

ISSN (Print) 2522-4883
ISSN (Online) 2617-975X

EHRLICH'S JOURNAL

Ерліхівський журнал

Scientific journal

2026

Volume 17

FACULTY OF LAW

YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY

journals.chnu.chernivtsi.ua

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Редколегія випуску:

доктор юрид. наук, проф. **Віталій Гордєєв** (головний редактор) (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Світлана Карвацька** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Ніна Гетманцева** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Ігор Ковбас** (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Олександр Воронятніков** (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Артур Замрига** (Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Україна),
доктор юрид. наук, проф. **Андрій Школик** (Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна),
доктор філ. у галузі права, доц. **Raimonda Bublione** (Вільнюський технічний університет імені Гедіміна, Литва),
доктор філ. у галузі права, проф. **Vaidas Jurkevicius** (Університет Миколаса Ромеріса, Литва),
доктор філ. у галузі права, доц. **Libor Klimek** (Університет імені Матея Бела в місті Банська-Бистриця, Словачка Республіка),
доктор філ. у галузі права, проф. **Olga Borisova** (Varna Free University «Chernorizets Hrabar», Болгарія),
доктор філ. у галузі права, доц. **Ramunė Jakštienė** (Vytautas Magnus University, Литва).

Editorial Board:

Doctor of Law, Prof. **Vitaliy Gordeev** (Editor-in-Chief) (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Doctor of Law, Prof. **Svitlana Karvatska** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Doctor of Law, Prof. **Nina Hetmantseva** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Doctor of Law, Prof. **Ihor Kovbas** (Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine),
Doctor of Law, Prof. **Oleksandr Voronyatnikov** (Kyiv National Economic University Named After Vadym Hetman, Ukraine),
Doctor of Law, Prof. **Artur Zamryha** (Kyiv National Economic University Named After Vadym Hetman, Ukraine),
Doctor of Law, Prof. **Andriy Shkolyk** (Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine),
PhD in Law, Associate Prof. **Raimonda Bublione** (Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania),
PhD in Law, Associate Prof. **Vaidas Jurkevicius** (School of Law, Mykolas Romeris University, Lithuania),
PhD in Law, Associate Prof. **Libor Klimek** (Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovak Republic),
PhD in Law, Prof. **Olga Borisova** (Varna Free University «Chernorizets Hrabar», Bulgaria),
PhD in Law, Associate Prof. **Ramunė Jakštienė** (Vytautas Magnus University, Lithuania).

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1439 від 25.04.2024.
Ідентифікатор медіа: R30-04711.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
(вул. Коцюбинського Михайла, буд. 2, м. Чернівці, 58002, rector@chnu.edu.ua, (0372) 52-70-29).

Фахова реєстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 928 від 11 червня 2026 року (додаток 14).
Кластер: Право. Спеціальність: D8 Право.

Періодичність: 4 рази на рік.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(№ 1 від 28.08.2026)

Адреса редколегії «Ерліхівського журналу»: Україна, 58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра людських прав, тел. +38 (0372) 58-47-54

Postal address of the Editorial Board of Ehrlich's Journal: 58012, Ukraine, Chernivtsi, Kotsiubynskiy str. 2, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, The Department of Human Rights, +38 (0372) 58-47-54

© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2026
© Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2026

Дата розміщення онлайн: 16.10.2026. Дата друку: 23.10.2026.

Формат 60×84/8. Папір офсетний.

Умовн. друк. арк. 15,81. Зам. № 1026/787

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08. E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

ЗМІСТ

Забезпечення прав і свобод людини як критерій ефективності державного управління Ольга Андрійко, Дмитро Беззубов	5
Типологізація моделей місцевого оподаткування в Європі: фінансово-правовий аспект Ігор Бабін	15
Узанс як форма фіксації звичаєвих норм: правовий аспект Мар'ян Бедрій	21
Світоглядне та методологічне значення рішення верховного суду від 19 квітня 2022 року у справі № 816/687/16 Віталій Гордєєв, Катерина Солодан	30
Віковий цифровий розрив як чинник цифрової ексклюзії осіб геронтологічної категорії населення в інформаційному середовищі Оксана Гришко	39
Правова природа субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів) або піклувальників щодо відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами Марія Гудима-Підвербецька	45
Концепція фіскальної консолідації: за законодавством України Остап Дутчак	54
Професійне вигорання персоналу ДКВС України та адміністративно-правові засади запровадження професійної супервізії Олег Зеляк	62
Процесуальне інтерв'ю як ефективний метод проведення допиту Сергій Ісланкін	71
Органи місцевого самоврядування в механізмі реалізації правоохоронної функції держави: завдання, повноваження та форми діяльності Юлія Калмикова	77
Адміністративно-правове регулювання впровадження та використання штучного інтелекту публічною адміністрацією в умовах дії спеціальних правових режимів: досвід Ізраїлю та України Павло Крайній	87
Доказування в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання бюро економічної безпеки України Артем Крейтер	97
Реформування системи органів прокуратури в контексті євроінтеграційних процесів Ірина Пащенко	105
Адміністративна діяльність інституту омбудсмена у Великій Британії та Канаді: досвід для України Наталія Пузирна	112
Упорядкування законодавства органами публічної влади: техніко-юридичний аспект Віра Риндюк	118
Особистісно-рольові властивості особи-злочинця, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки Павло Ткаченко	126

ДО УВАГИ АВТОРІВ

Вимоги до публікацій	132
Політика рецензування	134

CONTENTS

Protection of human rights and freedoms as a criterion of the efficiency of public administration Olga Andriyko, Dmytro Bezzubov	5
Typology of local taxation models in Europe: financial and legal aspect Igor Babin	15
Uzance as a form of fixation of customary norms: legal aspect Marian Bedrii	21
The philosophical and methodological significance of the supreme court's judgment of 19 April 2022 in case no 816/687/16 Vitalii Gordieiev, Kateryna Solodan	30
Age digital divide as a factor of digital exclusion of persons of the gerontological category of the population in the information environment Oksana Hryshko	39
Legal nature of the subsidiary obligation of parents (adoptive parents) or guardians regarding compensation for damage caused by minors Maria Hudyma-Pidverbetska	45
The concept of fiscal consolidation: under Ukrainian law Ostap Dutchak	54
Professional burnout among the staff of the State Criminal-Executive Service of Ukraine and the administrative-legal foundations for the introduction of professional supervision Oleh Zeliak	62
The procedural interview as an effective method of interrogation Serhii Islankin	71
Local self-government bodies in the mechanism for implementing the state's law enforcement function: tasks, powers, and forms of activity Yuliya Kalmykova	77
Administrative and legal regulation of ai implementation and use by public administration under special legal regimes: the experience of Israel and Ukraine Pavlo Krainii	87
Proving in disciplinary proceedings regarding persons with special ranks of the Bureau of Economic Security of Ukraine Artem Kreyter	97
Reform of the prosecutorial system in the context of European integration processes Iryna Pashchenko	105
Administrative activity of the ombudsman institution in Great Britain and Canada: experience for Ukraine Nataliia Puzyrna	112
Streamlining of legislation by public authorities: technical-legal aspects Vira Ryndiuk	118
Personal and role properties of a criminal person who violations the requirements of the radiation safety regime Pavlo Tkachenko	126

FOR AUTHORS

Requirements For Manuscripts	132
The Review Policy	134

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК КРИТЕРІЙ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 355/359.07

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.01>

ОЛЬГА АНДРІЙКО

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
провідний науковий співробітник відділу проблем державного
управління та адміністративного права*

Інституту держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України, Україна

idpnan219@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7507-3090

ДМИТРО БЕЗЗУБОВ

*доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук вищої освіти
України, провідний науковий співробітник відділу проблем державного управління
та адміністративного права*

Інституту держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України, Україна

dbezzubov@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7183-5206

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження ефективності державного управління як однієї з базових умов забезпечення прав і свобод людини та громадянина у сучасній демократичній державі. Дослідження побудоване на поєднанні конституційно-правового та адміністративно-правового підходів, що дозволило розкрити взаємозв'язок між конституційними засадами функціонування держави, діяльністю органів виконавчої влади та практичною реалізацією прав людини у сфері публічного управління.

На початку дослідження розмежовано категорії державного управління та публічного управління. Обґрунтовано, що державне управління характеризує владно-організаційну діяльність органів виконавчої влади, спрямовану на реалізацію функцій держави, тоді як публічне управління є ширшою категорією, яка охоплює взаємодію державних інституцій, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства у процесі забезпечення публічного інтересу.

Особливу увагу приділено положенням Конституції України, відповідно до яких людина, її життя і гідність, права та свободи визнаються найвищою соціальною цінністю, а діяльність держави спрямовується на їх утвердження та забезпечення. На цій основі обґрунтовано, що ефективність державного управління повинна оцінюватися не лише через організаційні чи функціональні показники, але й через здатність держави забезпечувати практичну реалізацію конституційних гарантій.

У статті розкрито роль адміністративного права як механізму реалізації конституційних принципів у діяльності органів виконавчої влади. Доведено, що саме через адміністративно-правові процедури, форми діяльності, контрольні та наглядові механізми забезпечується практичне здійснення прав людини у відносинах із державою.

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, серед яких ключове значення має аксіоматичний метод. Його застосування дозволило сформулювати концептуальну модель дослідження, у межах якої права людини розглядаються як базовий критерій оцінювання ефективності діяльності органів публічної влади.

У межах дослідження запропоновано систему критеріїв ефективності державного управління, до яких віднесено економічний, соціальний, безпековий та критерій стійкості. Економічний критерій пов'язується із раціональністю використання публічних ресурсів та формуванням стабільного правового середовища. Соціальний критерій характеризує рівень доступності публічних послуг, довіри до держави та забезпечення соціальної стабільності. Безпековий критерій визначається здатністю державного управління підтримувати правопорядок і реагувати на сучасні загрози у межах принципів верховенства права. Критерій стійкості розкривається через здатність державних інституцій зберігати функціональність і забезпечувати права людини в умовах кризових та трансформаційних процесів.

Окрему увагу приділено аналізу ефективності контролю та нагляду як форм оцінювання діяльності органів виконавчої влади. Обґрунтовано, що контроль і нагляд у сучасному публічному управлінні

виконують не лише перевіро́чну функцію, але й виступають механізмами забезпечення законності, правової визначеності та захисту прав людини. Їхня ефективність безпосередньо впливає на рівень довіри до держави, якість управлінських процесів та здатність державного механізму забезпечувати баланс між публічними інтересами і правами особи.

Узагальнюючи результати дослідження, зроблено висновок, що ефективність державного управління у сучасній демократичній державі повинна розглядатися як інтегральна категорія, яка характеризує спроможність публічної влади діяти відповідно до принципів верховенства права, забезпечувати права і свободи людини, підтримувати суспільну стабільність та гарантувати стійкість держави в умовах сучасних безпекових викликів.

Ключові слова: конституційне право, адміністративне право, державне управління, публічне управління, права і свободи людини, ефективність державного управління, органи виконавчої влади, контроль, нагляд, верховенство права, людиноцентризм, національна безпека, стійкість держави.

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS AS A CRITERION OF THE EFFICIENCY OF PUBLIC ADMINISTRATION

UDC 355/359.07

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2026-17.01>

OLGA ANDRIYKO

Doctor of Law, Professor,

Corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine

Department of Public Administration and Administrative Law

V. M. Koretsky Institute of State and Law of

National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

idpnan219@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7507-3090

DMYTRO BEZZUBOV

Doctor of Law, Professor,

Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine,

Leading Researcher of the Department

of Public Administration and Administrative Law Problems

V. M. Koretsky Institute of State and Law

of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

dbezzubov@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7183-5206

Abstract. The article provides a comprehensive study of the effectiveness of public administration as one of the fundamental conditions for ensuring human and civil rights and freedoms in a modern democratic state. The research is based on a combination of constitutional and administrative law approaches, which made it possible to reveal the interrelation between the constitutional foundations of state functioning, the activities of executive authorities, and the practical implementation of human rights within the system of public administration.

At the beginning of the study, the categories of “state administration” and “public administration” are differentiated. It is substantiated that state administration characterizes the authoritative and organizational activities of executive authorities aimed at implementing state functions, while public administration is a broader category encompassing the interaction of state institutions, local self-government bodies, and civil society institutions in the process of ensuring the public interest.

Special attention is paid to the provisions of the Constitution of Ukraine, according to which a person, their life and dignity, rights and freedoms are recognized as the highest social value, while the activity of the state is directed toward their affirmation and protection. On this basis, it is substantiated that the effectiveness of public

administration should be assessed not only through organizational or functional indicators, but also through the state's ability to ensure the practical implementation of constitutional guarantees.

The article reveals the role of administrative law as a mechanism for implementing constitutional principles in the activities of executive authorities. It is proven that the practical realization of human rights in relations between individuals and the state is ensured precisely through administrative procedures, forms of administrative activity, as well as control and supervisory mechanisms.

The methodological basis of the study consists of a combination of general scientific and special legal methods, among which the axiomatic method occupies a central place. Its application made it possible to form a conceptual model of the study in which human rights are considered the fundamental criterion for assessing the effectiveness of public authorities.

Within the framework of the research, a system of criteria for evaluating the effectiveness of public administration is proposed, including economic, social, security, and resilience criteria. The economic criterion is associated with the rational use of public resources and the formation of a stable legal environment. The social criterion characterizes the accessibility of public services, the level of trust in the state, and the maintenance of social stability. The security criterion reflects the ability of public administration to maintain public order and respond to modern threats within the framework of the rule of law. The resilience criterion is revealed through the ability of state institutions to preserve functionality and ensure human rights under conditions of crisis and transformation.

Particular attention is devoted to the analysis of the effectiveness of control and supervision as forms of evaluating the activities of executive authorities. It is substantiated that control and supervision in modern public administration perform not only a verification function, but also act as mechanisms for ensuring legality, legal certainty, and the protection of human rights. Their effectiveness directly affects the level of public trust in the state, the quality of administrative processes, and the ability of the state mechanism to maintain a balance between public interests and individual rights.

Summarizing the results of the study, it is concluded that the effectiveness of public administration in a modern democratic state should be considered as an integral category characterizing the ability of public authorities to act in accordance with the principles of the rule of law, ensure human rights and freedoms, maintain social stability, and guarantee state resilience under contemporary security challenges.

Key words: constitutional law, administrative law, public administration, governance, human rights and freedoms, effectiveness of public administration, executive authorities, control, supervision, rule of law, human-centered approach, national security, state resilience.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української державності характеризується глибокими трансформаційними процесами, пов'язаними із реформуванням системи публічної влади, адаптацією національного законодавства до європейських стандартів та необхідністю забезпечення стійкості держави в умовах безпекових викликів. У цих умовах особливого значення набуває проблема ефективності державного управління, яка дедалі більше оцінюється не лише через здатність органів влади реалізовувати управлінські функції, але й через їхню спроможність забезпечувати реальне здійснення прав і свобод людини та громадянина.

У сучасній конституційно-правовій та адміністративно-правовій доктрині права і свободи людини розглядаються як визначальна цінність демократичної держави та основний критерій легітимності діяльності публічної влади. Відповідно до положень Конституція України людина, її життя і гідність, права та свободи визнаються найвищою соціальною цінністю, а діяльність держави спрямовується на їх утвердження та забезпечення. Такий підхід визначає не лише загальні засади функціонування державного механізму, але й зміст адміністративно-правового регулювання діяльності органів виконавчої влади.

У цьому контексті адміністративне право набуває особливого значення як галузь, що забезпечує практичну реалізацію конституційних гарантій у сфері публічного управління. Саме через адміністративно-правові механізми реалізуються владні повноваження, надаються публічні послуги, здійснюється контроль і нагляд, формуються управлінські процедури та забезпечується захист прав особи у відносинах із державою.

Водночас сучасні виклики, пов'язані із воєнним станом, цифровізацією управління, зростанням безпекових ризиків та ускладненням суспільних процесів, зумовлюють необхідність переосмислення категорії ефективності державного управління. У сучасних умовах вона повинна оцінюватися не лише через кількісні чи організаційні показники, але передусім через здатність держави забезпечувати баланс між публічними інтересами, національною безпекою та правами людини.

Особливого значення у цьому контексті набувають підходи сучасної адміністративно-правової доктрини, зокрема концепція людиноцентризму, сформульована у працях В.Б. Авер'янова, відповідно до якої діяльність органів виконавчої влади повинна оцінюватися через її орієнтованість на людину, її права та законні інтереси. Такий підхід суттєво трансформує розуміння ефективності державного управління, переводячи її з площини суто управлінської результативності у площину забезпечення конституційних цінностей.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного осмислення ефективності державного управління як умови забезпечення прав і свобод людини у взаємозв'язку конституційного та адміністративного права, а також визначення сучасних підходів до оцінювання діяльності органів публічної влади в умовах безпекових трансформацій.

Аналіз досліджень цього напрямку сфери забезпечення прав і свобод у державному управлінні дозволяє сформувати декілька основних векторів досліджень: проблеми сфери забезпечення прав і свобод в адміністративному праві розглядаються через праці В.Б. Авер'янова [1], О.Ф. Андрійко [2], Ю.П. Битяка [3], В.В. Цветкова [4], О.М. Бандурки та інших відомих учених; проблеми функціональної сфери прав і свобод людини в адміністративному праві знайшли своє відображення в працях Н.О. Армаш, Д.О. Беззубова, Т.О. Коломосьць, В.О. Заросило, В.А. Ліпкана, О.В. Скрипнюка, О.В. Копана та інших.

З огляду на це дослідження проблем забезпечення прав і свобод людини та громадянина в адміністративному праві потребує комплексного теоретико-правового осмислення, яке дозволяє поєднати підходи науки адміністративного права, державного управління, конституційного права та доктрини національної безпеки.

Метою статті є дослідження ефективності державного управління як адміністративно-правової та конституційно-правової категорії, що визначає здатність держави забезпечувати права і свободи людини та громадянина.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: розкрити конституційні засади забезпечення прав людини у діяльності органів публічної влади; визначити роль адміністративного права у механізмі реалізації конституційних гарантій; дослідити сутність ефективності державного управління та її критерії; проаналізувати сучасні виклики забезпечення прав людини у системі публічного управління; обґрунтувати напрями вдосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення прав і свобод людини.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, застосування яких забезпечує комплексний аналіз ефективності державного управління у взаємозв'язку з проблематикою забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Ключове значення у дослідженні має *аксіоматичний метод*, який дозволяє сформувати цілісну концептуальну конструкцію дослідження через визначення базових положень, що приймаються як вихідні доктринальні орієнтири. У межах цього підходу вихідною аксіомою виступає положення про те, що права і свободи людини є основною цінністю демократичної держави та визначають зміст і спрямованість діяльності органів публічної влади. Відповідно, ефективність державного управління оцінюється не лише через організаційні або функціональні показники, а передусім через здатність держави забезпечувати реальне здійснення та захист прав людини.

Аксіоматичний метод також дозволяє виходити з того, що адміністративне право виступає практичним механізмом реалізації конституційних гарантій, а державне управління фактично є формою організації публічної влади, у межах якої здійснюється вплив держави на суспільні процеси. Такий підхід забезпечує внутрішню логічну єдність дослідження та дозволяє розглядати ефективність управління як інтегральну категорію, що поєднує конституційний, адміністративно-правовий та безпековий виміри.

Системний метод застосовано для дослідження державного управління як цілісного механізму, що включає органи виконавчої влади, адміністративно-правові процедури, контрольні та наглядові інститути, а також механізми забезпечення прав людини. Завдяки цьому підходу визначено взаємозв'язок між ефективністю функціонування державного апарату та рівнем реалізації конституційних прав і свобод.

Функціональний метод дозволив розкрити роль органів виконавчої влади у забезпеченні прав людини та дослідити ефективність державного управління через виконання його основних функцій, таких як регулятивна, сервісна, контрольна та безпекова. У межах цього підходу державне управління розглядається не лише як механізм владного впливу, але як інструмент забезпечення стабільності суспільства та реалізації публічного інтересу.

Формально-юридичний метод використано для аналізу положень Конституції України, адміністративного законодавства та міжнародно-правових актів, що визначають стандарти забезпечення прав і свобод людини. Це дозволило встановити нормативні засади діяльності органів публічної влади та критерії оцінювання їх ефективності.

Порівняльно-правовий метод застосовано для співставлення національних підходів до організації державного управління із європейськими стандартами публічної адміністрації та захисту прав людини. У межах цього підходу досліджено тенденції розвитку сучасної європейської адміністративно-правової доктрини та їх вплив на українську правову систему.

Особливого значення у дослідженні набуває *ризик-орієнтований підхід*, який дозволяє оцінити ефективність державного управління через його здатність своєчасно виявляти, мінімізувати та нейтралізувати загрози правам людини та національній безпеці. У цьому контексті ефективність державного управління пов'язується із рівнем стійкості держави та її інституційної спроможності.

Крім того, використано елементи людиноцентричного та соціоцентричного підходів, які дозволяють оцінювати діяльність органів виконавчої влади через ступінь орієнтації на людину, її права, законні інтереси та суспільну стабільність. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку адміністративного права та концепції сервісної держави.

Застосування зазначених методів у їх взаємозв'язку забезпечило можливість комплексного дослідження ефективності державного управління як умови забезпечення прав і свобод людини та дозволило сформулювати обґрунтовані висновки щодо напрямів удосконалення адміністративно-правових механізмів у цій сфері.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасній правовій та управлінській доктрині категорії «державне управління» та «публічне управління» хоча і перебувають у тісному взаємозв'язку, однак не є тотожними за своїм змістом та функціональним призначенням. Традиційно державне управління розглядається як організуючий владний вплив держави, що здійснюється органами виконавчої влади у межах реалізації функцій держави та спрямований на забезпечення виконання законів, підтримання правопорядку і функціонування державного механізму.

Натомість категорія публічного управління є ширшою за своїм змістом і відображає сучасну трансформацію відносин між державою, суспільством та особою. У межах цього підходу управлінська діяльність пов'язується не лише із владно-розпорядчим впливом держави, але й із забезпеченням публічного інтересу, наданням адміністративних послуг, участю інститутів громадянського суспільства та орієнтацією на потреби людини. Таким чином, державне управління доцільно розглядати як складник публічного управління, що характеризує діяльність органів виконавчої влади, тоді як публічне управління охоплює ширшу систему взаємодії державних, самоврядних та суспільних інституцій у процесі реалізації публічної влади.

У контексті забезпечення прав і свобод людини таке розмежування набуває принципового значення, як писав В.Б. Авер'янов, оскільки сучасна модель публічного управління ґрунтується на «людиноцентричному» підході та передбачає оцінювання ефективності діяльності держави через її здатність забезпечувати права людини, суспільну стабільність та баланс публічних і приватних інтересів [1].

Сучасне розуміння ефективності державного управління формується під впливом трансформації уявлень про природу публічної влади, її призначення та межі допустимого втручання у сферу прав і свобод людини. У межах класичної моделі державного управління ефективність традиційно пов'язувалася передусім із рівнем керованості, дисципліною виконання управлінських рішень та здатністю державного апарату забезпечувати реалізацію визначених функцій. Водночас розвиток конституціоналізму та сучасної адміністративно-правової доктрини зумовив поступове зміщення акценту від владно-організаційного розуміння ефективності до її людиноцентричного виміру.

У цьому контексті положення Конституції України набувають фундаментального значення, оскільки закріплюють принципову зміну співвідношення між державою та особою. Конституційне

визнання людини, її життя і гідності, прав і свобод найвищою соціальною цінністю визначає не лише зміст державної політики, але й критерії оцінювання діяльності органів публічної влади. За таких умов ефективність державного управління повинна оцінюватися через здатність держави забезпечувати практичну реалізацію конституційних гарантій [1].

У доктрині забезпечення антикорупційної політики О.Ф. Андрійко та В.Б. Авер'янов визначають критерієм ефективності діяльності органів виконавчої влади рівень корупції в державних органах влади та стан забезпечення законності під час розгляду звернень громадян в аспекті порушення антикорупційного законодавства [2].

Адміністративне право у цій системі, як зазначав В.Б. Авер'янов, виконує особливу функцію, оскільки саме воно забезпечує організаційно-правове оформлення діяльності органів виконавчої влади та визначає механізми взаємодії держави з особою. Через адміністративно-правові процедури, форми діяльності, контрольні та наглядові механізми реалізуються конституційні принципи верховенства права, законності та забезпечення прав людини та громадянина [3].

Ю.П. Битяк визначав три основних критерії ефективності діяльності органів виконавчої влади, а саме соціальний (дотримання прав і свобод людини), економічний (отримання ефекту економії бюджетних коштів) та функціональний (відповідність кількості і якості штату державних службовців реально поставленим і виконаним завданням конкретного підрозділу або служби) [4].

У класичній адміністративно-правовій доктрині, як зазначав свого часу В.В. Цветков, дедалі більшого значення набуває підхід, відповідно до якого діяльність органів виконавчої влади повинна оцінюватися за формальними показниками виконання функцій та за реальними наслідками для суспільства та людини, що визначається через категорію «ефективність державного управління» [5].

В умовах війни та європейської інтеграції категорія ефективності державного управління набуває комплексного характеру та охоплює, на наш погляд, нормативний, організаційний, функціональний і безпековий виміри.

Нормативний вимір ефективності пов'язаний із якістю правового регулювання діяльності органів публічної влади. Йдеться про рівень правової визначеності, внутрішню узгодженість законодавства, відсутність надмірної дискреційності та забезпечення доступності правових механізмів захисту прав людини. У цьому аспекті адміністративне право виступає як інструмент формування передбачуваного правового середовища, у межах якого особа може реалізовувати свої права та законні інтереси.

Організаційний вимір ефективності визначається рівнем інституційної спроможності органів виконавчої влади. Йдеться про здатність державного апарату забезпечувати належне функціонування адміністративних процедур, координацію діяльності органів влади, своєчасність прийняття рішень та професійність публічної служби. За відсутності належної організаційної основи навіть формально досконале законодавство не забезпечує реальної реалізації прав людини.

Функціональний вимір ефективності проявляється у здатності державного управління досягати суспільно значущих результатів. У сучасних умовах це означає не лише виконання владно-управлінських функцій, але й забезпечення доступності адміністративних послуг, створення умов для реалізації прав і свобод людини, а також підтримання суспільної стабільності.

Особливого значення набуває безпековий вимір ефективності державного управління. Сучасні виклики, пов'язані із воєнним станом, гібридними загрозами, цифровізацією та зростанням соціальної напруги, зумовлюють необхідність оцінювання діяльності органів виконавчої влади через їхню здатність забезпечувати баланс між правами людини та інтересами національної безпеки. У цьому контексті ефективне державне управління повинно поєднувати стабільність державного механізму із дотриманням принципів верховенства права та пропорційності.

Значний вплив на формування сучасного розуміння ефективності державного управління справляє концепція людиноцентризму, що набуває особливої актуальності в умовах сьогодення. У межах цього підходу держава розглядається як самодостатній носій владних повноважень та як механізм забезпечення прав і законних інтересів людини. Така трансформація адміністративно-правової доктрини зумовлює необхідність переосмислення змісту ефективності, яка повинна об'єднати категорії організаційної результативності та ефективності.

У сучасних умовах великого значення набуває також індикаторний підхід до оцінювання ефективності державного управління. Його застосування дозволяє оцінювати діяльність органів виконавчої

влади через конкретні критерії, пов'язані із забезпеченням прав людини, доступністю адміністративних процедур, рівнем довіри до держави та ефективністю механізмів правового захисту.

Такий підхід створює передумови для переходу від формального оцінювання діяльності державного апарату до аналізу його реального впливу на стан прав і свобод людини. У цьому контексті права людини виступають об'єктом захисту та одночасно критерієм якості функціонування всієї системи державного та публічного управління.

Водночас сучасний стан державного управління в Україні свідчить про наявність низки проблем, які негативно впливають на ефективність забезпечення прав людини та громадянина. Серед основних проблем організаційного характеру можна виділити надмірну складність адміністративних процедур, фрагментарність нормативного регулювання, недостатній рівень координації діяльності органів виконавчої влади та збереження елементів надмірної бюрократизації.

Вищезазнані недоліки знижують рівень довіри до держави та ускладнюють реалізацію конституційних гарантій. У зв'язку з цим удосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення прав людини повинно здійснюватися на основі поєднання конституційних принципів, європейських стандартів та сучасних підходів до державного та публічного управління.

Ефективність державного управління у сучасних умовах повинна розглядатися як інтегральна категорія, що характеризує здатність держави забезпечувати права і свободи людини, підтримувати суспільну стабільність та гарантувати функціонування механізмів публічної влади відповідно до принципів верховенства права.

Комплексний характер сучасного державного управління зумовлює необхідність формування багаторівневої системи критеріїв його ефективності. За умов розвитку конституційної держави та трансформації адміністративного права оцінювання діяльності органів виконавчої влади більше не може обмежуватися виключно показниками організаційної результативності чи формального виконання управлінських функцій. Ефективність державного управління повинна визначатися через здатність держави забезпечувати стабільне функціонування суспільства, реалізацію прав людини та підтримання стабільності національної безпеки.

У цьому контексті доцільним є виокремлення економічного, соціального, безпекового критеріїв, а також критерію стійкості, які у своїй сукупності дозволяють сформувати цілісну модель оцінювання ефективності публічного управління.

Економічний критерій ефективності пов'язаний із рівнем раціональності використання публічних ресурсів та здатністю державного управління забезпечувати належні умови для економічного розвитку суспільства. Йдеться про показники бюджетної чи фінансової ефективності та про створення адміністративно-правового середовища, у межах якого забезпечується реалізація економічних прав людини, передбачуваність регуляторної політики та стабільність публічних фінансів.

У межах цього критерію ефективне державне управління характеризується здатністю забезпечувати баланс між публічними витратами та суспільним результатом, мінімізувати надмірне адміністративне навантаження та формувати умови для реалізації принципу правової визначеності у сфері економічних відносин. Водночас економічна ефективність не може розглядатися ізольовано від прав людини, оскільки саме рівень економічної стабільності значною мірою визначає можливість практичного здійснення соціальних і конституційних прав.

Соціальний критерій ефективності відображає здатність державного управління забезпечувати належний рівень соціальної стабільності, доступності публічних послуг та реалізації прав людини у повсякденному житті. У сучасній адміністративно-правовій доктрині саме соціальний вимір дедалі частіше розглядається як визначальний показник якості діяльності органів виконавчої влади.

Йдеться про рівень доступності адміністративних процедур, ефективність механізмів захисту прав людини, якість комунікації між державою та суспільством, а також ступінь довіри громадян до державної влади. У цьому контексті ефективність державного управління оцінюється через його здатність забезпечувати соціальну справедливість, мінімізувати конфліктність суспільних процесів та підтримувати баланс між публічними і приватними інтересами.

Безпековий критерій ефективності характеризує здатність державного управління забезпечувати стабільність держави, підтримувати правопорядок та своєчасно реагувати на внутрішні і зовнішні

загрози. За сучасних умов цей критерій набуває особливого значення, оскільки ефективність діяльності органів виконавчої влади безпосередньо впливає на рівень національної безпеки.

У межах безпекового критерію оцінюється спроможність державного управління забезпечувати баланс між захистом національних інтересів та дотриманням прав людини. Йдеться про здатність держави діяти у межах принципів верховенства права навіть в умовах кризових ситуацій, воєнного стану чи інших надзвичайних обставин. Водночас безпекова ефективність охоплює також рівень інституційної координації, оперативність реагування на ризики та здатність державного механізму підтримувати суспільну стабільність.

Особливе місце у системі критеріїв посідає критерій стійкості, який у сучасних умовах набуває ознак інтегральної характеристики ефективності державного управління. Стійкість відображає здатність системи виконавчої влади зберігати функціональність, правову визначеність та керованість в умовах кризових чи трансформаційних процесів.

У межах цього критерію оцінюється здатність держави адаптувати механізми управління до нових викликів без втрати конституційних орієнтирів та гарантій прав людини. Йдеться про інституційну стабільність, безперервність функціонування органів виконавчої влади, здатність адміністративно-правової системи до саморегулювання та ефективного реагування на загрози.

Критерій стійкості тісно пов'язаний із категорією національної безпеки, оскільки саме стійкість державних інституцій визначає здатність держави підтримувати правопорядок, забезпечувати права людини та гарантувати стабільність суспільних процесів у довгостроковій перспективі.

Застосування зазначених критеріїв у їх взаємозв'язку дозволяє сформулювати комплексний підхід до оцінювання ефективності державного управління. За таких умов права і свободи людини виступають не лише самостійним об'єктом захисту, але й центральним критерієм оцінювання якості функціонування системи публічної влади.

Отже, ефективність державного управління у сучасній правовій державі повинна розглядатися як багатовимірна категорія, що поєднує економічний, соціальний, безпековий та компоненти стійкості і характеризує здатність держави забезпечувати стабільний розвиток суспільства на основі принципів верховенства права та поваги до прав людини.

У сучасній системі державного управління контроль і нагляд набувають значення значних управлінських функцій та самостійних організаційних механізмів оцінювання діяльності органів виконавчої влади. Такий підхід зумовлений трансформацією адміністративно-правової доктрини, у межах якої ефективність державного управління дедалі більше пов'язується із рівнем законності, підконтрольності та здатності держави забезпечувати права і свободи людини.

У класичному розумінні контроль традиційно розглядався як діяльність, що спрямована на перевірку відповідності функціонування органів виконавчої влади встановленим нормативним вимогам і прийнятим управлінським рішенням. Водночас сучасний розвиток адміністративного права суттєво розширив зміст цієї категорії, оскільки контроль почав виконувати функцію оцінювання якості державного управління та його результативності.

У цьому контексті ефективність контролю визначається здатністю виявляти порушення чи відхилення від установлених правил або процедур та одночасно можливістю формувати механізми коригування діяльності органів виконавчої влади, запобігати виникненню системних ризиків та забезпечувати підвищення якості управлінських рішень. За таких умов контроль набуває превентивного та аналітичного характеру.

Нагляд, своєю чергою, забезпечує зовнішній вимір оцінювання діяльності органів виконавчої влади. Його функціональне призначення полягає у підтриманні законності та правової визначеності шляхом постійного спостереження за дотриманням правових норм і принципів публічного управління. У межах сучасної адміністративно-правової доктрини ефективність нагляду пов'язується із рівнем незалежності наглядових інститутів, їхньою професійною спроможністю та здатністю забезпечувати об'єктивне оцінювання діяльності органів влади.

Особливого значення контроль і нагляд набувають у контексті забезпечення прав і свобод людини. Саме через механізми контролю та нагляду забезпечується оцінювання діяльності органів виконавчої влади щодо дотримання принципів верховенства права, пропорційності, законності та недопущення надмірного втручання у права особи.

У цьому аспекті ефективність контролю та нагляду може оцінюватися через декілька взаємопов'язаних критеріїв, які є логічним продовженням вимірів загальної ефективності державного управління в умовах війни та європейської інтеграції.

Першим критерієм є нормативна ефективність, що відображає здатність контрольних і наглядових механізмів забезпечувати дотримання вимог законодавства та реалізацію конституційних принципів діяльності органів виконавчої влади. Йдеться про рівень правової визначеності, послідовність застосування норм та здатність системи реагувати на порушення.

Другим критерієм виступає функціональна ефективність, яка характеризує здатність контролю та нагляду впливати на реальну якість управлінської діяльності. У цьому випадку оцінюється не лише факт виявлення порушень, але й результативність заходів щодо їх усунення, рівень виконання рекомендацій та здатність системи до самокорекції.

Третім критерієм є безпекова ефективність, що пов'язана зі здатністю контрольних і наглядових механізмів своєчасно виявляти та нейтралізувати ризики, які можуть впливати на стабільність державного управління та національну безпеку. За сучасних умов контроль і нагляд дедалі більше інтегруються у систему управління ризиками, що надає їм стратегічного значення.

Четвертим критерієм доцільно визначити соціальну ефективність, яка проявляється у рівні довіри суспільства до органів виконавчої влади та сприйнятті контрольних інститутів як реальних гарантій захисту прав людини. За відсутності суспільної довіри навіть формально ефективні контрольні механізми втрачають свою легітимність.

У межах сучасного державного управління ефективність контролю та нагляду дедалі більше пов'язується із застосуванням індикаторного та ризик-орієнтованого підходів. Це дозволяє переходити від формального оцінювання діяльності органів виконавчої влади до комплексного аналізу їхньої здатності забезпечувати права людини, стабільність суспільних процесів та функціонування державного механізму.

Водночас сучасна практика свідчить про існування низки проблем, що знижують ефективність контролю та нагляду у сфері державного управління щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. До них належать надмірна формалізація контрольних процедур, дублювання повноважень, недостатня координація між контрольними органами, а також обмежена спроможність окремих інституцій до аналітичного оцінювання управлінських процесів.

У зв'язку з цим удосконалення механізмів контролю та нагляду повинно здійснюватися на основі поєднання конституційних принципів, адміністративно-правових стандартів та сучасних підходів до оцінювання ефективності публічного управління. Особливого значення набуває забезпечення незалежності контрольних інститутів, розвиток інформаційно-аналітичних систем та впровадження превентивних механізмів реагування на ризики.

Отже зазначимо, що ефективність контролю та нагляду у сучасній системі державного управління повинна розглядатися як інтегральний показник якості діяльності органів виконавчої влади, що відображає їхню здатність діяти у межах принципів верховенства права, забезпечувати права і свободи людини та підтримувати стабільність державного управління.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що ефективність державного управління у сучасній правовій державі набуває значення інтегральної конституційно-правової та адміністративно-правової категорії, зміст якої визначається здатністю держави забезпечувати реальне здійснення прав і свобод людини та громадянина. За таких умов діяльність органів виконавчої влади повинна оцінюватися через формальне виконання управлінських функцій та одночасно через рівень практичної реалізації конституційних гарантій.

Положення Конституції України формують фундаментальну основу сучасного розуміння ефективності державного управління, оскільки визначають права і свободи людини як найвищу соціальну цінність та встановлюють обов'язок держави щодо їх утвердження і забезпечення. У цьому контексті адміністративне право виступає механізмом практичної реалізації конституційних принципів у сфері діяльності органів виконавчої влади.

Сучасна адміністративно-правова доктрина зумовлює трансформацію традиційного розуміння ефективності державного управління від суто організаційної результативності до людиноцентричного

підходу, у межах якого визначальним критерієм діяльності публічної влади стає рівень забезпечення прав людини.

Ефективність державного управління має багатовимірний характер та охоплює економічний, соціальний, безпековий і стійкісний критерії. Їх сукупність дозволяє здійснювати комплексне оцінювання діяльності органів виконавчої влади з урахуванням не лише управлінської результативності, але і здатності держави підтримувати суспільну стабільність, забезпечувати права людини та реагувати на сучасні безпекові виклики.

Ефективність державного управління у сучасній демократичній державі повинна розглядатися як показник спроможності публічної влади діяти відповідно до принципів верховенства права, забезпечувати права і свободи людини та підтримувати стійкість держави в умовах сучасних суспільних і безпекових трансформацій.

В умовах війни та європейської інтеграції є нагальна необхідність подальшого наукового удосконалення адміністративно-правових механізмів забезпечення прав і свобод людини шляхом розвитку індикаторного та ризик-орієнтованого підходів до оцінювання ефективності державного управління, підвищення рівня інституційної координації, забезпечення незалежності контрольних механізмів та впровадження сучасних інформаційно-аналітичних систем.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). Київ : Юридична думка, 2004. Т. 1. Загальна частина. С. 82.
2. Авер'янов В.Б., Андрійко О.Ф. Законодавче регулювання державної служби у світлі завдань упередження та протидії корупції в Україні. *Право України*. 2008. № 5. С. 29–36.
3. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Ін-Юре, 2002. С. 61.
4. Битяк Ю.П. Теоретичні засади адміністративного права України: проблеми становлення : монографія. Харків : Логос, 2004.
5. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / кол. авт.; наук. кер. В.В. Цветков. Київ : Оріяни, 1998. 364 с.

REFERENCES

1. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: pidruchnyk (2004). T. 1. Zahalna chastyna. S. 82. u 2 t. / red. kolehiia: V.B. Averianov (holova). Kyiv: Yurydychna dumka,
2. Averianov V.B., Andriiko O.F. Zakonodavche rehuliuвання derzhavnoi sluzhby u svitli zavdan uperedzhennia ta protydii koruptsii v Ukraini. *Pravo Ukrainy*. 2008. No. 5. S. 29–36.
3. Vykonavcha vlada i administratyvne pravo (2002) / za zah. red. V.B. Averianova. Kyiv: In-Yure. S. 61.
4. Bytiak Yu.P. (2004). Teoretychni zasady administratyvnoho prava Ukrainy: problemy stanovlennia: monohrafiia. Kharkiv: Lohos.
5. Reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: problemy i perspektyvy (1998) / kol. avt.; nauk. ker. V.V. Tsvietkov. Kyiv: Oriiany, 364 s.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 09.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ МОДЕЛЕЙ МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ В ЄВРОПІ: ФІНАНСОВО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

УДК 336.22:352(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.02>

ІГОР БАБІН

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

i.babin@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6603-4380

Анотація. У статті здійснено фінансово-правовий аналіз підходів до формування моделей місцевого оподаткування в європейських державах. Досліджено роль місцевих податків і зборів у системі публічних фінансів як інструменту забезпечення фінансової самостійності органів місцевого самоврядування та реалізації принципів децентралізації і субсидіарності. Обґрунтовано, що місцеве оподаткування є не лише джерелом доходів місцевих бюджетів, а й правовим механізмом розмежування фінансових повноважень між рівнями публічної влади. Розкрито вплив положень Європейської хартії місцевого самоврядування на розвиток національних систем місцевого оподаткування. Визначено основні принципи сучасних європейських моделей: фінансову автономію, субсидіарність, відповідність фінансових ресурсів обсягу повноважень, збалансованість публічних і приватних інтересів та поєднання податкової самостійності з механізмами державної координації.

На основі правових, адміністративних та інституційних критеріїв запропоновано типологізацію європейських моделей місцевого оподаткування. Виокремлено скандинавську, континентально-європейську, латинську та англосаксонську моделі. Проаналізовано їхні особливості щодо структури місцевих доходів, рівня податкової автономії, співвідношення власних податкових надходжень і трансфертів, а також механізмів фінансового вирівнювання. Встановлено, що скандинавська модель характеризується високим рівнем фіскальної децентралізації; континентально-європейська поєднує податкову автономію з централізованим регулюванням; латинська базується на значній ролі державного регулювання та трансфертного фінансування; англосаксонська спирається переважно на майнове оподаткування. Підкреслено умовний характер запропонованої типології. Зроблено висновок, що спільною тенденцією розвитку європейських систем місцевого оподаткування є розширення податкової автономії територіальних громад у разі збереження цілісності національної податкової системи. Обґрунтовано доцільність використання європейського досвіду для вдосконалення фінансово-правових засад місцевого оподаткування в Україні.

Ключові слова: податки, податкове право, податкове законодавство, оподаткування, місцеві податки і збори, місцеве самоврядування, моделі місцевого оподаткування, податкова автономія, податкові повноваження, фінансова децентралізація.

TYPOLGY OF LOCAL TAXATION MODELS IN EUROPE: FINANCIAL AND LEGAL ASPECT

UDC 336.22:352(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.02>

IGOR BABIN

Ph.D (in Law), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

i.babin@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6603-4380

Abstract. The article provides a financial and legal analysis of approaches to shaping local taxation models in European states. It examines the role of local taxes and fees in the public finance system as a tool for ensuring the financial independence of local self-government bodies and implementing the principles of decentralisation

and subsidiarity. The study substantiates that local taxation serves not only as a revenue source for local budgets but also as a legal mechanism for delineating financial powers between levels of public authority. Furthermore, it reveals the impact of the European Charter of Local Self-Government provisions on the development of national local taxation systems. The main principles of modern European models are identified: financial autonomy, subsidiarity, the adequacy of financial resources relative to the scope of powers, the balance of public and private interests, and the combination of tax independence with state coordination mechanisms.

Based on legal, administrative, and institutional criteria, a typology of European local taxation models is proposed, distinguishing the Scandinavian, Continental European, Latin, and Anglo-Saxon models. Their specific features regarding the structure of local revenues, the level of tax autonomy, the ratio between own tax revenues and transfers, and financial equalisation mechanisms are analysed. It is established that the Scandinavian model is characterised by a high level of fiscal decentralisation; the Continental European model combines tax autonomy with centralised regulation; the Latin model is based on a significant role of state regulation and transfer funding; and the Anglo-Saxon model relies predominantly on property taxation. The provisional nature of the proposed typology is emphasised. The article concludes that a common trend in the development of European local taxation systems is the expansion of the tax autonomy of territorial communities while maintaining the integrity of the national tax system. Finally, the expediency of utilizing European experience to improve the financial and legal foundations of local taxation in Ukraine is substantiated.

Key words: taxes, tax law, tax legislation, taxation, total taxes and fees, total self-government, total taxation models, tax autonomy, taxing powers, fiscal decentralization.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку демократичної держави та поглиблення процесів децентралізації особливого значення набуває проблема фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Ефективне виконання органами місцевої влади покладених на них функцій неможливе без наявності стабільної та достатньої доходної бази, важливе місце у структурі якої посідають місцеві податки і збори. Саме вони забезпечують фінансову основу самостійності територіальних громад, створюють передумови для реалізації власної бюджетної політики та сприяють підвищенню відповідальності органів місцевого самоврядування перед населенням.

У європейських державах місцеве оподаткування традиційно розглядається як один із ключових елементів системи публічних фінансів та важливий інструмент реалізації принципів субсидіарності, фінансової автономії і належного врядування. Водночас підходи до організації місцевого оподаткування суттєво відрізняються залежно від історичних особливостей розвитку держав, адміністративно-територіального устрою, рівня децентралізації публічної влади та національних правових традицій. У результаті в країнах Європи сформувалися різні моделі місцевого оподаткування, які відображають специфіку відносин між центральною владою та органами місцевого самоврядування, а також особливості розподілу податкових повноважень між різними рівнями публічної влади.

Актуальність дослідження європейських моделей місцевого оподаткування зумовлюється не лише необхідністю поглиблення теоретичних уявлень про закономірності розвитку місцевих фінансів, а й практичними потребами вдосконалення національної системи місцевого оподаткування. Для України, яка продовжує реалізацію реформи децентралізації та пошук оптимального співвідношення між фінансовою самостійністю територіальних громад і забезпеченням єдності податкової системи держави, вивчення європейського досвіду має особливе значення. Аналіз іноземних підходів дозволяє виявити найбільш ефективні механізми забезпечення податкової автономії місцевого самоврядування, оцінити переваги та недоліки різних моделей організації місцевих фінансів, а також визначити можливості адаптації окремих елементів такого досвіду до вітчизняних умов.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених питанням місцевих фінансів, фіскальної децентралізації та фінансової автономії органів місцевого самоврядування, проблематика типологізації європейських моделей місцевого оподаткування у фінансово-правовому вимірі залишається не досить дослідженою. У науковій літературі переважно аналізуються окремі національні системи або окремі аспекти місцевого оподаткування, тоді як комплексне порівняльне дослідження основних моделей місцевого оподаткування та їхніх фінансово-правових характеристик потребує подальшого розвитку.

Метою статті є дослідження фінансово-правових підходів до формування місцевого оподаткування в державах Європи, здійснення типологізації основних моделей місцевого оподаткування та

визначення їх характерних ознак, переваг і обмежень. Досягнення поставленої мети дозволяє сформулювати теоретичне підґрунтя для подальшого вдосконалення національної системи місцевого оподаткування з урахуванням кращих європейських практик.

Аналіз фінансово-правових підходів до формування місцевого оподаткування в державах Європи зумовлює необхідність їх подальшої типологізації. Як свідчить європейська наукова традиція, побудова моделей місцевого оподаткування не може розглядатися ізольовано від загальної правової культури, адміністративної традиції та організації публічної влади. Саме тому у порівняльних дослідженнях застосовується типологічний підхід, який спирається на поєднання правових, управлінських і політико-інституційних критеріїв [10, с. 12]. Передусім істотне значення має належність держави до певного типу правової та адміністративної культури. Належність до відповідної правової сім'ї істотно впливає на зміст фінансово-правових підходів, зокрема на ступінь нормативної деталізації місцевого оподаткування, обсяг дискреційних повноважень місцевих органів влади та характер взаємин із платниками податків. Водночас не менш важливою є інституційна характеристика держави, що визначається рівнем централізації чи децентралізації публічної влади та співвідношенням повноважень між центральними і місцевими органами. Поєднання зазначених критеріїв дозволяє виділити кілька відносно сталих груп держав, які характеризуються подібними адміністративними традиціями та механізмами організації місцевих фінансів [9, с. 10ff]. Узагальнюючи зазначене, доцільно говорити про формування чотирьох базових моделей: скандинавської, центрально-континентальної, латинської та англосаксонської.

Скандинавська модель місцевого оподаткування, що історично сформувалася в правових системах країн Північної Європи (Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії) та Нідерландів, у сучасній фінансово-правовій доктрині класифікується як найбільш репрезентативний та розвинений тип фіскальної децентралізації. Концептуальним підґрунтям цієї моделі виступають фундаментальні положення теорії фіскального федералізму, зокрема розроблена В. Оутсом парадигма, згідно з якою ефективність функціонування публічних фінансів прямо залежить від максимального наближення податкових та видаткових повноважень до рівня місцевого самоврядування [13, с. 54–55]. Визначальною детермінантою скандинавської моделі є презумпція високого рівня податкової автономії муніципалітетів. На відміну від класичних підходів, що обмежують фіскальну компетенцію місцевого самоврядування переважно майновими податками, скандинавська парадигма передбачає надання суб'єктам муніципальної влади широких дискреційних повноважень щодо місцевих податків і зборів. У цьому контексті ключовою особливістю виступає домінування місцевого податку на доходи фізичних осіб як основного джерела наповнення муніципальних бюджетів. М. Лівінгстон акцентує увагу на тому, що саме висока питома вага прямого прибуткового оподаткування забезпечує фіскальну стабільність та еластичність місцевих доходів [11, с. 78–80].

Фундаментальною характеристикою цієї моделі є також реалізація «вікселлівського принципу» (*Wicksellian connection*), що встановлює безпосередній кореляційний зв'язок між податковим навантаженням на локальному рівні та обсягом і якістю отриманих публічних послуг. Ефективність такої конструкції, за твердженням Р. Бірда та Е. Слек, ґрунтується на усвідомленні платниками податків прямого взаємозв'язку між власними податковими відрахуваннями та отриманими суспільними благами [2, с. 360–361]. Це зумовлює специфічну соціальну спрямованість місцевих фінансів: органи місцевого самоврядування виконують не лише алокаційні, а й значною мірою перерозподільні функції, відповідаючи за фінансування освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення. Водночас фінансово-правовий механізм скандинавської моделі передбачає складну систему стримувань і противаг. Широка податкова автономія органічно поєднується з розвиненими інструментами горизонтального та вертикального фінансового вирівнювання, що дозволяє нівелювати регіональні диспропорції та забезпечити баланс між локальною фінансовою незалежністю та загальнодержавною рівністю. На думку М. Ерікссона та Л. Андерссон-Ског, «основою шведського фіскального федералізму є система міжмуніципального вирівнювання, за якої кошти перераховуються від відносно багатших муніципалітетів до тих муніципалітетів, які не спроможні зібрати достатньо публічних доходів для підтримки обов'язкових муніципальних послуг» [6, с. 538]. Стабільність цієї системи підкріплюється специфічним типом податкової культури, де оподаткування сприймається як невід'ємний елемент соціального контакту, що базується на високому рівні довіри до інституцій публічної влади [3, с. 49–73]. Узагальнюючи, можна констатувати, що зазначена модель являє собою найбільш завершену форму фінансово-правової децентралізації, де фіскальна спроможність органів місцевого самоврядування виступає гарантом реалізації прав громадян на якісні публічні послуги.

Континентально-європейська модель місцевого оподаткування сформувалась у країнах Центральної Європи, передусім у Німеччині, Австрії, Польщі та ін., і у сучасній фінансово-правовій науці розглядається як така, що посідає проміжне місце між скандинавською та латинською моделями місцевого оподаткування. Її інституційна архітектура базується на поєднанні елементів фіскальної децентралізації з розвиненими механізмами централізованого регулювання, що дозволяє забезпечити як ефективність публічних фінансів, так і їхню соціальну спрямованість. Зазначена модель є результатом тривалої еволюції фінансового федералізму та відображає прагнення до оптимального розподілу податкових повноважень між різними рівнями публічної влади. На практиці в межах такої моделі склались два основні підходи до вирішення цього питання. Найпоширенішим рішенням є надання місцевому самоврядуванню обмежених податкових повноважень, що зводиться до нормативно-правового впровадження місцевих податків центральними органами влади «зверху донизу» та визначення окремих елементів юридичної конструкції податку, щодо яких місцева влада може ухвалювати рішення. Такий різновид вчені називають системою оцінки місцевих податків із закритим переліком [4, с. 182]. З іншого боку, місцеве самоврядування може бути наділене компетенцією формувати зазначені елементи юридичної конструкції податку та встановлювати нові податки на території відповідної громади. Цей різновид отримав назву «система оцінки місцевих податків із відкритим переліком» [8].

Однією з ключових характеристик континентально-європейської моделі є комбінований характер податкових повноважень органів місцевого самоврядування. Такий підхід передбачає поєднання власних місцевих податків із механізмами участі органів місцевого самоврядування у загальнодержавних податкових надходженнях. Як підкреслюється у дослідженнях ОЕСР, саме поєднання різних видів податкових ресурсів дозволяє досягти більшої стійкості фінансової системи місцевого самоврядування [14, с. 114–117]. Важливим елементом цієї моделі є також розвинена система фінансового вирівнювання, яка охоплює як вертикальні, так і горизонтальні механізми перерозподілу фінансових ресурсів. Наприклад, німецька модель фінансового вирівнювання (Länderfinanzausgleich) традиційно розглядається як одна з найбільш складних і водночас ефективних систем такого типу в Європі [5, с. 198–206]. Таким чином, така модель місцевого оподаткування являє собою складну, багаторівневу та інституційно збалансовану систему, що поєднує елементи децентралізації та централізованого регулювання. Її характеристиками є комбінований характер формування доходів місцевих бюджетів, розвинена система фінансового вирівнювання, конституційні гарантії фінансової автономії та помірний рівень податкової самостійності органів місцевого самоврядування.

Латинська модель місцевого оподаткування, що сформована в межах романської правової традиції та характерна насамперед для Франції, Італії, Іспанії, Португалії, Греції (за винятком Святої Гори Афон, яка має повну податкову автономію відповідно до свого статуту 1926 року [7]), являє собою окремих тип організації муніципальних фінансів, у якому поєднуються конституційне визнання місцевого самоврядування з істотно централізованим характером податково-правового регулювання. Історично її становлення відбувалося під впливом сильної централізованої державної влади, що зумовило пріоритет загальнодержавного контролю над місцевими фінансами та обмежило податкову автономію територіальних громад. Як свідчать дослідження, для латинської моделі визначальною є конструкція, за якої основні джерела доходів органів місцевого самоврядування формуються не стільки за рахунок власної податкової ініціативи, скільки через систему централізовано регламентованих місцевих податків, міжбюджетних трансфертів та державного перерозподілу ресурсів. М. Айт Уалі та М. Буссетта, аналізуючи фінансову автономію Франції та Італії, наголошують, що місцеві органи в межах цієї моделі володіють значно меншою податковою дискрецією порівняно з іншими європейськими моделями, а домінування державного регулювання фактично трансформує їх із суб'єктів податкової політики переважно в адміністраторів централізовано встановлених податкових механізмів [1]. Така система сприяє реалізації принципу соціально-економічного вирівнювання між територіями, однак обмежує реальний зміст бюджетного суверенітету місцевих громад. ОЕСР також зазначає, що південноєвропейські держави характеризуються відносно вузькою локальною податковою базою та високим рівнем фінансової централізації, унаслідок чого місцеві органи влади значною мірою позбавлені можливості самостійно адаптувати податкову політику до локальних економічних потреб [15, с. 67–77]. У фінансово-правовому аспекті це означає переважання адміністративної функції місцевого самоврядування над його податково-політичною суб'єктністю. Водночас важливою перевагою латинської моделі є здатність забезпечувати бюджетну стабільність,

контрольованість державних фінансів та ефективне міжтериторіальне вирівнювання, що особливо важливо в умовах значних регіональних соціально-економічних диспропорцій.

Англосаксонська модель місцевого оподаткування, що сформована в межах правової традиції загального права та характерна насамперед для Великобританії та Ірландії, являє собою специфічний тип організації місцевих фінансів, у якому поєднуються високий рівень централізованого нормативного регулювання, домінування майнового оподаткування та відносно обмежена податкова автономія органів місцевого самоврядування. Основу місцевих доходів у межах англосаксонської моделі становлять майнові податки, насамперед податок на житло (Council tax) та податок на комерційну нерухомість (Business Rates), які традиційно розглядаються як найбільш придатні для локального рівня оподаткування через стабільність, територіальну прив'язаність та відносну простоту адміністрування. Водночас домінування майнового оподаткування зумовлює обмеженість диверсифікації місцевих доходів і підвищену залежність бюджетів від стану ринку нерухомості. Останні дослідження британських учених засвідчують, що під впливом сучасної кризи платоспроможності (the solvency question) англосаксонська модель трансформується у бік безпрецедентної комерціалізації: муніципалітети змушені звертатися до інструментів глобальних фінансових ринків та фінансизації (financialization), використовуючи спекулятивні операції з нерухомістю, випуск облігацій, моделі зворотного лізингу та кредитування, капітальні інвестиції під приріст податкових надходжень [12]. У англосаксонській моделі місцеві органи влади витрачають значною мірою не власні кошти, а ресурси, перерозподілені центральним урядом, що впливає на характер місцевої демократії та бюджетної підзвітності. Водночас однією з ключових переваг цієї моделі є високий рівень адміністративної ефективності оподаткування. Завдяки централізованим кадастровим системам, уніфікованим методикам оцінки нерухомості та ефективним податковим адміністраціям забезпечується стабільність надходжень і відносно низький рівень податкових втрат.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що у сучасній Європі сформувалися різні моделі місцевого оподаткування, які відображають особливості історичного розвитку держав, їх адміністративно-територіального устрою, ступеня децентралізації публічної влади та фінансово-правових традицій. Водночас запропонована типологізація має умовний характер. Навіть за наявності спільних ознак, що дозволяють віднести певну державу до англосаксонської, скандинавської, континентальної чи латинської моделі місцевого оподаткування, кожна країна зберігає власні інституційні та правові особливості організації місцевих фінансів, структури податкових надходжень і механізмів реалізації податкових повноважень органів місцевого самоврядування.

Разом із тим розвиток місцевого оподаткування в європейських державах характеризується спільною тенденцією до поступового розширення податкової автономії територіальних громад, що відповідає принципам Хартії місцевого самоврядування та загальній концепції фіскальної децентралізації. Посилення ролі місцевих податків і зборів, розширення дискреційних повноважень органів місцевого самоврядування щодо визначення елементів юридичної конструкції податку та диверсифікація джерел місцевих доходів розглядаються як необхідні передумови забезпечення реальної фінансової самостійності органів місцевого самоврядування. Водночас європейський досвід демонструє, що розширення податкової автономії повинно здійснюватися з урахуванням потреби збереження цілісної національної податкової системи та недопущення надмірної податкової конкуренції між територіальними громадами. У зв'язку з цим сучасні моделі місцевого оподаткування розвиваються у напрямі пошуку оптимального балансу між фінансовою незалежністю місцевого самоврядування та координацією податкової політики на загальнодержавному рівні.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Ait Ouali M., Boussetta M.A. Comparative Study of Local Financial Autonomy in Italy, France and Morocco. *European Scientific Journal*. 2017. Vol. 13, No. 34. P. 151–170. DOI: <https://doi.org/10.19044/esj.2017.v13n34p151>.
2. Bird R.M., Slack E. Local taxes and local expenditures in developing countries: strengthening the Wicksellian connection. *Public Administration and Development*. 2014. Vol. 34. P. 359–369. DOI: 10.1002/pad.1695.
3. Björklund Larsen L. *Shaping Taxpayers: Values in Action at the Swedish Tax Agency*. New York; Oxford : Berghahn Books, 2017, 220 p.
4. Bordás P. Experiences od open and closed list local taxes in Hungary with special regard to the effects of the COVID19 pandemic. *Review of European and Comparative Law*, 2022, No. 50(3), P. 181–199. <https://doi.org/10.31743/recl.13507>.
5. Bury Y., Feld, L.P. Fiscal Federalism in Germany. In: Tremblay, JF. (eds). *The Forum of Federations Handbook of Fiscal Federalism*. Palgrave Macmillan, Cham. 2023, P. 159–211. https://doi.org/10.1007/978-3-030-97258-5_5.

6. Eriksson M., Andersson-Skog L. A Voice for Tax Fairness: The State, Sub-National Interests and the Taxation of Iron Ore Revenue in Sweden, 1937–1957. *Scandinavian Journal of History*. 2025. Vol. 50, No. 5. P. 538–556. DOI: 10.1080/03468755.2025.2557272.
7. Greece. Law No. 10/1926. Legislative Decree of 10/16 September 1926 Concerning the Ratification of the Charter of the Holy Mountain. *Government Gazette*. 1926. 16 September.
8. Kecő G., Tombor C. A helyi adók szabályozása és joggyakorlata magyarországon külföldi kitekintéssel – különös figyelemmel az iparüzési adóra és a helyi vagyoadók arányosságára. Budapest : DHKFA, 2020, 22–35 old.
9. Kuhlmann S., Wollmann H. Introduction to comparative public administration: administrative systems and reform in Europe. 2nd ed. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2019, 417s.
10. Kuhlmann S., Heuberger M., Dumas Benoît P. Kommunale Handlungsfähigkeit im europäischen Vergleich. Autonomie, Aufgaben und Reformen, Nomos : Baden-Baden, 2021, 124 s.
11. Livingston M.A. The Nordic model of taxation and its influence in North America: Image and Reality. *Nordic Tax Journal*. 2016. Vol. 2016, No. 2. P. 77–86. DOI: <https://doi.org/10.1515/ntaxj-2016-0008>.
12. Muldoon-Smith K., Sandford M. Grasping the nettle: the central–local constraints on local government funding in England. *Territory, Politics, Governance*. 2023. Vol. 11, No. 8. P. 1709–1726. DOI: <https://doi.org/10.1080/21622671.2021.1924249>.
13. Oates W.E. Fiscal Federalism. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1972, 256 p.
14. OECD, OECD Economic Surveys: Germany 2025, OECD Publishing, Paris, 2025, 149 p. <https://doi.org/10.1787/39d62aed-en>.
15. OECD. Making Decentralisation Work: A Handbook for Policy-Makers. Paris : OECD Publishing, 2019, 204 p.

REFERENCES

1. Ait Ouali M., & Boussetta M.A. (2017). A comparative study of local financial autonomy in Italy, France and Morocco. *European Scientific Journal*, 13(34), 151–170. <https://doi.org/10.19044/esj.2017.v13n34p151>.
2. Bird R.M., & Slack E. (2014). Local taxes and local expenditures in developing countries: Strengthening the Wicksellian connection. *Public Administration and Development*, 34, 359–369. <https://doi.org/10.1002/pad.1695>.
3. Björklund Larsen L. (2017). *Shaping taxpayers: Values in action at the Swedish Tax Agency*. Berghahn Books.
4. Bordás P. (2022). Experiences of open and closed list local taxes in Hungary with special regard to the effects of the COVID-19 pandemic. *Review of European and Comparative Law*, 50(3), 181–199. <https://doi.org/10.31743/recl.13507>.
5. Bury Y., & Feld L.P. (2023). Fiscal federalism in Germany. In J.F. Tremblay (Ed.), *The Forum of Federations handbook of fiscal federalism* (pp. 159–211). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-97258-5_5.
6. Eriksson M., & Andersson-Skog L. (2025). A voice for tax fairness: The state, sub-national interests and the taxation of iron ore revenue in Sweden, 1937–1957. *Scandinavian Journal of History*, 50(5), 538–556. <https://doi.org/10.1080/03468755.2025.2557272>.
7. Greece. (1926). Law No. 10/1926. Legislative Decree of 10/16 September 1926 concerning the ratification of the Charter of the Holy Mountain. *Government Gazette*.
8. Kecő, G., & Tombor C. (2020). *A helyi adók szabályozása és joggyakorlata Magyarországon külföldi kitekintéssel – különös figyelemmel az iparüzési adóra és a helyi vagyoadók arányosságára* [Regulation and legal practice of local taxes in Hungary with a foreign outlook, with particular regard to the local business tax and proportionality of local property taxes]. DHKFA.
9. Kuhlmann S., & Wollmann H. (2019). *Introduction to comparative public administration: Administrative systems and reforms in Europe* (2nd ed.). Edward Elgar Publishing.
10. Kuhlmann S., Heuberger M., & Dumas B.P. (2021). *Kommunale Handlungsfähigkeit im europäischen Vergleich: Autonomie, Aufgaben und Reformen* [Municipal capacity for action in European comparison: Autonomy, tasks and reforms]. Nomos.
11. Livingston M.A. (2016). The Nordic model of taxation and its influence in North America: Image and reality. *Nordic Tax Journal*, 2016(2), 77–86. <https://doi.org/10.1515/ntaxj-2016-0008>.
12. Muldoon-Smith K., & Sandford M. (2023). Grasping the nettle: The central–local constraints on local government funding in England. *Territory, Politics, Governance*, 11(8), 1709–1726. <https://doi.org/10.1080/21622671.2021.1924249>.
13. Oates W.E. (1972). *Fiscal federalism*. Harcourt Brace Jovanovich.
14. OECD. (2025). *OECD economic surveys: Germany 2025*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/39d62aed-en>.
15. OECD. (2019). *Making decentralisation work: A handbook for policy-makers*. OECD Publishing.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 18.07.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

УЗАНС ЯК ФОРМА ФІКСАЦІЇ ЗВИЧАЄВИХ НОРМ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

УДК 340.141

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.03>

МАР'ЯН БЕДРІЙ

*кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,
доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень
юридичного факультету*

Львівського національного університету імені Івана Франка, Україна

bedriimm@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4021-1980

Анотація. Стаття присвячена узансу як правовому явищу суспільної дійсності. Узанс становить документ компетентного суб'єкта (авторитетної організації), в якому фіксуються та засвідчуються чинні звичаї. Обґрунтовано, що узанс має давнє походження, проте під цією назвою він почав функціонувати, ймовірно, лише з XX ст. Наголошено, що найбільш відомим узансом в історії права є міжнародний звіт Інкотермс, що містить роз'яснення комерційних термінів, складається та оновлюється Міжнародною торговою палатою в Парижі.

Виявлено, що поняття узансу є найбільш розробленим у південнослов'янській юриспруденції. Цьому сприяли історичні причини, адже після Другої світової війни торгове законодавство Федеративної Республіки Югославії розвивалося повільно, а замість нього домінували письмово зафіксовані звичаї (узанси). Більшість югославських узансів згодом були кодифіковані у законодавство, проте узанси й досі відіграють помітну роль у Сербії, Хорватії й інших балканських республіках. У міжвоєнній Польщі узанси також мали велике значення, а у 1938 р. Рада Спілки зерново-товарних бірж видала документ «Торгові умови (загальнопольські біржові звичаї)». Згаданому періоду також були характерні місцеві узанси – збірки місцевих звичаїв, підтверджених висновками регіональних торгово-промислових палат (наприклад, у Львові 1927 р. та 1939 р.).

У сучасній Україні узанси є документами Торгово-промислової палати України, якими вона фіксує та засвідчує торгові, портові й інші звичаї. Українські порти мають свої зводи звичаїв, що зумовлено як географічним розміщенням порту, так і особливостями операцій, здійснюваних портом. Наявні українські узанси мають низку недоліків, оскільки до їхнього тексту часто записуються норми, які не мають звичаєвого походження, або ж надмірно дублюються норми чинного законодавства. Водночас існує простір для звичаєвої правотворчості суспільства, результати якої можуть дієво втілюватися в узансах.

Ключові слова: узанс, правовий звичай, господарське самоврядування, портові звичаї, торгово-промислові палати, Інкотермс.

UZANCE AS A FORM OF FIXATION OF CUSTOMARY NORMS: LEGAL ASPECT

UDC 340.141

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.03>

MARIAN BEDRII

PhD in Law, Associate Professor, Attorney at Law

*Associate Professor of the Department of the History of State, Law and Political-Legal Doctrines,
Faculty of Law Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine*

bedriimm@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4021-1980

Abstract. The article is devoted to uzance as a legal phenomenon of social reality. Uzance is a document issued by a competent entity (an authoritative organization) that records and certifies existing customs. It is established that uzance has ancient origins; however, under this name, it probably began to function only in

the twentieth century. It is emphasized that the most well-known usance in the history of law is the international set of rules Incoterms, which contains explanations of commercial terms and is compiled and updated by the International Chamber of Commerce in Paris.

It is highlighted that the concept of usance has been most thoroughly developed in South Slavic jurisprudence. This was facilitated by historical reasons, since after the Second World War the commercial legislation of the Federal Republic of Yugoslavia developed slowly, and instead written customs (usances) came to dominate. Most Yugoslav usances were later codified into legislation; however, usances still play a noticeable role in Serbia, Croatia, and other Balkan republics. In interwar Poland, usances were also of great importance, and in 1938 the Council of the Union of Grain and Commodity Exchanges issued the document "Trade conditions (Polish exchange customs)". The same period was also characterized by local usances – collections of local customs confirmed by the opinions of regional chambers of commerce and industry (for example, in Lviv in 1927 and 1939).

In modern Ukraine, usances are documents issued by the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine that record and certify commercial, port, and other customs. Ukrainian ports have their own customs collections, which are determined by both port's the geographical location and the specifics of the operations carried out by the port. Existing Ukrainian usances have a several shortcomings, since their texts often include norms that do not have a customary origin or excessively duplicate the norms of current legislation. At the same time, there is space for society's customary law-making, with its results effectively embodied in usances.

Key words: usance, legal custom, economic self-governance, port customs, chambers of commerce and industry, Incoterms.

Постановка проблеми. На сучасному етапі національного державотворення важливим є перехід до плюралізму системи джерел права України на противагу радянській спадщині монопольного становища нормативно-правового акта. Вказаний перехід зумовив формування нових елементів правової системи України, проте деякі з них не є абсолютними новаціями, а відродженням тих явищ, які були характерними українській правовій традиції до її деформації московсько-комуністичною окупацією. Серед таких явищ варто відзначити часткове відновлення позицій правового звичаю в регулюванні суспільних відносин, а також письмових форм його фіксації.

Однією з істотних вад звичаєвого права дослідники вказують недостатній рівень визначеності його змісту. До слова, це була вагома причина, чому правовий звичай у підсумку програв конкуренцію нормативно-правовому акту за домінування у системі джерел права українського та інших народів Європи. Невизначеність змісту правових звичаїв виникала внаслідок переважання усних і діяльнісних форм їхньої фіксації. Коли правовий звичай записували на папері, визначеність його змісту істотно зростала. Однак існував ризик, що один і той самий звичай могли записати по-різному кілька суб'єктів, а тому проблема недостатньої визначеності залишалася та навіть загострювалася.

Коли в певний легальний спосіб (на підставі закону, міжнародного договору тощо) визначався компетентний суб'єкт, уповноважений записати та засвідчити правовий звичай, цьому джерелу права вдавалося досягнути визначеності, проте було важко втримати свій статус звичаю. Йдеться про те, що такі записи часто передували кодифікаціям, тому правові звичаї трансформувалися в нормативно-правові приписи законодавства. Іншою була ситуація, коли зміст правового звичаю записувався авторитетною уповноваженою організацією, нею засвідчувався, але не перетворювався на нормативно-правовий акт чи інше джерело права, залишаючись правовим звичаєм. Інакше кажучи, правовий звичай міг набути письмової та навіть документарної форми без переходу в інше джерело права. Документ, в якому письмово фіксується зміст правового звичаю компетентним суб'єктом, залишаючись при цьому звичаєм, має назву «узанс».

Метою статті є з'ясування поняття, змісту та призначення узансу як письмової форми фіксації правового звичаю, а також його ствердження у юридичній термінології України.

Виклад основних положень. У багатьох сучасних правових системах торгівлі й інші звичаї можуть фіксуватися без втрати звичаєвого статусу. Це відбувається у формі узансів – документів, які видають авторитетні організації (у тому числі міжнародні). До прикладу, в Польщі таку роль виконують господарські палати. Згідно зі своїм статутом Крайова Господарська палата Республіки Польщі має право видавати висновки про наявні в державі торгові звичаї [1, с. 227]. Інколи ці документи затверджують державні органи – переважно суди (наприклад, Верховний суд Сербії) [2]. На міжнародному рівні найбільш відомим узансом є Інкотермс [3, с. 691]. Торгово-промислова палата України відповідно до закону має право засвідчувати торгові та портові звичаї. Тому засвідчений Торгово-промисловою

палатою України звід звичаїв певного порту, складений його адміністрацією, також можна вважати узансом. Про це йтиметься докладніше згодом.

Узанс як юридичне явище є широко відомим світовій історії права. Перш ніж кодифікувати звичай у законодавчий текст, їх треба було зафіксувати на папері, тобто спочатку вони потрапляли в документальну форму без зміни первинного змісту. До їхньої трансформації в офіційно затверджений текст нормативно-правового акта вони перебували в письмовому вигляді. Однак для набуття статусу саме узансу записаний звичай повинен був бути засвідчений компетентним органом чи уповноваженою недержавною організацією. Лише після цього він ставав самостійним правовим явищем – не усним звичаєм, але й не актом законодавства.

У багатьох державах світу записи правових звичаїв мали офіційний характер. Так, у Франції в 1497 р. було ухвалено рішення про створення окремих комісій для запису правових звичаїв (кутюмів) кожної провінції. За результатом їхньої роботи формувалися збірники звичаєвого права, які підлягали реєстрації у парламенті. Цей складний процес тривав до кінця XVI ст. [4, с. 124–125]. На місцевому рівні питання про чинність певної звичаєво-правової норми місцевим суддям доводилося часто з'ясовувати шляхом опитування населення. Кутюм (правовий звичай) вважався таким, що діє на певній території у випадку, якщо всі особи, які прибули у суд, визнали його існування протягом останніх 40 років. Коли ж хоча б одна особа протягом відповідного опитування обґрунтовано пояснила, що кутюм не мав чинності, його дія судом не визнавалася. Найбільш відомими записами звичаєвого права стали збірники кутюмів Бовезі, Орверні, Мена, Парижа, Бургундії, Бретані, Шампані, Нормандії, Орлеана тощо [5, с. 109].

Попри відомість і поширеність узансу, окреслення його саме такою назвою в юридичній термінології можна визнати дещо неуніфікованим. Зокрема, в юридичних словниках різних мов світу вкрай рідко можна знайти саме цей термін із вказаним значенням. Наприклад, у відомому Словнику Блека присутній термін узанс англійською (*usance*), але з іншим значенням – визначений звичаєм або діловою практикою строк, впродовж якого рахунок підлягає оплаті, якщо в державі, де виставлено рахунок, і у державі, в якій він підлягає оплаті, цей строк відрізняється [6, р. 1381].

Добре розробленим поняття узансу можна назвати в контексті південнослов'янської юриспруденції. Зокрема, в ній наголошується на тому, що творці узансу (вповноважена для цього організація) має не тільки зібрати торгові звичаї та записати їх, але й належно оприлюднити. Пояснення південнослов'янського феномену розробки узансів криється в історичних передумовах. Після створення Федеративної Республіки Югославії у 1945 р. чинність торгового законодавства колишнього Королівства Югославії було скасовано. Натомість створення нового законодавства у соціалістичній манері відбувалося повільно. Й. Броз Тіто мав у той час напружені відносини з Й. Сталіном, оскільки він не бажав копіювати політичний режим та правову систему Радянського Союзу, а його держава зазнала економічної блокади.

Вивільнений від чинності законів простір суспільних відносин швидко заповнили звичаї, частина яких мали правове значення. З метою встановлення контролю над цим стихійним процесом влада тогочасної Югославії почала записувати торгові звичаї на папері та фіксувати у відповідних документах, що отримали назву узансів. Згодом згадані документи були кодифіковані в югославському законі про зобов'язальні відносини 1978 р. Своєю чергою цей закон врегулював статус узансів у правовій системі Югославії, дозволивши їхнє застосування за умови, що записані в них звичаї не суперечили імперативним положенням законів і не були виключені з конкретних правовідносин через волевиявлення сторін договору [2].

Найбільш відомим узансом тогочасної Югославії були Загальні узанси про торгівлю товарами (*Opšte uzanse za promet robom*) 1954 р. Цей документ було опубліковано Державним арбітражним трибуналом – попередником Вищого економічного суду Югославії. Хоча згаданий узанс було представлено як письмовий впорядкований запис чинних торгових звичаїв, дослідники відзначають те, що, крім них, він насправді містив також інші норми, у тому числі запозичені з німецького та швейцарського права. Загальні узанси про торгівлю товарами вважалися загальним узансом, зміст якого доповнювали спеціальні узанси 60–70-х рр. XX ст. – звичаї конкретних галузей торгівлі, записані й опубліковані федеральними торгово-промисловими палатами та затверджені Вищим економічним судом Югославії [7].

Югославський закон про зобов'язальні відносини 1978 р. згадував про узанси у двох статтях – 21 і 1107. Зокрема, ч. 1 ст. 21 під назвою «Застосування добрих ділових звичаїв» вимагала від учасників зобов'язальних правовідносин дотримання таких звичаїв. Крім цього, ч. 2 згаданої статті також наполягала на дотриманні ними узансів, якщо вони про це домовилися, чи обставини відповідного правовідношення вказували на намір сторін керуватися узансами. Ст. 1107 під назвою «Застосування звичаю» встановлювала обмеження на використання узансів у зобов'язальних правовідносинах. Зокрема, її ч. 1 скасовувала наявну в Югославії до того часу презумпцію, що сторони згодні на застосування узансів у їхніх відносинах, якщо інше не було передбачено в укладеному між ними договорі. Ч. 2 ст. 1107 постановляла, що Загальні узанси про торгівлю товарами 1954 р. не могли бути застосовані до відносин, які були врегульовані законом 1978 р. У ч. 3 стверджувалося, що в разі суперечності між узансом і диспозитивним положенням згаданого закону треба було застосовувати диспозитивне положення закону, якщо про інше сторони конкретного правовідношення не домовилися між собою [8].

Хоча сучасна сербська юриспруденція передбачає, що для чинності узансу потрібна згода сторін правовідношення, ця згода може виражатися не тільки безпосередньою вказівкою в договорі, укладеному між ними. Крім цього, вважається, що в разі видання узансу певною організацією це автоматично зобов'язує всіх її учасників його дотримуватися. Якщо суб'єкт бажає звільнити себе від чинності норм узансу, йому треба прямо про це заявити ще до виникнення спірної ситуації. Чинність узансу також може поширитися на суб'єктів, які не є членами організації, що його видала, проте мають з нею стабільну співпрацю. В такому разі звичаєві норми узансу поширюють чинність на відносини між таким суб'єктом і відповідною організацією навіть без його згоди. Сербська юриспруденція продовжує югославську традицію розрізнення загальних і спеціальних узансів. У разі суперечності між ними застосовується спеціальний узанс. Крім торгових звичаїв, у Сербії є офіційні записи (узанси) будівельних, портових та деяких інших звичаїв [2]. Узанси продовжують бути важливим регулятором торгових відносин також у Хорватії, Боснії та Герцовині й інших незалежних республіках колишньої Югославії.

Станом на початок ХХ ст. в Європі активно поширювалися типові договори як результат певної договірної практики, затверджені органами публічної влади. Так, перед Першою світовою війною на лондонському ринку існувало 56 типових договорів для обороту зерном і 36 – для обороту олійними культурами. До Першої світової війни кожен ринок і кожне місто, в якому практикувалася активна торгівля, мали власні звичаї, що регулювали значення конкретних термінів і формул, які застосовувалися в договорах купівлі-продажу. Після Першої світової війни розпочалася кодифікація міжнародних торгових звичаїв, якою займалася насамперед Міжнародна Торгова Палата в Парижі. У 1936 р. вона вперше уніфікувала значення окремих комерційних термінів (CIF, FOB та ін.) [9, s. 9–10]. Це дало початок Інкотермс як видатному явищу правової культури – писаному зводу міжнародних торгових звичаїв (найвідомішому узансу).

За цим взірцем окремі держави тогочасної Європи розпочали письмову фіксацію внутрішніх торгових звичаїв. Цей процес мав велике значення, зокрема у Республіці Польщі, адже в міжвоєнний період її правова система не була уніфікованою, зберігаючи чинність елементів німецького, австрійського, російського та французького права.

У 1938 р. Рада Спілки зерново-товарних бірж Польщі склала документ «Торгові умови (загальнопольські біржові звичаї)», в якому записала чинні на тогочасних зерново-товарних біржах торгові звичаї. Він становив уніфікований звід, проте звичаї були записані в ньому з автентичним змістом, а тому цей документ був узансом. Згодом згаданий документ впродовж жовтня–листопада 1938 р. був затверджений радами зерново-товарних бірж у Бидгощі, Варшаві, Вільнюсі, Катовіце, Кракові, Львові, Любліні та Познані [10, s. 3–4]. З 1 січня 1939 р. звід «Торгові умови (загальнопольські біржові звичаї)» набув офіційної чинності на всіх зерново-товарних біржах Польщі [9, s. 10].

Письмове впорядкування торгових звичаїв у міжвоєнній Республіці Польщі відбувалося не лише на загальнодержавному рівні, але й на місцевому. Зокрема, кілька таких збірників було підготовлено у Львові. У 1927 р. К. Травінські опублікував збірник рішень і висновків Львівської торгово-промислової палати за період 1920–1926 рр. щодо звичаїв, які стосувалися різних галузей торгівлі [11]. У 1939 р. Львівська торгово-промислова палата систематизувала й опублікувала збірку своїх рішень і висновків про торгові звичаї за період 1928–1938 рр. [12].

У соціалістичну добу історії польського права торгово-промислові палати були ліквідовані та почали відновлення під назвою господарських палат аж після 1989 р. Тому разом з відсутністю цих палат занепала також і практика складання письмових записів звичаєвих норм (узансів). Вона відновилася у 90-х рр. XX ст. і тривають дотепер, про що зазначалося вище.

В українській історії права також відомі офіційні записи правових звичаїв без втрати звичаєвого статусу [13]. Щодо того, чи можна вважати їх узансами, є сумніви, проте можна навести як аргументи «про», так і аргументи «контра». Натомість у сучасній правовій системі України узанси все ж таки присутні. На це вказує, зокрема, ч. 1 ст. 7 Цивільного кодексу України, згідно з якою «звичай може бути зафіксований у відповідному документі» [14]. Як видається, це положення чинного законодавства є прямою вказівкою на узанс, адже він і є звичаєм (збором звичаїв), зафіксованим у документі без втрати звичаєвого статусу.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» до завдань торгово-промислових палат віднесено в т. ч. сприяння поширенню знань про звичаї торгівлі в Україні та зарубіжних державах, а також сприяння розвитку торгових та інших чесних звичаїв у підприємницькій діяльності. Торгово-промислова палата України, згідно з ч. 3 ст. 14 цього ж Закону, уповноважена засвідчувати торговельні та портові звичаї, прийняті в Україні, за зверненням суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб [15]. Засвідчені Торгово-промисловою палатою України звичаї за правовою природою є узансами – документами, в яких записані діючі звичаєві норми.

Як приклад такого документа можна навести Звід звичаїв морського порту «Південний» (м. Південне, Одеська обл.) 2015 р. Його було укладено на підставі наказу Голови Державного підприємства «Адміністрація морських портів України» та засвідчено Торгово-промисловою палатою України. Звід звичаїв морського порту «Південний» визначив такі умови його застосування: 1) за наявності в договорі морського перевезення умов щодо застосування звичаїв цього морського порту; 2) за відсутності в договорі морського перевезення відповідних правил з питань, які регулюються зводом звичаїв морського порту «Південний»; 3) за наявності в договорі морського перевезення умов, що суперечать звичаям згаданого морського порту.

Звід встановив правила надання послуг, обслуговування суден і пасажирів, що склалися і тривалий час застосовуються на практиці у цьому морському порту. Звід звичаїв морського порту «Південний» містить правила щодо: 1) режиму роботи морського порту; 2) планування роботи в морському порту; 3) порядку роботи в морському порту під час льодової кампанії; 4) приймання суден під обробку в морському порту; 5) порядку розрахунку стояночного і сталійного часу судна в морському порту, демередж та диспач; 6) надання послуг у морському порту та їх перелік; 7) здійснення господарських операцій у морському порту; 8) інформаційної взаємодії з використанням інформаційної системи портового співтовариства; 9) організаційного забезпечення господарської діяльності в морському порту; 10) інші правила здійснення господарських операцій у межах морського порту «Південний» [16].

У 2013 р. Робоча група з питань інтелектуальної власності в рамках діяльності Комісії з питань захисту від недобросовісної конкуренції при Торгово-промисловій палаті України розробила проєкт документа «Звід звичаїв чесної ділової практики у сфері інтелектуальної власності». Він складався з чотирьох розділів і мав на меті такі завдання: формування цивілізованих відносин у сфері інтелектуальної власності, а також сприяння охороні і добросовісному використанню прав інтелектуальної власності в Україні; встановлення (або закріплення) ознак набуття та використання прав інтелектуальної власності з добросовісними намірами; встановлення (або закріплення) ознак набуття та використання прав інтелектуальної власності з недобросовісними намірами і переліку дій, що кваліфікуються як набуття та (або) використання прав інтелектуальної власності з недобросовісними намірами; використання державними органами у вирішенні питань, що стосуються виникнення, зміни або припинення правовідносин у сфері інтелектуальної власності та захисту від недобросовісної конкуренції [17].

Вказаний проєкт не був узансом у класичному розумінні з кількох причин. По-перше, він був проєктом документа, тобто проєктом узансу, який є саме документом, а не нотатками чи конспектом. По-друге, він не був засвідчений Торгово-промисловою палатою України, а особливістю узансу є те, що він засвідчується чи затверджується компетентною організацією. По-третє, у цьому документі переважали норми чинного законодавства, а не звичаї. Узанс не виключає того, що в ньому дублюються норми нормативно-правових актів, але переважають саме звичаєві норми, і в цьому його суть.

Правовий звичай є важливим регулятором відносин торговельного мореплавства. Зокрема, в Кодексі торговельного мореплавства України про звичай ідеться у таких положеннях: 1) відповідно до ст. 71 капітан судна має право застосувати звичай віддання тіла померлого морю за умови, що тіло не може бути збережене внаслідок тривалого перебування судна у відкритому морі; 2) за ст. 78 начальник морського порту має право видавати звід звичаїв порту, які поширюють юридичну дію на відповідний порт; 3) ст. 117 зобов'язує морського агента дотримуватися звичайної практики морського агентування; 4) ст. 118 дозволяє застосовувати звичайні повноваження морського агента; 5) ст. 146 визнає чинні звичаї перевезення вантажів; 6) ст. 293 передбачає можливість застосування міжнародних звичаїв торговельного мореплавства в разі прогалин законодавства щодо відносин загальної аварії; 7) ст. 295 не визнає загальною аварією та не допускає відшкодування вартості вантажу, який перевозили на судні без дотримання правил і звичаїв торговельного мореплавства [18, с. 204].

Українські порти мають свої зводи звичаїв, що зумовлено як географічним розміщенням порту, так і особливостями операцій, здійснюваних портом. Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону «Про морські порти України» звід звичаїв морського порту встановлює правила надання послуг у морському порту, обслуговування суден і пасажирів, що склалися і тривалий час застосовуються на практиці у цьому морському порту. Звід звичаїв морського порту містить правила щодо: порядку вручення повідомлення про готовність судна до здійснення операцій з вантажем; порядку розрахунку сталійного часу, якщо він не встановлений угодою сторін; переліку послуг, що надаються в морському порту; інші правила здійснення господарських операцій у межах морського порту [19]. Як правило, звід звичаїв регламентує також такі питання: виробничий режим роботи портів; порядок і умови заходу в порт, завантаження, розвантаження і обслуговування суден, що перебувають у порті; порядок і умови прийому, зберігання, ввезення у порт і відправлення з порту вантажів; порядок і умови обслуговування пасажирів; відносини порту з клієнтами [20, с. 61].

У ч. 2 ст. 9 Закону «Про морські порти України» передбачено, що звід звичаїв морського порту застосовується: за наявності в договорі морського перевезення умов щодо застосування звичаїв морського порту; за відсутності в договорі морського перевезення відповідних правил з питань, які регулюються звичаями морського порту; за наявності в договорі морського перевезення умов, що суперечать звичаям морського порту. Звід звичаїв морського порту видається адміністрацією морських портів України щодо кожного морського порту, завіряється Торгово-промисловою палатою України і оприлюднюється на офіційному вебсайті адміністрації морських портів України [19]. До прикладу, Звід звичаїв Одеського морського торгового порту, затверджений наказом начальника Одеського морського торгового порту № 238 від 16 квітня 2008 р., містить правила, що склалися та застосовуються в порту, зумовлені технологією вантажо-розвантажувальних робіт під час обслуговування суден, вантажів і пасажирів [21, с. 15].

Окремі дослідники вважають звід звичаїв порту нормативно-правовим актом з оригінальною назвою, а не документарною формою фіксації правового звичаю [22, с. 136]. Для цього у них є деякі причини: цей документ дуже нагадує локальний нормативно-правовий акт (формою, структурою тощо), його розробка відбувається на підставі наказу начальника порту, а засвідчення здійснює торгово-промислова палата. Однак він усе ж таки не є нормативно-правовим актом, оскільки: усі його положення повинні мати звичаєвий характер (усталитися в практиці порту); начальник порту не встановлює відповідні норми, а лише організовує та забезпечує їх систематизований запис; своїм засвідченням торгово-промислова палата підтверджує існування відповідних звичаїв, а не надає їм юридичної сили; звід звичаїв порту адресовано не стільки його постійним працівникам (їм ці звичаї відомі з практики), а зовнішнім суб'єктам для кращої взаємодії з портом та органам правозастосування, що використовують звід у вирішенні спорів.

О. Драпайло, характеризуючи звід звичаїв порту як нормативно-правовий акт, аргументує цю думку тим, що такі зводи містять не тільки звичаєві норми, але й інші (у том числі такі, що дублюють положення чинного законодавства) [23, с. 516]. Слід погодитись, що наведені випадки трапляються ледь не в кожному зводі звичаїв українського порту, проте визнання зводу звичаїв порту нормативно-правовим актом було б передчасним. По-перше, дублювання норм законодавства у зводі звичаїв не впливає на його природу, а носить технічний характер, оскільки на практиці звичаєві норми не застосовуються ізольовано, а у комплексі з чинними нормами законодавства. Отже, виклад змісту звичаю

у відриві від положень законодавства, поруч з якими він застосовується, створив би ризик неясності та нецільності тексту зводу.

По-друге, ст. 7 ЦК України наголосила на тому, що звичаї, які суперечать законодавству, не застосовуються у цивільних правовідносинах. Тому вказівка на те, що звід звичаїв відповідає законодавству чи прийнятий на його підставі не свідчить про те, що він є нормативно-правовим актом. По-третє, наявність у тексті зводу положень, яких не було в практиці порту на момент укладення зводу, є порушенням і перевищенням влади його укладачів. Навіть коли начальник порту включив у текст зводу положення, які були його власними рішеннями, а не звичаями, це не привід визнання зводу нормативно-правовим актом як таким. Інакше кажучи, *не може мати назву «звід звичаїв» те, що ним насправді не є, не містить звичаїв або містить що-небудь замість них* [24, с. 238].

Вартим уваги є те, що складання зводів портових звичаїв не є «ноу-хау» правової системи України, а загальноприйнятою світовою практикою [25, s. 175]. Тому фактичне перетворення цих документів на локальні нормативно-правові акти із залишенням поточної назви, в яких відображена воля адміністрації порту, а не реально діючі звичаї, було б лише українською адаптацією. Причому адаптацією цілковито невдалою, адже для таких волевиявлень керівництва можна скористатися зовсім іншими формами – наказом або розпорядженням начальника порту. Натомість завдання зводу звичаїв полягає у тому, щоб довести до відома інших суб'єктів зміст звичаєво-правових норм, які склалися в практиці конкретного суспільного середовища (в даному випадку – порту) [24, с. 239].

Висновки. Таким чином, узанс є документом, в якому компетентні суб'єкти записують і засвідчують чинні звичаєві норми. Узанс не має на меті формування нових норм, а фіксує зміст тих звичаїв, які вже існують у суспільстві. Створення узансів є дієвим засобом утвердження правового звичаю як джерела права у сучасних умовах, оскільки дає змогу підтвердити факт його існування, довести зміст звичаєвих норм до широкого кола осіб та зменшити відмінності інтерпретацій. Завдяки узансам суспільство може покращити свої можливості правотворення та впровадження його результатів у юридичну практику. З одного боку, такий спосіб визначення змісту правового звичаю має давнє походження, а з іншого – становить цілком сучасний юридичний інструмент, придатний для правового регулювання та правозастосування.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Lic J. Zwyczaje i prawo zwyczajowe. *System prawa handlowego* / pod. red. Stanisława Włodyki. T. 1. Prawo handlowe – część ogólna. Warszawa : Wydawnictwo CH Beck, 2009. S. 146–273.
2. Uzanse. URL: <https://sr.wikipedia.org/wiki/Uzanse>.
3. Салатко А.Л. Інкотермс. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. Том 2: Д–Й. Київ : Укр. енцикл., 1999. С. 691.
4. Історія держави і права зарубіжних країн (Середні віки та ранній новий час) / за ред. Тишика Б.Й. Львів : Світ, 2006. 696 с.
5. Бедрій М. Французьке звичаєве право: деякі історико-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 108–114.
6. Black H.C. Black's Law Dictionary: fifth edition. St. Paul (Minnesota): West Publishing Co, 1979. 1511 p.
7. Tot I. Codifying the Non-Existent: How Yugoslav 'Uzance' Persist as Legal Survivals in Croatian Commercial Law. URL: <https://www.croris.hr/crosbi/publikacija/prilog-skup/880717>.
8. Закон о облигационим односима ФРЈ 1978. URL: https://www.dobrovoljno.rfzo.rs/download/Zakon_ObligacioniOdnosi.pdf.
9. Koźmiński L. Zwyczaje handlowe. Kupno-sprzedaż. Warszawa: Trzaska, Evert i Michalski, 1948. 172 s.
10. Warunki hadlowe [Zwyczaje giełdowe ogólnopolskie]. Bydgoszcz : Nakładem Związku giełd zbożowo-towarowych w Polsce, 1938. 79 s.
11. Trawiński K. Zwyczaje handlowe (opracowane i branżami zestawione wedle orzeczeń Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie z lat 1920 do 1926). Lwów : Ateneum, 1927. 46 s.
12. Zwyczaje handlowe. Zbiór orzeczeń o zwyczajach handlowych wydanych przez Izbę przemysłowo-handlową we Lwowie w latach od 1928 do 1938. Lwów : Prasa Nowa, 1939. 167 s.
13. Камінський В. Спроба кодифікації звичаєвого права на Україні. *Праці комісії для виучування звичаєвого права України*. Вип. 1. Київ : УАН, 1925. С. 32–53.
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n56>.
15. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

16. Звід звичаїв морського порту «Південний». URL: <https://www.uspa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/pivdenny-zvit-zvychai.pdf>.
17. Звід звичаїв чесної ділової практики у сфері інтелектуальної власності : Проект. URL: http://old.ucci.org.ua/download/news/zvid_zvyuch.pdf.
18. Озель В. Звичай у системі права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 201–205.
19. Про морські порти України : Закон України від 17.05.2012 № 4709-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text>.
20. Потапова О.В. Звичай як джерело регулювання діяльності торгівельних морських портів. *Правове регулювання економіки*. 2009. № 9. С. 60–68.
21. Джуринський О. Звичай ділового обороту як джерело господарського права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 1. С. 14–17.
22. Степанов С.В. Звід звичаїв морських торговельних портів в системі нормативно-правових актів. *Морське право: актуальні питання теорії та практики*. 2013. Вип. 7. С. 130–138.
23. Драпайло Ю.З. Правова природа звичаїв морського порту. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 514–519.
24. Бедрій М.М. Звід звичаїв порту: до питання про форму фіксації правового звичаю в Україні. *Проблеми нормотворення, реалізації та тлумачення норм права у світлі загальновизнаного принципу верховенства права* : тези доп. та повідомл. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 3–4 жовтня 2019 р.) / за заг. ред. І.Д. Шутака. Харків : Право, 2019. С. 237–240.
25. Koziński M.H. Kontrowersje dotyczące zwyczajów portowych w praktyce polskiej. *Gdańskie Studia Prawnicze*. 2014. T. XXXII. S. 169–183.

REFERENCES

1. Lic J. (2009). Zwyczaje i prawo zwyczajowe [Custom and customary law]. *System prawa handlowego* / S. Włodyka (ed.). T. 1. *Prawo handlowe – część ogólna*. Warszawa: Wydawnictwo CH Beck. 146–273.
2. Uzanse [Uzances]. 2011. Retrieved from: <https://sr.wikipedia.org/wiki/Uzanse>.
3. Salatto A.L. (1999). Inkotermis [Incoterms]. *Yurydychna entsyklopediya*: in 6 vol. / Editorial board: Yu.S. Shemshuchenko (head) ta in. Vol 2. Kyiv: Ukr. entsykl. 691.
4. Tyshchuk, B.Y. (ed.) (2006). Istoriya derzhavy i prava zarubizhnykh krayin (Seredni viky ta ranni novyi chas) [History of the state and law of foreign countries (middle ages and early modern period)]. Lviv: Svit.
5. Bedrii M. (2014). Frantsuz'ke zvychayeve pravo: deyakі istoriko-pravovi aspekty [French customary law: several historical-legal aspects]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, 72. 108–114.
6. Black H.C. (1979). Black's Law Dictionary: fifth edition. St. Paul (Minnesota): West Publishing Co.
7. Tot I. (2025). Codifying the Non-Existent: How Yugoslav 'Uzance' Persist as Legal Survivals in Croatian Commercial Law. Retrieved from: <https://www.croris.hr/crosbi/publikacija/prilog-skup/880717>.
8. Zakon o obligatsionim odnosima FRNJ [Law on Obligations of the Federal People's Republic of Yugoslavia]. 1978. Retrieved from: https://www.dobrovoljno.rfzo.rs/download/Zakon_ObligacioniOdnosi.pdf.
9. Koźmiński L. (1948). Zwyczaje handlowe. Kupno-sprzedaż [Commercial customs. Sale and purchase]. Warszawa: Trzaska, Evert i Michalski.
10. Warunki hadlowe. Zwyczaje giełdowe ogólnopolskie [Commercial terms. General Polish exchange customs and practices]. 1938. Bydgoszcz: Nakładem Związku giełd zbożowo-towarowych w Polsce.
11. Trawiński K. (1927). Zwyczaje handlowe (opracowane i branżami zestawione wedle orzeczeń Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie z lat 1920 do 1926) [Commercial customs (compiled and arranged by branches according to the decisions of the Chamber of commerce and industry in Lviv from 1920 to 1926)]. Lviv: Ateneum.
12. Zwyczaje handlowe. Zbiór orzeczeń o zwyczajach handlowych wydanych przez Izbę przemysłowo-handlową we Lwowie w latach od 1928 do 1938 [Commercial customs. A collection of decisions on commercial customs issued by the Chamber of industry and commerce in Lviv between 1928 and 1938]. 1939. Lviv: Prasa Nowa.
13. Kaminskyi V. (1925). Spróba kodyfikatsiyi zvychayevoho prava na Ukrayini [An attempt at the codification of customary law in Ukraine]. *Pratsi komisiyi dlia vyuchuvannia zvychayevoho prava Ukrayiny*, 1. Kyiv: UAN. 32–53.
14. Tsyvilnyi kodeks Ukrayiny [The Civil Code of Ukraine]. 2003. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n56>.
15. Zakon Ukrayiny pro torhovo-promyslovi palaty v Ukrayini [The Law of Ukraine on chambers of commerce and industry in Ukraine]. 1997. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
16. Zvid zvychayiv mors'koho portu "Pivdennyi" [The compilation of customs of the pivdennyi seaport]. 2015. Retrieved from: <https://www.uspa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/pivdenny-zvit-zvychai.pdf>.
17. Zvid zvychayiv chesnoyi dilovoyi praktyky u sferi intelektual'noyi vlasnosti: Proekt [Compilation of fair business practice customs in the field of intellectual property: Draft]. 2013. Retrieved from: http://old.ucci.org.ua/download/news/zvid_zvyuch.pdf.
18. Ozel V. (2016). Zvychay u systemi prava Ukrayiny [Custom in the system of Ukraine's law]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo*, 6. 201–205.
19. Zakon Ukrayiny pro morskі porty Ukrayiny [The Law of Ukraine on seaports of Ukraine]. 2012. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text>.

20. Potapova O.V. (2009). Zvy chay yak dzherelo rehuliuvannia diyal'nosti torhivel'nykh mors'kykh portiv [Custom as a source of the regulation of commercial seaports activities]. *Pravove rehuliuvannia ekonomiky*, 9. 60–68.
21. Dzhuryynskyi O. (2015). Zvy chayi dilovoho oborotu yak dzherelo hospodars'koho prava Ukrayiny [Customs of business practice as a source of Ukrainian commercial law]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo*, 1. 14–17.
22. Stepanov S.V. (2013). Zvid zvy chayiv mors'kykh torhovel'nykh portiv v systemi normatyvno-pravovykh aktiv [The compilation of seaports customs in the system of normative legal acts]. *Mors'ke pravo: aktual'ni pytannia teorii i ta praktyky*, 7. 130–138.
23. Drapaylo Yu.Z. (2012). Pravova pryroda zvodu zvy chayiv mors'koho portu [The legal nature of the compilation of seaport customs]. *Akual'ni problemy derzhavy i prava*, 66. 514–519.
24. Bedrii M.M. (2019). Zvid zvy chayiv portu: do pytannia pro formu fiksatsiyi pravovoho zvy chayu v Ukrayini [The compilation of port customs: on the issue of the form of fixation legal custom in Ukraine]. *Problemy normotvorennia, realizatsiyi ta tlumachennia norm prava u svitli zahal'novyznanooho pryntsypu verkhovenstva prava: tezy dop. ta povidoml. uchasn. IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Ivano-Frankivsk, 3–4 zhovtnia 2019)*. Kharkiv: Pravo. 237–240.
25. Koziński M.H. (2014). Kontrowersje dotyczące zwyczajów portowych w praktyce polskiej [Controversies concerning port customs in Polish practice]. *Gdańskie Studia Prawnicze*, Vol. XXXII. 169–183.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

СВІТОГЛЯДНЕ ТА МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РІШЕННЯ ВЕРХОВНОГО СУДУ ВІД 19 КВІТНЯ 2022 РОКУ У СПРАВІ № 816/687/16

УДК 347.73:336.22

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-17.04>

ВІТАЛІЙ ГОРДЄЄВ

доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

v.gordieiev@chnu.edu.ua

ODCID: 0000-0002-1778-0432

КАТЕРИНА СОЛОДАН

доктор філософії з права, асистент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

k.solodan@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-2872-5332

Анотація. У статті досліджено світоглядне та методологічне значення для судової практики з вирішення податкових спорів в Україні рішення Верховного Суду від 19 квітня 2022 року у справі № 816/687/16. За основу методології дослідження вибрано аксіологічний, антропосоціокультурний, герменевтичний та системний підходи, загальнонаукові принципи історизму та об'єктивності. З'ясовано загальні та особливі концептуальні передумови появи вищезазначеного рішення ВС, проаналізовано аргументативний дискурс Суду в ньому, обґрунтованість його висновків у цій справі, вплив на судову практику.

Обґрунтовано загальний висновок, що рішення Верховного Суду від 19 квітня 2022 р. у справі № 816/687/16 можна розцінити як своєрідний коперниканський переворот у його концептуальних підходах та аргументативній практиці щодо вирішення податкових спорів, породжених контраверсійним розумінням та тлумаченням контрагентами податкових відносин – платниками податків та контролюючими органами – принципу стабільності податкового законодавства. На відміну від традиційної практики послуговуватися елементаристським підходом під час вирішення податкових спорів, ВС застосував у цій справі системний підхід до вирішення податкового спору, який був суголосний системній природі податкового права, податкових правовідносин та оподаткування. В цьому полягає ключова його інновація у вирішенні податкових спорів та світоглядне і методологічне значення цього рішення ВС. Вирішуючи спір між позивачем та відповідачем, Суд особливу увагу звернув на його ключові сутнісні аспекти, передусім на відповідність інтересів та дій сторін спору вимогам Конституції України. ВС виснував, що відповідно до загальноприйнятої у правозастосуванні юридичної кваліфікації змін до податкового законодавства закон, який вносить зміни всупереч підпункту 4.1.9. пункту 4.1. статті 4 Податкового кодексу України, є чинним, оскільки не суперечить Конституції України. Парламент України не наділений конституційним повноваженням обмежувати самого себе. Будь-які свої попередні закони він вправі змінювати, оскільки в цьому й полягає один з ключових аспектів змісту його конституційних повноважень. ВС резюмував, що норма-принцип стабільності податкового законодавства не можна вважати такою, що змінює порядок набрання чинності або вступу в дію усіх нових податкових приписів. Колізії між такою нормою та принципом стабільності податкового законодавства немає, оскільки цей принцип застосовується у системному зв'язку з іншими принципами податкового законодавства. Така норма не застосовується тільки тоді, як виснував Суд, якщо вона суперечить принципу верховенства права в контексті права платника податку на мирне володіння майном.

Ключові слова: податки, ставки податків, платники податків, оподаткування, податкове право, податкове законодавство, принцип стабільності податкового законодавства, принцип правової (юридичної) визначеності податкового права, принцип верховенства права.

THE PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL SIGNIFICANCE OF THE SUPREME COURT'S JUDGMENT OF 19 APRIL 2022 IN CASE NO 816/687/16

UDC 816/687/16

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.04>

VITALII GORDIEIEV

Doctor of Laws, Professor, Dean of the Faculty of Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

v.gordieiev@chnu.edu.ua

ODCID: 0000-0002-1778-0432

KATERYNA SOLODAN

PhD (in law), Assistant Professor at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

k.solodan@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-2872-5332

Abstract. This article examines the philosophical and methodological significance for judicial practice in Ukraine, in the context of resolving tax disputes, of the Supreme Court's judgment of 19 April 2022 in Case No. 816/687/16. The research methodology is based on axiological, anthropological, socio-cultural, hermeneutic and systemic approaches, as well as the general scientific principles of historicism and objectivity. The general and specific conceptual prerequisites for the emergence of the aforementioned Supreme Court decision have been identified; the Court's argumentative discourse therein has been analysed, as have the validity of its conclusions in this case and its impact on judicial practice.

A general conclusion is substantiated that the Supreme Court's ruling of 19 April 2022 in Case No. 816/687/16 can be regarded as a kind of Copernican revolution in its conceptual approaches and argumentative practice regarding the resolution of tax disputes, which stem from the controversial understanding and interpretation of the principle of stability of tax legislation by the parties to tax relations – taxpayers and the tax authorities. In contrast to the traditional practice of adopting a reductionist approach when resolving tax disputes, the Supreme Court applied a systemic approach to resolving the tax dispute in this case, which was consistent with the systemic nature of tax law, tax legal relations and taxation. This constitutes its key innovation in the resolution of tax disputes, as well as the philosophical and methodological significance of this Supreme Court ruling. In resolving the dispute between the claimant and the defendant, the Court paid particular attention to its key substantive aspects, above all to the compliance of the interests and actions of the parties to the dispute with the requirements of the Constitution of Ukraine. The Supreme Court concluded that, in accordance with the legal classification of amendments to tax legislation generally accepted in the application of the law, a law introducing amendments contrary to sub-paragraph 4.1.9. of paragraph 4.1. of Article 4 of the Tax Code of Ukraine is valid, as it does not contravene the Constitution of Ukraine. The Ukrainian Parliament has not been granted the power by the Constitution to impose restrictions upon itself. It is entitled to amend any of its previous laws, as this constitutes one of the key aspects of its constitutional powers. The Supreme Court concluded that the principle of stability of tax legislation cannot be regarded as altering the procedure for the entry into force or coming into effect of all new tax provisions. There is no conflict between this rule and the principle of stability of tax legislation, as this principle is applied in conjunction with other principles of tax legislation. As the Court held, this rule does not apply only if it contradicts the principle of the rule of law in the context of a taxpayer's right to peaceful possession of property.

Key words: taxes, tax rates, taxpayers, taxation, tax law, tax legislation, principle of stability of tax legislation, principle of legal certainty in tax law, principle of the rule of law.

Постановка проблеми. Одним з найвагоміших наслідків конституційної реформи в Україні 2016 р. та переходу до справляння правосуддя згідно з його новою конституційною матрицею *керується верховенством права* стало динамічне зростання ролі та значення досвіду судочинства Верховного Суду. У науковій літературі можна зустріти і гіперболізовану оцінку цього досвіду, проте навіть без його перебільшення судову практику ВС справедливо можна охарактеризувати як квазірегулювання

суспільних відносин. Таких оцінок дотримуються, зокрема, як представники судової [1, с. 201], так і наукової доктрин [2, с. 85]. Особливо це стосується тих рішень Верховного Суду, які започатковували принципово нові підходи у судочинстві. Одним з таких рішень є Постанова Верховного Суду від 19.04.2012 р. у справі № 816/687/16. По суті, з неї веде відлік свого часу концептуально новий підхід до вирішення судами податкових спорів, породжених контраверсійним розумінням та застосуванням суб'єктами податкових правовідносин принципу стабільності податкового законодавства.

Метою дослідження є з'ясування загальних та особливих концептуальних передумов появи вищезазначеного рішення ВС, осмислення аргументативного дискурсу Суду в цьому рішенні, оцінка обґрунтованості висновків ВС у цій справі, з'ясування його світоглядного і методологічного значення для подальшої еволюції судової практики щодо вирішення податкових спорів в умовах воєнного стану.

За основу **методології дослідження** вибрано аксіологічний, антропосоціокультурний, герменевтичний і системний підходи, загальнонаукові принципи історизму та об'єктивності.

Виклад основних результатів дослідження. Загальні концептуальні передумови появи рішення ВС від 19.04.2022 р. у справі № 816/687/16 чітко поділяються на внутрішні та зовнішні. На нашу думку, чи не найфундаментальнішою внутрішньою передумовою появи вищезазначеного рішення ВС стала конституційна реформа 2016 р. в Україні. До здійснення цієї реформи вітчизняні судді та суди у справлянні правосуддя позиціонувалися конституцієдавцем як незалежні і були зобов'язані ним же *підкорятися тільки закону* [3, ст. 129]. Внаслідок вищезазначеної конституційної реформи, як ідеться у Конституції України у її редакції від 2016 року, суддя, справляючи правосуддя, згідно з волею конституцієдавця, є незалежним та *зобов'язаний керуватися верховенством права* [4]. Це фундаментальна відмінність від попереднього конституційного статусу судді та його повноважень, яка, на нашу думку, ні у вітчизняному суддівському середовищі, ні у правовій доктрині України ще не осмислені повною мірою.

Іншою внутрішньою передумовою стала екзистенційна повномасштабна російсько-українська війна. Вона атрибутивно потребувала від України загалом та кожної інституції держави зокрема невідкладного глибокого переосмислення усього їх довоєнного досвіду крізь призму нових історичних викликів. Це безпосередньо стосувалося і відповідної практики ВС.

Не менш фундаментальне значення у появі вищезазначеного рішення ВС належить, на нашу думку, і кардинальному зміщенню в цей же період часу у безпосередню практичну площину європейських інтеграційних устремлінь України. Зокрема, 29.02.2024 р. Україна подала заяву на вступ у Європейський Союз, а вже на початку березня того ж року ця заява була підтримана Європейським Парламентом. Після цього Європейська Рада звернулася з клопотанням до Європейської Комісії надати офіційний висновок, згідно з процедурою вступу до ЄС, стосовно заяви України про набуття нею членства в Євросоюзі. У зв'язку з цим такі актуальні для України європейські правові та доктринальні стандарти податкового права та податкового судочинства стали відгравати ще вагомішу світоглядну та методологічну роль у діяльності ВС.

Що ж стосується особливих внутрішніх передумов появи вищезазначеного рішення ВС, то йдеться головню про набути вітчизняною наукою податкового права та адміністративним судочинством України своєрідну інерцію зводити сенс принципу юридичної визначеності податкового права до принципу стабільності податкового законодавства. В цьому переконує, зокрема, аналіз наукового доробку таких учених юристів-фінансистів, як: Ю.В. Божко, З.М. Бортновська, Я.В. Греца, П.В. Діхтієвський і О.Й. Бучинський, М.В. Жернаков, І.В. Караченцев, К.Г. Карпушова, В.С. Кіценко, В.О. Курило, М.П. Кучерявенко, П.О. Селезень, Є.М. Смичок, О.О. Тимофєєв, Є.А. Усенко, Н.В. Шевцова та ін.

До рішень ВС, у яких принцип юридичної визначеності податкового права ототожнюється з принципом стабільності податкового законодавства, можна віднести, до прикладу, його постанови від 20 вересня 2017 року у справі № 813/2642/16, від 20 вересня того ж року у справі № 816/5451/13-а, від 20 вересня 2017 року у справі № 826/23795/15, від 11 жовтня 2017 року у справі № 804/4399/16, від 01 листопада 2017 року у справі № 1570/3741/2012, від 13 жовтня 2017 року у справі № 815/4319/16, від 18 січня 2018 року у справі № 804/1241/17, від 03 квітня 2018 року у справі № 804/112/17, від 09 вересня 2018 року у справі № 826/18755/15 та ін. Прикметно, що в останньому із наведених нами рішень ВС, у яких тлумачиться принцип юридичної визначеності податкового права як стабільність податкового законодавства, чи не найбільш повно і послідовно містяться більшість особливостей аргументативного

дискурсу такого світоглядного і методологічного підходу Верховного Суду. Його аналіз переконує, що він наскрізь пронизаний елементаризмом щодо розуміння податкового права, позиціонує його як механічну сукупність не взаємопов'язаних між собою субстантивно і логічно його норм. Родзинкою цього підходу є те, що він в ієрархії норм позитивного податкового права норму-принцип стабільності податкового законодавства ставить вище цілої низки приписів Конституції України. Вже у довоєнному вітчизняному податково-правовому дискурсі та в експертному середовищі цей концептуальний підхід був підданий переконливій критиці [5].

Повною концептуальною протилежністю вищезазначеному методологічному підходу до розуміння природи та сенсу податкового права та податково-правових спорів виявився підхід, вироблений Верховним Судом у його рішенні від 19 квітня 2022 року у справі № 816/687/16. Це був системний підхід до аналізу податково-правової дійсності загалом та принципу юридичної визначеності податкового права зокрема. Його найбільшою родзинкою, на нашу думку, є те, що право також має системну природу, із податковим правом включно, і застосування системного підходу до його пізнання всебічно відповідає науковим стандартам правознавства. На заваді широкого застосування системного підходу до правопізнання продовжує перебувати домінування позитивістського праворозуміння, заснованого на елементаристському типі правопізнання.

Тим не менше системний підхід судової палати з розгляду справ у сфері податків, зборів й інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у її рішенні від 19.04.2022 р. у справі № 816/687/16, на нашу думку, не був концептуальною несподіванкою для вітчизняної доктрини податкового права. У ній питання його системності досліджуються впродовж тривалого періоду часу. Серед робіт цього напрямку вважаємо за необхідне передусім виділити теоретико-методологічні праці П.С. Пацурківського [6; 7], дослідження Р.О. Гаврилюк [8; 9], І.І. Бабіна [10; 11], О.І. Баїка [12], М.І. Вишинського [13], О.А. Музики-Стефанчук [14], Р.Г. Браславського [15], К.Г. Карпушової [16], А.М. Котенка [17], Є.М. Смичка [18], П.В. Діхтієвського та О.Й. Бучинського [19] та інших. Вони передували появі рішення Верховного Суду від 19.04.2022 р. у справі № 816/687/16.

Фабула справи № 816/687/16, спір у якій розглядав Верховний Суд та ухвалив 19.04.2022 р. рішення, – типова для категорії аналогічних справ. Її сенс полягає в тому, що СП «Полтавська газонафтова компанія» (позивач у справі) звернулося з позовом у травні 2016 р. до Полтавської об'єднаної державної фіскальної служби (відповідач у справі) про визнання незаконними і скасування низки податкових повідомлень-рішень, якими позивачу було донараховано податкові зобов'язання і штрафні санкції загальним обсягом понад 73 млн грн з рентної плати за користування надрами. В обґрунтування позовних вимог позивач покликався на те, що оскаржувані ним податкові повідомлення-рішення суперечать принципу стабільності податкового законодавства, закріпленому в пп. 4.1.9. п. 4.14. ст. 4 Податкового кодексу України (далі – ПКУ), оскільки вони стали наслідком застосування контролюючим органом Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» від 31.07.2014 р. № 1621-VII (далі – Закон № 1621-VII) і Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 р. № 71-VIII, якими законодавець збільшив ставки рентної плати за користування надрами, в тому числі з метою видобування газу, з 28 відсотків до 55 відсотків, тобто майже вдвічі [20].

Відповідач заперечував проти позову, покликаючись на законність оспорюваних позивачем податкових повідомлень-рішень, які були прийняті контролюючим органом у межах його повноважень і у спосіб, визначений законом. При цьому відповідач резонно звернув увагу, що позивач не тільки був обізнаний про відповідні підвищення ставки рентної плати, згідно з якими необхідно сплачувати податкові зобов'язання за другий квартал 2015 р., але і спершу подав податковий розрахунок щодо його плати за користування надрами з метою видобування корисних копалин у вказаний податковий звітний період згідно з новою ставкою рентної плати, що дорівнювала 55 відсоткам. І тільки в уточнюючих податкових розрахунках, датованих 24.11.2015 р., позивач визначив розмір його рентної плати із застосуванням ставки 28 відсотків [20].

Суди першої та апеляційної інстанцій, традиційно для вирішення подібних спорів у той період часу, дійшли висновку, що контролюючий орган, ухвалюючи оскаржувані позивачем податкові повідомлення-рішення, допустився помилки і не врахував норму-принцип ПКУ про дотримання стабільності

податкового законодавства. Згідно з їх аргументативним дискурсом встановлена Законом України № 71-VIII підвищена ставка рентної плати підлягала застосуванню тільки з 2016 р., інакше буде порушено вимогу пп. 4.1.9 п. 4.1. ст. 4 ПКУ [20].

Відповідач, не погодившись із рішенням судів першої та апеляційної інстанцій, звернувся з касаційною скаргою до Верховного Суду. При цьому він просив ВС відійти від його висновків щодо застосування ним пп. 4.1.9 п. 4.1. ст. 4 ПКУ (про принцип стабільності податкового законодавства) у постановках Верховного Суду від 07.09.2018 р. у справі № 826/18755/, від 17.03.2021 р. у справі № 816/846/16 та від 01.07.2021 р. у справі № 816/844/16 [20]. Квінтесенція цих висновків полягала в тому, що не можна не враховувати під час вирішення вищезазначених податкових спорів вимогу принципу стабільності податкового законодавства, а тому податкові зобов'язання з рентної плати їх платників мають визначатися у цих спорах за ставкою 28 відсотків.

Вирішуючи спір між СП «Полтавська газонафтова компанія» та Полтавською ОДП ГУ ДФС у Полтавській області, Верховний Суд першочергову увагу звернув на його принципові сутнісні аспекти, передусім на відповідність інтересів сторін спору вимогам Конституції України. Зокрема, він зазначив, що «відповідно до загальноприйнятої в правозастосуванні юридичної кваліфікації змін до податкового законодавства» «закон, який вносить зміни всупереч підпункту 4.1.9 а. 4.1. ст. 4 ПК, вважається чинним, оскільки не суперечить Конституції України» [20]. Винятково важливе світоглядне та методологічне значення для інноваційного вирішення ВС вищезазначеного податкового спору та адекватного розуміння природи всіх податкових спорів має покликання у вищезазначеній постанові ВС до ст. 67 Конституції України, згідно з якою кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку та розмірах, встановлених законом, а також до ст. 92 Конституції України. Зокрема, згідно з п. 1 ч. 2 цієї статті виключно законами України встановлюються система оподаткування, податки та збори в Україні. Отже, як виснував ВС на підставі вищевикладеного, згідно з Конституцією України платник податків виступає зобов'язаною стороною щодо сплати податків та зборів, а Парламент України наділений компетенцією та повноваженнями визначати законно встановлений обов'язок стосовно сплати податків і зборів [20].

ВС наголосив у своєму аргументативному дискурсі в цій справі, що надання Верховній Раді України згідно з п. 3 ч. 1 ст. 85 Конституції України повноважень ухвалювати закони означає її можливість і навіть обов'язок на власний розсуд визначати зміст законів, які нею ухвалюються. Парламент України не наділений конституційною компетенцією обмежувати самого себе. Тільки Конституція України та у законний спосіб взяті на себе Україною міжнародні зобов'язання можуть обмежувати повноваження вітчизняного законодавця. Своєю чергою будь-які попередні закони Парламенту України, як резюмував ВС, він вправі змінювати, оскільки в цьому й полягає один з ключових аспектів змісту його конституційних повноважень. Не є винятком у цьому ряду і закони України про оподаткування. Конституція України також не містить норм, як виснував ВС, які б зобов'язували Парламент України дотримуватися особливого порядку надання чинності юридичним актам з оподаткування. Отже, як резюмував ВС, «норму-принцип стабільності податкового законодавства не можна вважати нормою, що змінює порядок набрання чинності або вступу в дію всіх нових податкових правил» [20].

В аргументативному дискурсі ВС у цій справі також принципове значення мала констатація Судом того факту, що Законом України № 1621-VII, який набув чинності з 03.08.2014 р., було змінено розмір ставки рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин з 28 до 55 відсотків на період з 03.08.2014 р. до 01.01.2015 р., а Законом України № 71-VIII, який набув чинності з 01.01.2015 р., було внесено зміни до ПКУ, відповідно до яких плата за користування надрами трансформувалася у рентну плату за використання надр для видобування корисних копалин і в рентну плату за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин. У зв'язку з цим ВС резюмував, що рентна плата належить до загальнодержавних податків, а тому, на його думку, Законом України № 71-VIII «не було змінено вітчизняну систему оподаткування щодо переліку запроваджених нею податків і зборів» [20].

Ціннісним епіцентром усього аргументативного дискурсу ВС у цій справі, на нашу думку, стало системне тлумачення ним принципів податкового законодавства України у класичному розумінні цього явища. Зокрема, Суд виснував, що доктринальне бачення їх застосування, в тім числі і у судочинстві, полягає в тому, що визначені в Кодексі його принципи відображають співвідношення, взаємозв'язок

податкової системи загалом. У широкому сенсі під принципами податкової системи, як виснував ВС, слід розуміти всю їх сукупність, яка регулює оподаткування.

Але формулюванням тільки загальних концептуальних положень стосовно принципів податкового законодавства ВС не обмежився. Він особливу увагу акцентував на тому, що, розглядаючи питання дотримання або порушення одного з принципів податкового законодавства, неможливо не враховувати при цьому дотримання чи порушення суб'єктами податкового права й інших його принципів. До прикладу, як зазначив Суд, принцип стабільності податкового законодавства неможливо розглядати відокремлено від принципу його фінансової достатності (підпункт 4.1.5.: «встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями») або загальності оподаткування (підпункт 4.1.1.: «кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені Податковим кодексом України, законами з питань митної справи податки та збори, платником яких вона є згідно з положеннями цього Кодексу»), невідворотності настання визначеної законом відповідальності в разі порушення особою податкового законодавства (підпункт 4.1.3.). Тобто, констатував ВС, принципи як основні засади правового регулювання діють системно, тому й аналізуватися повинні також системно. Якщо ж виникає конфлікт між різними принципами податкового законодавства, що є явищем природним, зумовленим головно процесуальною природою права, то цей конфлікт повинен вирішуватися, як того вимагає правова доктрина, «в кожній конкретній ситуації шляхом оптимального вибору на підставі оцінки ваги кожного з принципів, інтенсивності їхньої дії» [20].

Також велике світоглядне і методологічне значення для практики вирішення судових спорів платників податків і контролюючих органів має тлумачення у вищезазначеному рішенні Верховного Суду принципу правомірності рішення платника податків у випадках неоднозначного (множинного) тлумачення їхніх прав та обов'язків у податковому законодавстві. Суд спершу покликався у ньому на загальне правило, згідно з яким вищезазначений принцип щоразу підлягає застосуванню, якщо в дійсності має місце неоднозначність норми податкового закону, зокрема, якщо її зміст уможливорює неоднозначне тлумачення. Проте у конкретному судовому спорі, як звернув увагу ВС, зі змісту норми пп. 4.1.4. п. 4.1. ст. 4 ПКУ не висновується необхідність ухвалення рішення в інтересах платника податку. Це зумовлено тим, що хоча вищезазначені норми ПКУ взаємно суперечливі, але ця їхня суперечливість не породжує можливості неоднозначності тлумачення прав і обов'язків платника податків [20].

Верховний Суд резюмував у цьому рішенні, що правило *всі сумніви – на користь платника податків* може застосовуватись лише в тому разі, якщо суперечність між окремими нормами податкового законодавства ніяк не може бути подолана у спосіб загальноприйнятих прийомів їх тлумачення. Що ж стосується співвідношення між нормами-принципами податкового законодавства і юридичними нормами, які безпосередньо регулюють справляння податків, у контексті переваги тих або інших у разі їх застосування під час вирішення податкового спору, то, як зазначив Верховний Суд, це питання необхідно вирішувати у спосіб системного застосування норм-принципів податкового законодавства, а також врахування принципу верховенства права [20].

Принагідно зазначимо, що при цьому Верховний Суд послався на власні попередні правові позиції, обґрунтовані ним у його рішеннях від 15.05.2019 р. у справі № 825/1496/17 та від 22.12.2020 р. у справі № 460/2764/18 [20].

Важливе місце в аргументативному дискурсі ВС у його постанові від 19.04.2022 р. у справі № 816/687/16 Суд відвів послуговуванню аргументами ЄСПЛ. Передусім ці аргументи застосовувалися ним у зважуванні правомірності та міри втручання держави шляхом ухвалення нею нових податкових законів у приватну власність платника податків. Зокрема, ВС використав з цією метою положення, оцінки та висновки ЄСПЛ, обґрунтовані ним у його рішеннях у справах «Україна–Тюмень» проти України» від 22.11.2007 р. (заява № 22603/02), «Спадеа і Скабріно проти Італії» від 01.09.1995 р. (заява № 12868/87, пункти 31–32), «Імобільяре Соффі» проти Італії» від 28.07.1999 р. (заява № 22774/93, пункт 48), «Спорронг та Льоннрот проти Швеції» від 23.09.1982 р (серія А№ 52, р. 26, параграф 69) та інші [20].

Підсумовуючи розгляд справи, Верховний Суд відступив від його висновків, сформульованих ним у постановах від 07.09.2018 р. у справі № 826/18755/15, від 17.03.2021 р. у справі № 816/846/16, від 01.07.2021 р. у справі № 816/844/16, та сформулював висновок про те, що норми пп. 4.1.9. п. 4.1. ст. 4 ПКУ не відміняють дії норми, якою законодавець змінив податок (збір) та/або будь-який його елемент

і яка запроваджена законом, ухваленим пізніше, ніж за 6 місяців до початку бюджетного періоду, у якому запроваджується податок та/або збір чи зміни будь-якого з їх елементів. ВС особливо наголосив, що колізії між такою нормою і принципом стабільності податкового законодавства немає, оскільки цей принцип застосовується у системному зв'язку з іншими принципами податкового законодавства. «Така норма не застосовується лише тоді, – резюмував Суд, – якщо вона суперечить принципу верховенства права в контексті права платника податку на мирне володіння майном» [20].

Прикметно, що вищезазначений інноваційний підхід Верховного Суду до вирішення податкових спорів, зумовлених контраверсійним розумінням принципу стабільності податкового законодавства платниками податку, з одного боку, та контролюючими органами – з іншого, ВС активно впроваджує у його судову практику. Свідченням цього можуть бути, до прикладу, постанови Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 21 червня 2022 р. у справі № 816/686/16 та від 06 вересня 2022 р. у справі № 808/3463/17, а також у багатьох інших справах.

Представники наукової доктрини податкового права здебільшого з обережністю поставилися до парадигмально нового підходу Верховного Суду щодо тлумачення ним принципу стабільності податкового законодавства та його ролі у регулюванні податково-правових відносин. Переконливими прикладами такого підходу можуть бути дослідження Є.М. Смичка [21, с. 227–228] та О.В. Лещенка [22, с. 479]. Окремі з науковців, перебуваючи у полоні патерналістських підходів, у принципі заперечують як власне новий підхід до вирішення податкових спорів, зумовлених контраверсійним тлумаченням принципу стабільності податкового законодавства, так і аргументативного дискурсу Верховного Суду [23].

Висновки. Рішення Верховного Суду від 19 квітня 2022 р. у справі № 816/687/16 можна розцінити як своєрідний коперніканський переворот у його концептуальних підходах та аргументативній практиці щодо вирішення податкових спорів, породжених контраверсійним розумінням та тлумаченням контрагентами податкових відносин – платниками податків та контролюючими органами – принципу стабільності податкового законодавства. На відміну від традиційної практики послуговуватися елементаристським підходом під час вирішення податкових спорів, ВС застосував у цій справі системний підхід до вирішення податкового спору, який був суголосний системній природі податкового права, податкових правовідносин та оподаткування. В цьому полягає ключова його інновація у вирішенні податкових спорів та світоглядне і методологічне значення цього рішення ВС. Вирішуючи спір між позивачем та відповідачем, Суд особливу увагу звернув на його ключові сутнісні аспекти, передусім на відповідність інтересів та дій сторін спору вимогам Конституції України. ВС виснував, що відповідно до загальноприйнятої у правозастосуванні юридичної кваліфікації змін до податкового законодавства закон, який вносить зміни всупереч підпункту 4.1.9. пункту 4.1. статті 4 Податкового кодексу України, є чинним, оскільки не суперечить Конституції України. Парламент України не наділений конституційним повноваженням обмежувати самого себе. Будь-які свої попередні закони він вправі змінювати, оскільки в цьому й полягає один з ключових аспектів змісту його конституційних повноважень. ВС резюмував, що норму-принцип стабільності податкового законодавства не можна вважати такою, що змінює порядок набрання чинності або вступу в дію усіх нових податкових приписів. Колізії між такою нормою та принципом стабільності податкового законодавства немає, оскільки цей принцип застосовується у системному зв'язку з іншими принципами податкового законодавства. Така норма не застосовується тільки тоді, як виснував Суд, якщо вона суперечить принципу верховенства права в контексті права платника податку на мирне володіння майном.

Конфлікт інтересів. Віталій Гордєєв є членом редакційної колегії журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався редактором, який не мав конфлікту інтересів з автором. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Пільков К.М. Висновки Верховного Суду: формула висновку, його обов'язковість та механізм відступу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 201–209. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/46>.
2. Шумило М.М. Квазірегуляторна роль правових висновків Верховного Суду на прикладі справи про відшкодування моральної шкоди у сімейному спорі. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2021. Том 7. С. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2021.7.79-86>.

3. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Київ : Українська правнича фундація, 1996. Ст. 129.
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
5. Полянничко А. Принципова нестабільність чи нестабільна принциповість? Знову про теоретичні засади і практичне застосування принципів податкового законодавства України. *Закон і бізнес* : вебсайт. URL: https://zib.com.ua/ua/136658-principova_nestabilnist_chi_nestabilna_principovist_znovu_pr.html.
6. Пацурківський П.С. Правові засади фінансової діяльності держави: проблеми методології. Чернівці : ЧДУ, 1997. 244 с.
7. Пацурківський П.С. Проблеми теорії фінансового права. Чернівці : ЧДУ, 1998. 276 с.
8. Гаврилюк Р.О. Дія норм податкового права в часі, просторі та за колом осіб : монографія. Чернівці : Рута, 2002. 392 с.
9. Гаврилюк Р.О. Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. 636 с.
10. Бабін І.І. Юридична конструкція податку : монографія. Чернівці : Рута, 2008. 272 с.
11. Бабін І.І., Дьомін О.В. Принципи податкового права в умовах кодифікації: від декларування до практичного використання. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 604. С. 74–80.
12. Баїк О.І. Про системність принципів у податковому праві України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016, № 845. С. 12–19.
13. Вишемирський М.І. Особливості принципів податкового права та їх види : дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2015. 205 с.
14. Музика-Стефанчук О.А., Полянничко О.А. Принципи податкового права України: проблеми визначення та реалізації. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута»», 2015. 212 с.
15. Браславський Р.Г. Принципи податкового права: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Право, 2017. 264 с.
16. Карпушова К.Г. Судовий прецедент в системі податково-правового регулювання в Україні : монографія. Київ, 2019. 168 с.
17. Котенко А. Принципи податкового законодавства як вихідні засади побудови податкової системи. *Право України*. 2020. № 4. С. 43–56.
18. Смичок Є. Вплив принципів податкового права на формування доктрини податкового права. *Право України*. 2020. С. 32–42.
19. Діхтієвський П.В., Бучинський О.Й. Застосування практики Європейського суду з прав людини під час вирішення податкових спорів : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 232 с.
20. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 19.04.2022 р. у справі № 816/687/16. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/palata_19_04_01_2022_816_687_16.
21. Смичок Є.М. Судові доктрини у податковому праві : монографія. Харків : Право, 2023. 336 с.
22. Лещенко О.В. Поняття, правові ознаки та види конкуренції норм податкового законодавства. *Правові новели. Науковий юридичний журнал*. 2025. № 26. С. 476–484.
23. Монаєнко А. Принцип стабільності податкового законодавства крізь призму аналізу практики Верховного Суду, ЄСПЛ, Суду ЄС. *Юридична Газета online*. 2023. 03 березня, с. 1–10. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/princip-stabilnosti-podatkovogo-zakonodavstva-kriz-prizmu-analizu-praktiki-verhovnogo-sudu-espl-sudu.html>.

REFERENCES

1. Pilkov K.M. (2023). Supreme Court rulings: the structure of a ruling, its binding nature and the mechanism for deviation. *Legal Science Electronic Journal*. No. 8. Pp. 201–209. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/46>.
2. Shumilo M.M. (2021). The quasi-regulatory role of the Supreme Court's legal conclusions, as illustrated by a case concerning compensation for non-pecuniary damage in a family dispute. *Scientific Notes of NaUKMA. Legal Sciences*. Vol. 7. Pp. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2021.7.79-86>.
3. Constitution of Ukraine. Adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on 28 June 1996. Kyiv: Ukrainian Legal Foundation, 1996. Art. 129.
4. On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the administration of justice): Law of Ukraine No. 1401-VIII of 2 June 2016. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
5. Polyanychko A. Fundamental instability or unstable adherence to principles? Once again on the theoretical foundations and practical application of the principles of Ukraine's tax legislation. *Law and Business*: website. Retrieved from: https://zib.com.ua/ua/136658-principova_nestabilnist_chi_nestabilna_principovist_znovu_pr.html.
6. Patsurkovskiy P.S. (1997). Legal Foundations of the State's Financial Activities: Methodological Issues. Chernivtsi: Chernivtsi State University, 244 pp.
7. Patsurkovskiy P.S. (1998). Problems in the Theory of Financial Law. Chernivtsi: Chernivtsi State University, 276 p.

8. Havrylyuk R.O. (2002). The Application of Tax Law Provisions in Time, Space and in Relation to Persons: a monograph. Chernivtsi: Ruta, 392 pp.
9. Havrylyuk R.O. (2014). The Nature of Tax Law: An Anthropological, Sociological and Cultural Approach: a monograph. Chernivtsi: Chernivtsi National University, 636 p.
10. Babin I.I. (2008). The Legal Structure of Tax: A monograph. Chernivtsi: Ruta, 272 p.
11. Babin I.I., Dyomin O.V. (2011). Principles of Tax Law in the Context of Codification: From Declaration to Practical Application. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University*. Issue 604. Pp. 74–80.
12. Baik O.I. (2016). On the Systematic Nature of Principles in Ukrainian Tax Law. *Bulletin of the National University 'Lviv Polytechnic'. Series: Legal Sciences*, No. 845, pp. 12–19.
13. Vyshemirskyi M.I. (2015). 'The Characteristics of the Principles of Tax Law and Their Types': PhD thesis in Law. Irpin, 205 p.
14. Muzyka-Stefanchuk O.A., Polyanychko O.A. (2015). The Principles of Tax Law in Ukraine: Problems of Definition and Implementation. Kamianets-Podilskyi: 'Ruta' Printing House LLC, 212 p.
15. Braslavskyi R.G. (2017). Principles of Tax Law: Problems of Theory and Practice: monograph. Kharkiv: Pravo, 264 p.
16. Karpushova K.G. (2019). Judicial Precedent in the System of Tax Law Regulation in Ukraine: a monograph. Kyiv, 168 p.
17. Kotenko A. (2020). Principles of Tax Legislation as the Foundational Bases for the Structure of the Tax System. *Law of Ukraine*. No. 4. Pp. 43–56.
18. Smychok Y. (2020). The influence of the principles of tax law on the formation of tax law doctrine. *Law of Ukraine*. Pp. 32–42.
19. Dikhtievskyi P.V., Buchynsky O.Y. (2020). The Application of the Case Law of the European Court of Human Rights in the Resolution of Tax Disputes: a monograph. Kherson: 'Helvetika' Publishing House, 232 p.
20. Decision of the Supreme Court, sitting as a panel of judges of the Administrative Court of Cassation, dated 19 April 2022 in case No. 816/687/16. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/rishennya_sud_palat/palata_19_04_01_2022_816_687_16.
21. Smychok Ye.M. (2023). Judicial doctrines in tax law: a monograph. Kharkiv: Pravo, 336 p.
22. Leshchenko O.V. (2025). The concept, legal characteristics and types of conflict between provisions of tax legislation. *Legal Novels. Scientific Legal Journal*. No. 26. Pp. 476–484.
23. Monayenko A. (2023). The principle of stability of tax legislation through the prism of an analysis of the case law of the Supreme Court, the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union. *Yuridichna Gazeta online*. 3 March, pp. 1–10. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/princip-stabilnosti-podatkovogo-zakonodavstva-kriz-prizmu-analizu-praktiki-verhovnogo-sudu-espl-sudu.html>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

ВІКОВИЙ ЦИФРОВИЙ РОЗРИВ ЯК ЧИННИК ЦИФРОВОЇ ЕКСКЛЮЗІЇ ОСІБ ГЕРОНТОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ НАСЕЛЕННЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

УДК 351.83:342.7-053.9:004.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.05>

ОКСАНА ГРИШКО

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри теоретичної юриспруденції

Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут

Київського національного економічного університету

імені Вадима Гетьмана», Україна

grishko.oksana@kneu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-2579-0884

Анотація. Нині старіння населення є глобальною тенденцією у світі, що спостерігається, зокрема, і в Україні, яка належить до групи 30 країн із найстарішим за віком населенням. У Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р, визначається, що старіння населення країни прогресуватиме й надалі, і зумовлює необхідність впровадження релевантної політики, адже права людини є основою розвитку будь-якої держави, яка зобов'язана вживати належних заходів для забезпечення можливості їхньої ефективної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією, у тому числі й особами геронтологічної категорії населення. У цьому контексті особливого значення набуває вирішення проблеми забезпечення прав осіб похилого віку в умовах цифровізації, що актуалізує потребу в дослідженні вікового цифрового розриву як чинника цифрової ексклюзії осіб геронтологічної категорії населення та визначенні його впливу на реалізацію їхніх суб'єктивних прав в інформаційному середовищі. У статті систематизовано основні причини вікового цифрового розриву. Серед них – низький рівень соціальної активності, вікові/фізіологічні обмеження, наявність психологічних бар'єрів, системні оновлення інтерфейсів електронних сервісів, відсутність/дефіцит адаптованих навчальних ресурсів, обмежене фінансове становище тощо. Визначається, що цифровий розрив обмежує можливості осіб геронтологічної категорії населення щодо отримання адміністративних, соціальних, медичних, фінансових послуг. За результатами дослідження обґрунтовано правові засади усунення вікового цифрового розриву: гарантування цифрової доступності й інклюзивності, врахування соціодемографічного статусу громадян та перехід від фрагментарних ініціатив до формування цілісної моделі соціального (державно-приватного) партнерства.

Ключові слова: права людини, цифрова грамотність, віковий цифровий розрив, цифрова ексклюзія, геронтологічна категорія населення, особа похилого віку, геронтологічна політика.

AGE DIGITAL DIVIDE AS A FACTOR OF DIGITAL EXCLUSION OF PERSONS OF THE GERONTOLOGICAL CATEGORY OF THE POPULATION IN THE INFORMATION ENVIRONMENT

UDC 351.83:342.7-053.9:004.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-17.05>

OKSANA HRYSHKO

Candidate of Law, Associate Professor,

Professor of the Department of Theoretical Jurisprudence

*Educational and Scientific Institute “Law Institute of the Vadym Hetman Kyiv National
Economic University”*

Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Ukraine

grishko.oksana@kneu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-2579-0884

Abstract. Currently, “population aging” is a global trend in the world, which is observed, in particular, in Ukraine, which belongs to the group of 30 countries with the oldest population. The Strategy for Demographic Development of Ukraine for the period until 2040, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 30, 2024 No. 922-p, determines that the aging of the country's population will continue to progress and necessitates the implementation of relevant policies, because human rights are the basis for the development of any state, which is obliged to take appropriate measures to ensure the possibility of their effective implementation by everyone under its jurisdiction, including persons of the gerontological category of the population. In this context, solving the problem of ensuring the rights of persons of the gerontological category of the population in the conditions of digitalization is of particular importance, which actualizes the need to study the age digital gap as a factor of digital exclusion of the elderly and determine its impact on the implementation of their subjective rights in the information environment. The article systematizes the main causes of the age-related digital divide. Among them: low level of social activity, age and physiological limitations, presence of psychological barriers, systematic updates of electronic service interfaces, absence/deficit of adapted educational resources, limited financial situation, etc. It is determined that the digital divide limits the opportunities of persons of the gerontological category of the population to receive administrative, social, medical, financial services. The results of the study substantiate the legal principles of eliminating the age-related digital divide: guaranteeing digital accessibility and inclusiveness, taking into account the socio-demographic status of citizens and the transition from fragmented initiatives to the formation of a holistic model of social (public-private) partnership.

Key words: human rights, digital literacy, age digital divide, digital exclusion, gerontological category of the population, elderly person, gerontological policy.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції еволюції інформаційного середовища актуалізують питання щодо забезпечення прав найбільш вразливих категорій населення. Особливої уваги потребує геронтологічна категорія, для якої цифровізація нерідко трансформується у бар'єр, що ускладнює реалізацію їхніх прав. Основним чинником цієї проблеми слугує віковий цифровий розрив – нерівний доступ до цифрових технологій, зумовлений недостатнім рівнем цифрових навичок, що спричиняє цифрову ексклюзію осіб зазначеної категорії населення. Така ексклюзія обмежує їхні можливості щодо реалізації суб'єктивних прав, лімітуючи доступ до необхідних базових послуг в інформаційному середовищі.

Метою дослідження є комплексний аналіз вікового цифрового розриву як чинника цифрової ексклюзії осіб геронтологічної категорії населення та виявлення його впливу на реалізацію їхніх прав в інформаційному середовищі. Для досягнення поставленої мети у статті передбачається розв'язання таких **завдань**: визначити соціодемографічний профіль громадян, виключених із інформаційного середовища; охарактеризувати чинники, що зумовлюють віковий цифровий розрив осіб старшого віку; обґрунтувати правові засади усунення вікового цифрового розриву.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, що забезпечують комплексний аналіз вікового цифрового розриву як чинника цифрової

ексклюзії осіб похилого віку. Зокрема, діалектичний метод застосовано щодо аналізу суперечності між цифровим прогресом і обмеженням можливостей осіб геронтологічної категорії в інформаційному середовищі. Системний підхід дозволив охарактеризувати зміст прав людини, реалізація яких у сучасних умовах детермінована рівнем цифрової грамотності суб'єктів права. Статистичний метод застосовано з метою інтерпретації демографічних даних національного і міжнародного рівнів.

Виклад основних результатів дослідження. Системність проявів цифрової нерівності безпосередньо пов'язана з глобальними процесами демографічного старіння, на що вказують численні міжнародні акти, зокрема: Мадридський міжнародний план дій з проблем старіння (2002 р.); Резолюція Парламентської Асамблеї «Сприяння активному старінню – використання трудового потенціалу людей похилого віку» (2011 р.); Хартія основних прав Європейського Союзу (2000 р.); Рекомендації «Проблеми соціальної політики в старіючих суспільствах Європи» (2003 р.), «Становища людей похилого віку в Європі» (2007 р.); Європейський акт про доступність (2019 р.); Зелена книга Європейського Союзу щодо старіння: сприяння солідарності та відповідальності між поколіннями (2021 р.); Декларація про цифрові права та принципи для цифрового десятиліття (2022 р.) тощо [1, с. 245]. Демографічні тенденції останнього десятиліття свідчать про прогресуюче «старіння» населення планети. За прогнозами Організації Об'єднаних Націй така тенденція буде спостерігатися до 2050 р. (наприклад, кількість осіб віком 80 р. і старших збільшиться з 143 млн у 2019 р. до 426 млн у 2050 р. [2]). Нині Україна є однією із 30 країн із найстарішим за віком населенням. У Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р. визначається, що цей процес прогресуватиме і надалі [3]. Наприклад, для порівняння, у 2015 р. в Україні кількість осіб віком понад 65 р. становила 15,5% від усього населення [4], а за національним демографічним прогнозом частка осіб віком 65 р. і старших до 2030 р. становитиме понад 20% [5]. За результатами іншого дослідження станом на початок 2026 р. чисельність населення в Україні у віковому співвідношенні була такою: 3,4% – віком до 4 років; 8% – віком від 5 до 12 років; 5,8% – віком від 13 до 17 років; 7,2% – віком від 18 до 24 років; 12,3% – віком від 25 до 34 років; 16,8% – віком від 35 до 44 років; 13,8% – віком від 45 до 54 років; 13,8% – віком від 55 до 64 років; 19% – віком від 65 років і старших [6], а у Стратегії реформування психоневрологічних, інших інтернатних закладів та деінституціоналізації догляду за повнолітніми особами з інвалідністю та особами старшого віку до 2034 р. визначено, що у 2024 р. частка осіб віком 65 р. і старших становила 22% [7], а до 2035 р. кожен п'ятий громадянин України буде особою віком понад 65 р. [8]. Зіставлення наведених статистичних даних, попри можливі статистичні похибки, підтверджує тенденцію демографічного старіння в Україні, що зумовлює зростання ризиків цифрової ексклюзії осіб геронтологічної категорії населення і посилює проблему вікового цифрового розриву у сучасному інформаційному середовищі. У цьому контексті особливої уваги набуває аналіз динаміки цифровізації, оскільки саме експоненціальний розвиток інформаційного середовища окреслює масштаб цифрової ексклюзії окремих категорій населення. Зокрема, на основі дослідження Digital 2026: Global Overview Report встановлено, що населення світу становило 8,25 млрд людей. Загальна кількість користувачів Інтернету зросла на 5,1% (порівняно з попереднім періодом) – 6,04 млрд користувачів, а користувачів соціальних мереж налічувалося 5,66 млрд людей та становило 68,7% населення світу [9]. У зазначений період в Україні було зареєстровано 35,3 млн інтернет-користувачів, а доступ до мережі Інтернет став, на думку респондентів, однією з базових потреб людини [10].

Необхідно зазначити, що значення цифрової доступності зростає в умовах переведення публічних послуг у цифровий формат, унаслідок чого онлайн-доступ стає обов'язковою умовою ефективної реалізації суб'єктивних прав і конституційних гарантій громадян. Наприклад, серед послуг, що трансформувалися в цифрові, нині є: пов'язані з народженням дитини, зарахуванням до закладів освіти, зміною місця проживання, реалізацією виборчих прав, реєстрацією шлюбу, працевлаштуванням, призначенням пенсії, сплатою штрафів за порушення правил дорожнього руху тощо. В умовах правового режиму воєнного стану в Україні доступними також стали деякі нові цифрові послуги, наприклад, реєстрація як внутрішньо переміщеної особи, оформлення заяви про отримання виплати на відновлення житла для тих, хто постраждав від збройної агресії російського вторгнення, бронювання військовозобов'язаних працівників тощо. Зокрема, найбільш затребуваними серед послуг в Єдиному державному вебпорталі електронних послуг «Дія» у 2025 р. були: послуга з надання державної фінансової допомоги «Зимова 1 000 грн» (14,3 млн заяв); генерація витягу про місце проживання (12,8 млн заяв); операції з оплати

штрафів за порушення правил дорожнього руху (6,2 млн заяв); процедури електронного бронювання військовозобов'язаних працівників (410 тис. заяв) та електронна реєстрація фізичних осіб-підприємців (понад 220 тис. заяв) тощо [11]. Зазначені статистичні дані засвідчують, що цифрова трансформація в Україні масштабувалася з формату експериментальних ініціатив у базовий механізм здійснення публічної політики і надання державних послуг, унаслідок чого обмеженість цифрових навичок серед осіб геронтологічної категорії перетворюється на чинник їхньої цифрової ексклюзії.

Станом на початок 2026 р. на Єдиному державному вебпорталі електронних послуг «Дія» громадяни мали доступ до понад 160 електронних послуг. За інформацією Міністерства цифрової трансформації України у травні 2022 р. кількість користувачів перевищила 17,2 млн осіб, у лютому 2023 р. – 18,7 млн [12], у червні 2024 р. – понад 20,5 млн осіб [13], в травні 2026 р. застосунком користуються понад 24 млн українців, а порталом майже 7 млн осіб [14]. За результатами аналітичних досліджень встановлено, що найвищий рівень залученості до використання державних цифрових послуг фіксується серед таких категорій громадян, як ветерани (81%), особи, які самостійно виховують дітей (76%), внутрішньо переміщені особи (72%), батьки дітей з інвалідністю (60%), а також люди з інвалідністю (54%). Натомість найменшу активність у розрізі взаємодії з цифровими сервісами виявляли особи геронтологічної категорії населення, показник користування серед яких становив 39% [15]. Серед основних причин, чому особи не користувалися е-послугами, респонденти визначили: відсутність відповідних навичок користування девайсами – 22%, недовіру до електронних сервісів – 15,5%, відсутність девайса – 15 %, а також непоінформованість про доступність послуги/послуг – 11% тощо. Узагальнені дані свідчать, що стали регулярність використання електронних послуг виявляють переважно особи молодшого віку чоловічої статі з вищою освітою та високим рівнем матеріального добробуту, а також мешканці міських населених пунктів. У розрізі вікової структури користувачів констатується стала тенденція до мінімального залучення осіб геронтологічної категорії населення в інформаційному середовищі. Зокрема, лише 53% представників зазначеної категорії використовують мережу Інтернет щодня, тоді як 28% взагалі не мають досвіду в цифровому середовищі [16]. За результатами Національного дослідження цифрових навичок (2025 р.), соціодемографічний профіль осіб, виключених із цифрового середовища, залишається сталим – це переважно особи віком понад 60 р. Водночас серед геронтологічної категорії населення спостерігається внутрішня диференціація. Наприклад, якщо серед осіб віком 60–65 р. досвіду у цифровому середовищі не мають 8%, то у віковій категорії 66–70 р. – 19% [17]. Здебільшого це зумовлено відсутністю належних цифрових навичок, що, за дослідженням USAID, спричинено зниженням їхньої соціальної активності, недостатньою освітньо-професійною мобільністю [18], віковими і фізіологічними обмеженнями (наприклад, зниження зору, погіршення моторики, розлади короткочасної пам'яті тощо), наявністю психологічних бар'єрів (наприклад, страх припуститися помилки), системними оновленнями інтерфейсів електронних сервісів, відсутністю/дефіцитом адаптованих навчальних ресурсів, обмеженим фінансовим становищем (яке не завжди дозволяє придбати сучасний девайс), а також додаткових викликів, зумовлених правовим режимом воєнного стану тощо.

Необхідно зазначити, що однією з умов реалізації цифрових прав в інформаційному середовищі визначається наявність цифрових навичок. На підтвердження зазначеного у 2018 р. Рада Європейського Союзу ухвалила Рекомендацію про ключові компетентності для навчання впродовж усього життя, в якій цифрову компетентність визначено передумовою розвитку особистості. Згодом на рівні Європейської комісії цифрову компетентність було віднесено до базових умінь та навичок, визначивши її однією з восьми ключових компетентностей для навчання впродовж життя, необхідних для всебічного розвитку особистості. Показовими у цьому контексті є результати дослідження Міністерства цифрової трансформації України щодо цифрових навичок українців за період 2019–2025 рр., що відображають динаміку опанування базових цифрових навичок населенням. Так, у 2019 р. базовими цифровими навичками володіли 47% українців, у 2021 р. – 52,2%, у 2023 р. – 59,6%, тоді як у 2025 р. цей показник знизився до 57,5% [19], що вказує на необхідність підвищення цифрової грамотності населення України, рівень якої нині поступається показникам інших держав [20].

Висновки. З урахуванням проведеного аналізу вважаємо, що забезпечення прав геронтологічної категорії населення в контексті усунення вікового цифрового розриву в інформаційному середовищі має реалізуватися на таких правових засадах:

– *гарантування цифрової доступності й інклюзивності*. Оскільки цифрова трансформація в Україні масштабувалася з формату окремих ініціатив на основний механізм надання публічних послуг (що підтверджується зростанням кількості користувачів застосунку «Дія» до понад 24 млн українців, а порталу – майже до 7 млн осіб), онлайн-доступ став однією з умов реалізації суб'єктивних прав і конституційних гарантій. В умовах, коли кожен п'ятий громадянин України перетинає вікову межу 65 р., держава має законодавчо зафіксувати обов'язковість впровадження принципів універсального дизайну (відповідно до норм Директиви (ЄС) 2019/882 Європейського парламенту та Ради щодо вимог до доступності продуктів і послуг від 17 квітня 2019 р.) у процесі розробки та оновлення публічних електронних сервісів;

– *врахування соціодемографічного статусу громадян*. Адже результати аналізу засвідчують наявність сталого соціодемографічного профілю осіб, виключених із інформаційного середовища (переважно це громадяни віком понад 60 р., серед яких рівень користування е-послугами становить лише 39%). Відповідно, правові механізми мають ураховувати виявлену внутрішню диференціацію геронтологічної категорії осіб (де частка осіб без цифрового досвіду зростає з 8% у віковій категорії 60–65 р. до 19% у категорії 66–70 р.), а також їхні вікові, фізіологічні та психологічні особливості у процесі нормативного регулювання порядку надання е-послуг;

– *перехід від фрагментарних ініціатив до формування цілісної моделі соціального (державно-приватного) партнерства із залученням недержавних інституцій*. Зважаючи на негативну динаміку цифрової грамотності населення України (зниження частки осіб із базовими навичками з 59,6% у 2023 р. до 57,5% у 2025 р.), усунення вікового цифрового розриву потребує комплексної системи заходів щодо підвищення цифрової грамотності. Така система заходів має консолідувати зусилля органів державної влади, інститутів громадянського суспільства і суб'єктів приватного сектору задля розроблення спеціалізованих, адаптованих до потреб осіб геронтологічної категорії населення освітніх програм та забезпечення їх необхідною цифровою інфраструктурою.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Science and education in the third millennium: Information Technology, Education, Law, Psychology, Social Security and Work, Management : International collective monograph. Vol. II. Lublin : Institute of Public Administration Affairs, 2026. 771 p. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20812108>.
2. Activities of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, the United Nations system and regional organizations to support States' efforts to promote and protect the human rights of older persons. URL: <http://surl.li/uwdfhm> (дата звернення: 20.07.2026).
3. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 року № 922-р. URL: <https://surl.li/qgurvd> (дата звернення: 20.07.2026).
4. Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 січня 2018 року № 10-р. URL: <https://surl.li/wteqtx> (дата звернення: 20.07.2026).
5. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 року № 922-р. URL: <https://surl.li/kfovlt> (дата звернення: 20.07.2026).
6. Digital 2026: Ukraine. DataReportal. URL: <https://surl.li/aghujf> (дата звернення: 20.07.2026).
7. Стратегія реформування психоневрологічних, інших інтернатних закладів та деінституціоналізації догляду за повнолітніми особами з інвалідністю та особами старшого віку до 2034 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2024 року № 1315-р. URL: <https://surl.li/uhqlqt> (дата звернення: 20.07.2026).
8. Впровадження Стратегії деінституціоналізації дозволить створити рівні умови у суспільстві для кожного. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/24296.html> (дата звернення: 20.07.2026).
9. Digital 2026: Global Overview Report. DataReportal. URL: <https://surl.li/vnrvet>. (дата звернення: 20.07.2026).
10. Digital 2026: Ukraine. DataReportal. URL: <https://surl.li/ndtgha> (дата звернення: 20.07.2026).
11. Підсумки 2025: які послуги в Дії були найпопулярнішими серед українців. URL: <https://surl.li/nkwyla> (дата звернення: 20.07.2026).
12. Дії 3 роки. Як Україна отримала місце у світовій історії цифровізації? URL: <https://surl.li/ibvxfv> (дата звернення: 20.07.2026).
13. Кількість користувачів «Дії» вже перевищила 20,5 мільйона. URL: <http://surl.li/lkobpy> (дата звернення: 20.07.2026).
14. Як 24 мільйони українців спростили собі життя з Дією у 2026 році. URL: <https://surl.li/bzidrf> (дата звернення: 20.07.2026).

15. Аналітичний звіт «Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг у 2025 році». URL: <https://surl.li/ekahea> (дата звернення: 20.07.2026).
16. Державні послуги онлайн: які сервіси українці обирали найчастіше у 2025 році. URL: <https://surl.li/njkiif> (дата звернення: 20.07.2026).
17. Дослідження цифрової та III-грамотності в Україні (2025 р.). URL: <https://surl.li/luftrf> (дата звернення: 20.07.2026).
18. Визначення віку, з якого особа може вважатися особою похилого віку: огляд міжнародного досвіду та національні практики. URL: <https://bit.ly/3BeS3i0> (дата звернення: 22.07.2026).
19. Дослідження цифрової та III-грамотності в Україні (2025 р.). URL: <https://surl.li/ckuyps> (дата звернення: 22.07.2026).
20. Skills for the digital age. Statistical Office of the European Union (Eurostat). URL: <https://surl.li/zriwbz> (дата звернення: 22.07.2026).

REFERENCES

1. Science and education in the third millennium: Information Technology, Education, Law, Psychology, Social Security and Work, Management: International collective monograph. Vol. II. Lublin: Institute of Public Administration Affairs, 2026. 771 p. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20812108>.
2. Activities of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, the United Nations system and regional organizations to support States' efforts to promote and protect the human rights of older persons. Retrieved from: <http://surl.li/uwdfhm>.
3. Strategy of Demographic Development of Ukraine for the Period Until 2040: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 30, 2024 № 922-p. Retrieved from: <https://surl.li/qgurvd>.
4. Strategy of State Policy on Healthy and Active Longevity of the Population for the Period Until 2022: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 11, 2018 № 10-p. Retrieved from: <https://surl.li/wteqtx>.
5. Demographic Development Strategy of Ukraine for the period until 2040: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 30, 2024 № 922-p. Retrieved from: <https://surl.li/kfovtl>.
6. Digital 2026: Ukraine. DataReportal. Retrieved from: <https://surl.li/aghujf>.
7. Strategy for reforming psychoneurological and other residential institutions and deinstitutionalization of care for adults with disabilities and the elderly until 2034: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 24, 2024 № 1315-p. Retrieved from: <https://surl.li/uhqlqt>.
8. Implementation of the Deinstitutionalization Strategy will create equal conditions in society for everyone. Ministry of Social Policy of Ukraine. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/news/24296.html>.
9. Digital 2026: Global Overview Report. DataReportal. Retrieved from: <https://surl.li/vnrvt>.
10. Digital 2026: Ukraine. DataReportal. Retrieved from: <https://surl.li/ndtgha>.
11. Results 2025: which services in Diya were the most popular among Ukrainians. Retrieved from: <https://surl.li/nkwyla>.
12. Diya 3 years. How did Ukraine get a place in the world history of digitalization? Retrieved from: <https://surl.li/ibvxfd>.
13. The number of Diya users has already exceeded 20.5 million. Retrieved from: <http://surl.li/lkobpy>.
14. How 24 million Ukrainians simplified their lives with Diya in 2026. Retrieved from: <https://surl.li/bzidrf>.
15. Analytical report "Opinions and views of the population of Ukraine on state electronic services in 2025". Retrieved from: <https://surl.li/ekahea>.
16. Online government services: which services did Ukrainians choose most often in 2025. Retrieved from: <https://surl.li/njkiif>.
17. Research on digital and AI literacy in Ukraine (2025). Retrieved from: <https://surl.li/luftrf>.
18. Determining the age from which a person can be considered an elderly person: a review of international experience and national practices. Retrieved from: <https://bit.ly/3BeS3i0>.
19. Research on digital and AI literacy in Ukraine (2025). Retrieved from: <https://surl.li/ckuyps>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

ПРАВОВА ПРИРОДА СУБСИДІАРНОГО ОБОВ'ЯЗКУ БАТЬКІВ (УСИНОВЛЮВАЧІВ) АБО ПІКЛУВАЛЬНИКІВ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕПОВНОЛІТНІМИ ОСОБАМИ

УДК 347.42:347.51

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.06>

МАРІЯ ГУДИМА-ПІДВЕРБЕЦЬКА

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри приватного права юридичного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

m.gudyma@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-2024-5171

Анотація. Наукова публікація присвячена комплексному дослідженню правової природи субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників щодо відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами віком від 14 до 18 років. У статті здійснюється переосмислення традиційного підходу до правової природи зазначеного обов'язку, який у цивілістичній доктрині часто розглядається як різновид цивільно-правової відповідальності за чужу поведінку. В аспекті проблематики дослідження акцентується на розмежуванні деліктоздатності як елемента цивільної дієздатності та фактичної здатності особи виконати обов'язок із відшкодування завданої шкоди. Обґрунтовується, що цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану неповнолітніми особами, характеризується складною правовою конструкцією, що поєднує особисту деліктну відповідальність неповнолітнього із субсидіарним обов'язком батьків (усиновлювачів), піклувальника чи інших осіб, встановлених законом, що не є заміною чи продовженням відповідальності неповнолітньої особи, а становить автономний механізм, що ґрунтується на необхідності забезпечення балансу між принципом особистої відповідальності неповнолітнього як самостійного учасника деліктного зобов'язання та потребою гарантування ефективного захисту прав потерпілої особи шляхом реального відшкодування завданої шкоди за рахунок батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших осіб, передбачених законом, які не довели відсутність своєї вини у заподіянні шкоди неповнолітньою особою. Резюмовано, що правова природа субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів) або піклувальника полягає у виникненні самостійного майнового обов'язку, підставою якого є неналежне виконання цими особами власних обов'язків, що привело до заподіяння неповнолітньою особою шкоди, тоді як факт заподіяння шкоди неповнолітнім та відсутність фактичної здатності неповнолітнього виконати обов'язок із відшкодування завданої шкоди виступають умовами реалізації такого обов'язку. За результатами дослідження сформульовано висновки, серед яких щодо необхідності нормативного уточнення порядку звернення стягнення на майно субсидіарного боржника задля забезпечення балансу інтересів потерпілого та батьків (усиновлювачів), піклувальників неповнолітнього.

Ключові слова: делікт, цивільно-правова відповідальність, субсидіарний обов'язок, субсидіарна відповідальність, дієздатність, деліктоздатність, неповнолітні особи, відшкодування шкоди, батьківський обов'язок.

LEGAL NATURE OF THE SUBSIDIARY OBLIGATION OF PARENTS (ADOPTIVE PARENTS) OR GUARDIANS REGARDING COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY MINORS

UDC 347.42:347.51

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-17.06>

MARIA HUDYMA-PIDVERBETSKA

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Private Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

m.gudyma@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-2024-5171

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the legal nature of the subsidiary obligation of parents (adoptive parents) and guardians to compensate for damage caused by minors aged from 14 to 18 years. It reconsiders the traditional approach to the legal nature of this obligation, which, in civil law doctrine, is frequently regarded as a form of civil liability for the conduct of another person. Particular attention is paid to distinguishing delictual capacity as an element of civil legal capacity from a person's actual ability to perform the obligation to compensate for the damage caused.

It is substantiated that civil liability for damage caused by minors is characterised by a complex legal structure combining the minor's personal delictual liability with the subsidiary obligation of parents (adoptive parents), guardians, or other persons designated by law. This subsidiary obligation neither replaces nor continues the minor's liability but constitutes an autonomous legal mechanism based on the need to ensure a proper balance between the principle of the minor's personal liability as an independent participant in a delictual obligation and the necessity of guaranteeing effective protection of the rights of the person who suffered damage through actual compensation for the damage at the expense of parents (adoptive parents), guardians, or other persons provided for by law who have failed to prove the absence of their own fault in the damage caused by the minor.

It is concluded that the legal nature of the subsidiary obligation of parents (adoptive parents) or guardians consists in the emergence of an independent proprietary obligation arising from the improper performance of their own legal duties, which resulted in the minor causing damage. At the same time, the fact that the damage was caused by the minor and the minor's lack of the actual ability to perform the obligation to compensate for the damage constitute the conditions for the enforcement of such an obligation rather than the grounds for its occurrence.

Based on the findings of the study, conclusions are formulated concerning, inter alia, the need for legislative clarification of the procedure for enforcement against the property of a subsidiary debtor in order to ensure a fair balance between the interests of the person who suffered damage and those of the minor's parents (adoptive parents) or guardians.

Key words: delict, civil liability, subsidiary obligation, subsidiary liability, civil legal capacity, delictual capacity, minors, compensation for damage, parental duty.

Постановка проблеми. Попри тривалу історію існування деліктних зобов'язань за участю неповнолітніх, чинна доктринальна розробленість цієї проблеми залишається фрагментарною, що створює концептуальний розрив між нормативним масивом (зокрема, ст. 1179 ЦК України [4]) та теоретичним розумінням сутності субсидіарних конструкцій. Особливої наукової гостроти питанню надає традиційне, проте методологічно обмежене трактування субсидіарного обов'язку батьків виключно як виду «відповідальності за дії іншої особи». Такий підхід нівелює самостійну правову природу обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників, який виникає не лише внаслідок факту заподіяння шкоди неповнолітнім, а насамперед через дефектність виконання батьками (усиновлювачами), піклувальниками власних публічно- та приватноправових обов'язків щодо виховання й нагляду за неповнолітніми. Крім того, динаміка соціальних відносин вимагає критичного аналізу формально-вікового критерію

деліктоздатності, який у чинному законодавстві часто не корелює з фактичним рівнем психофізичної зрілості особи. Тому необхідність розмежування деліктоздатності неповнолітнього як основного боржника та самостійного майнового обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників як суб'єктів субсидіарного зобов'язання, а також потреба в уточненні підстав настання субсидіарного обов'язку у передбачених законом суб'єктів визначають пріоритетність комплексного дослідження правової природи субсидіарного обов'язку батьків та інших осіб, передбачених законом у сучасній науці цивільного права за майновими зобов'язаннями неповнолітнього.

Загалом проблематика субсидіарності досліджувалася переважно в межах охоронних цивільних правовідносин та інституту цивільно-правової відповідальності. Значний внесок у розробку концепції субсидіарної відповідальності у порівняльно-правовому аспекті (на прикладі правових систем України та Німеччини) зробила К.М. Левандовскі. Окремі аспекти функціонування субсидіарної відповідальності фізичних і юридичних осіб стали предметом наукових досліджень Р.М. Римарчук, А.В. Руденка, В.В. Сельської. Теоретичні засади субсидіарних зобов'язань, їх поняття, ознаки та критерії відмежування від солідарних і часткових зобов'язань ґрунтовно досліджувалися у працях Н.М. Сампари. Проблематика множинності осіб у цивільному зобов'язанні, зокрема у контексті субсидіарних правовідносин, знайшла відображення у наукових працях Г.Г. Гриценко, Д.В. Трута, В.М. Сломи. Водночас проблематика субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших визначених законом осіб за зобов'язаннями, учасниками яких є неповнолітні, не належить до досить розроблених напрямів сучасної цивілістичної науки. Такий стан зумовлений тим, що наукові дослідження традиційно були зосереджені на загальнотеоретичних питаннях деліктних зобов'язань. Унаслідок цього особливості субсидіарного обов'язку осіб, які здійснюють піклування про неповнолітніх, залишилися поза предметом самостійного комплексного дослідження. Істотний внесок у розвиток учення про цивільну дієздатність, деліктоздатність та цивільно-правову відповідальність неповнолітніх зробили І.С. Канзарова, О.О. Отрадна, І.С. Тімуш, Н.О. Тишук, Ж.Л. Чорна, Я.М. Шевченко, О.І. Шевчишин та інші науковці. Разом із тим у зазначених працях основна увага приділялася питанням правового статусу неповнолітніх, їхньої деліктної відповідальності та особливостям відшкодування завданої ними шкоди, тоді як правова природа субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших осіб, визначених законом, залишалася переважно поза межами спеціального дослідження.

Аналіз сучасної наукової літератури дає підстави констатувати, що субсидіарний обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших передбачених законом осіб фактично не досліджувався як самостійна цивільно-правова конструкція крізь призму загальної теорії субсидіарних зобов'язань. Це зумовлює необхідність комплексного переосмислення його правової природи, місця у системі цивільних зобов'язань, підстав виникнення, механізму реалізації та функціонального призначення, а також формування цілісної теоретичної концепції відповідного правового інституту.

Зважаючи на сказане вище, **метою** цієї наукової публікації буде з'ясування правової природи субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників за шкоду, заподіяну неповнолітніми особами, та обґрунтування його самостійності щодо цивільно-правової відповідальності неповнолітнього за завдану шкоду.

Методологічна основа дослідження. Складність та багатоаспектність правової природи субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників зумовили використання комплексного підходу, що базується на поєднанні загальнофілософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання. Застосування у дослідженні діалектичного методу дало змогу проаналізувати категорію субсидіарного обов'язку вказаних у законі осіб у разі неможливості відшкодування шкоди неповнолітнім у її розвитку. Системно-структурний метод забезпечив можливість розгляду субсидіарного обов'язку не як ізольованого явища, а як елементу цілісної системи охоронних правовідносин, виявивши його специфічні зв'язки з категоріями деліктоздатності, майнової спроможності та батьківської відповідальності. Шляхом аналізу обґрунтовано автономність цього обов'язку як захисного механізму розподілу майнових ризиків, що не зводиться до відповідальності за дії третьої особи. Порівняльно-правовий метод став інструментом для критичного переосмислення вітчизняної моделі деліктоздатності через зіставлення з правопорядками Італії, Швейцарії та Японії, де домінує функціональний (психологічний), а не формально-віковий критерій. Метод формально-логічного аналізу

та герменевтики знайшов застосування у тлумаченні норм цивільного законодавства (зокрема, статей 33, 619, 1179 ЦК України) для детермінації юридичного складу, необхідного для виникнення субсидіарного обов'язку та уточнення дефініції «недостатність майна». Аксіологічний підхід дозволив висвітлити ціннісний складник досліджуваної проблеми, спрямований на забезпечення балансу між приватними інтересами потерпілого та соціально-правовим захистом прав неповнолітнього й інститутом сім'ї. Загалом, використаний методологічний інструментарій забезпечив об'єктивність та репрезентативність отриманих результатів, дозволивши сформулювати концептуальні висновки щодо самостійної правової природи субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників у сучасному цивільному праві.

Виклад основних результатів дослідження. Ще представники класичної школи природного права виходили з того, що обов'язок відшкодування шкоди покладається на особу, яка є здатною усвідомлювати значення власних дій та нести відповідальність за їхні наслідки. Зокрема, Гуго Гроцій розглядав обов'язок відшкодування шкоди як один із фундаментальних приписів природного права, що виникає внаслідок неправомірного порушення чужого права [1]. Розвиваючи природно-правову концепцію обов'язків людини, Самуель фон Пуфендорф виходив із того, що до числа основоположних обов'язків щодо інших осіб належать утримання від заподіяння їм шкоди та обов'язок її відшкодувати у разі порушення цього припису [2]. Подальший розвиток цих ідей у цивілістичній доктрині привів до висновку, що обов'язок відшкодування шкоди може покладатися й на неповнолітніх осіб, якщо вони досягли такого рівня психічного розвитку, який дає змогу усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Як слушно зазначає О.О. Отрадна, у вітчизняному цивільному законодавстві правило про покладення на батьків обов'язку щодо відшкодування шкоди, завданої неповнолітнім, уперше було закріплено в Цивільному кодексі УСРР 1922 року [3, с. 125, 126]. Водночас варто уточнити, що передбачена цим кодексом модель істотно відрізнялася від чинного правового регулювання, оскільки не ґрунтувалася на принципі субсидіарності. Конструкція субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших, передбачених законом осіб, за якої вони залучаються до виконання деліктного зобов'язання лише у разі недостатності майна неповнолітнього, була сформована значно пізніше й отримала завершене нормативне закріплення у ЦК України 2003 року [4]. В подальшому у вітчизняній науковій юридичній літературі послідовно відстоюється підхід, відповідно до якого механізм покладення на неповнолітніх цивільно-правової відповідальності та порядок компенсації заподіяної ними шкоди визначаються обсягом і змістом їх цивільної дієздатності [5].

Нормативна конструкція статей 34–35 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України свідчить, що законодавець визначає загальною підставою набуття фізичною особою повної цивільної дієздатності досягнення нею повноліття. Водночас цивільне законодавство передбачає низку винятків, за яких повна цивільна дієздатність може виникнути до досягнення вісімнадцятирічного віку за наявності передбачених законом юридичних фактів (реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором або бажає займатися підприємницькою діяльністю, неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини). Таким чином, законодавча модель регулювання ґрунтується на поєднанні загального вікового критерію зі спеціальними підставами дострокового набуття повної цивільної дієздатності [4]. Що ж до осіб, які не досягли повноліття, то обсяг їхньої цивільної дієздатності законодавчо диференціюється залежно від їхнього віку. Такий підхід ґрунтується на поступовому розвитку здатності особи до усвідомленого здійснення та контролю власних дій, а також набутті нею необхідного рівня психічної і соціальної зрілості. На підставі цього закон виокремлює дві категорії осіб, що не досягли повноліття за віковим критерієм: малолітніх осіб, які не досягли чотирнадцяти років, та неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, встановлюючи для кожної з них відповідний обсяг цивільної дієздатності.

Що стосується деліктоздатності неповнолітніх, то норма ч. 3 ст. 33 ЦК України відсилає нас до ст. 1179 ЦК України «Відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою», яка розміщена у главі 82 ЦК України «Відшкодування шкоди». Аналіз цих статей приводить до висновку, що законодавчі положення передбачають презумпцію самостійної майнової відповідальності неповнолітньої особи за порушення договірних зобов'язань і за завдану нею шкоду. Водночас у разі недостатності її майна для

задоволення вимог кредитора закон покладає на батьків (усиновлювачів), піклувальника, а у визначених законом випадках – на заклад, який здійснює функції піклувальника чи інших відповідальних осіб, обов'язок здійснити відшкодування у невідшкодованій частині або в повному обсязі.

Відзначимо, що аналіз генези такого субсидіарного обов'язку батьків свідчить, що його сучасна правова модель не може розглядатися як пряме продовження римського інституту *noxae deditio*, попри наявність окремих зовнішніх ознак схожості. Визначальною особливістю римського приватного права було те, що *pater familias* як єдина особа *sui iuris* виступав самостійним суб'єктом майнових прав та обов'язків і у разі вчинення делікту підвладною особою саме до нього міг бути пред'явлений ноксальний позов (*actio noxalis*), який надавав йому право або відшкодувати заподіяну шкоду, або видати правопорушника потерпілому (*noxae deditio*) [6, с. 43; 7, с. 151–154; 8, с. 12]. На противагу цьому, сучасна конструкція ст. 1179 ЦК України базується на принципово іншій концепції: первинним боржником у деліктному зобов'язанні є сам неповнолітній, тоді як обов'язок батьків має похідний, субсидіарний характер і актуалізується лише за недостатності майна основного боржника, що виключає можливість безпосереднього отождолення зазначених правових інститутів.

У чинному цивільному законодавстві деліктоздатність фізичної особи визначається насамперед через формальний віковий критерій, в основу правового регулювання якої покладено презумпцію, що здатність особи усвідомлювати значення власної поведінки, керувати нею та передбачати її наслідки формується поступово, а тому законодавець пов'язує виникнення деліктоздатності з досягненням певного віку. Хоча законодавчо припускається, що здатність самостійно нести цивільно-правову відповідальність за заподіяну шкоду виникає після досягнення чотирнадцятирічного віку, зважаючи на неповне формування особистості неповнолітнього, його психічної та інтелектуально-вольової зрілості, законом встановлюються додаткові гарантії захисту прав потерпілого, покладаючи у визначених законом випадках субсидіарний обов'язок щодо відшкодування шкоди на батьків, усиновлювачів, піклувальників або інших осіб, які повинні здійснювати виховання та нагляд за неповнолітнім.

Водночас використання віку як єдиного критерію деліктоздатності навряд чи можна визнати бездоганним. З одного боку, беззаперечним є той факт, що законодавець потребує чітких і формалізованих критеріїв, які забезпечують визначеність правового регулювання та однаковість правозастосування, тоді як з іншого – біологічний вік не завжди відображає фактичний рівень психічного розвитку конкретної особи. У реальному житті психічна зрілість формується індивідуально, тому її досягнення не завжди збігається з моментом досягнення встановленого законом віку. Саме тому, вважаємо, що віковий критерій слід розглядати не як безумовний показник деліктоздатності, а лише як законодавчу презумпцію, яка ґрунтується на типовому рівні розвитку особи. При цьому абсолютний характер такої презумпції, на нашу думку, небеззаперечний, адже особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку, може через психічні розлади, затримку психічного розвитку чи інші об'єктивні обставини не володіти достатньою здатністю усвідомлювати значення власних дій або керувати ними або ж, навпаки, окремі малолітні особи можуть демонструвати рівень інтелектуального та вольового розвитку, достатній для усвідомлення неправомірності власної поведінки та її наслідків.

У законодавстві низки зарубіжних держав питання деліктоздатності вирішується не виключно через формальний віковий критерій, а з урахуванням фактичної здатності особи усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Так, відповідно до ст. 2046 Цивільного кодексу Італії особа не несе деліктної відповідальності, якщо на момент заподіяння шкоди не мала здатності усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними [9]. Аналогічний функціональний підхід простежується у швейцарському праві, де відповідно до ст. 16 Цивільного кодексу визначальним критерієм є здатність особи діяти розумно (*Urteilsfähigkeit*) [10]. Натомість ст. 712 Цивільного кодексу Японії пов'язує можливість покладення деліктної відповідальності із наявністю у особи достатньої здатності усвідомлювати відповідальність за власні дії, а не виключно з досягненням певного віку [11]. Таким чином, на відміну від українського законодавства, у зазначених правопорядках деліктоздатність визначається переважно за функціональним, а не виключно за віковим критерієм. Задля об'єктивності наголосимо, що у виправдання саме такого підходу вітчизняного законодавця необхідно враховувати, що основною функцією цивільно-правової відповідальності, на противагу кримінальній чи адміністративній, є не покарання правопорушника, а відновлення майнової сфери потерпілого, а тому компенсаційна спрямованість

деліктних зобов'язань значною мірою виправдовує відмову законодавця від індивідуальної оцінки психічної зрілості малолітньої чи неповнолітньої особи.

У контексті досліджуваного слід також додати, що деліктоздатність особи формується під впливом не лише біологічних і психофізіологічних чинників, а і соціального середовища, у якому відбувається її становлення. Саме у процесі сімейного виховання, навчання, соціалізації та засвоєння загальноновизнаних правил поведінки формується здатність особи усвідомлювати суспільне значення власних дій, передбачати їх можливі наслідки та співвідносити свою поведінку з вимогами правопорядку. Тому рівень сформованості правосвідомості неповнолітнього перебуває у безпосередньому взаємозв'язку з належним виконанням батьками та іншими особами, визначеними законом, покладених на них обов'язків щодо виховання, нагляду й контролю за поведінкою дитини. Власне, міркуємо, що саме цим слід пояснювати особливість законодавчої конструкції відшкодування шкоди, заподіяної неповнолітніми особами, покладаючи у визначених законом випадках субсидіарний обов'язок щодо відшкодування шкоди на батьків (усиновлювачів), піклувальників чи інших осіб, встановлених законом, виходячи не з презумпції їх відповідальності за чужі протиправні дії, а з існування власного юридичного обов'язку забезпечити належне виховання, здійснювати нагляд та контроль за поведінкою дитини. Як наголошує І.В. Глущенко, відповідальність батьків не варто розглядати як штрафну санкцію за діяння малолітніх чи неповнолітніх осіб. Дослідниця тлумачить таку відповідальність як гарантію для потерпілої сторони, зокрема гарантію того, що завдані їй збитки будуть відшкодовані, а винні особи все ж таки понесуть відповідальність [12, с. 115]. З такою позицією не можемо цілком погодитись, адже розгляд субсидіарного обов'язку батьків або інших осіб, визначених законом, виключно гарантією майнових інтересів потерпілого веде до невинновданого спростування юридичної природи цього явища, підставою виникнення якого виступає не сам факт родинних чи інших правових зв'язків із неповнолітнім, а вина вказаних осіб у тому, що неповнолітнім була заподіяна шкода. Як зазначає О.О. Отрадна, обов'язок неповнолітнього ґрунтується на факті заподіяння ним шкоди, тоді як обов'язок батьків або інших осіб виникає внаслідок неналежного виконання ними власних обов'язків щодо виховання, здійснення нагляду та контролю за поведінкою дитини [3, с. 127]. Батьки (усиновлювачі), піклувальники або інші особи, визначені законом, щодо відшкодування шкоди, завданої неповнолітнім, не є суб'єктами делікту, вчиненого останнім, і не замінюють його як безпосереднього заподіювача шкоди. Їхній субсидіарний обов'язок не має абсолютного характеру, а його виникнення зумовлюється наявністю сукупності передбачених законом юридичних фактів, серед яких визначальне значення мають недостатність майна неповнолітнього для повного відшкодування шкоди та невиконання чи неналежне виконання обов'язків щодо виховання, нагляду та контролю за поведінкою неповнолітнього. При цьому законодавець виходить із презумпції вини батьків або інших осіб у заподіянні шкоди неповнолітньою особою, що має спростовний характер у разі доведення протилежного. Таким чином, юридичне значення має не сам факт батьківства (усиновлення), піклування, а наявність причинного зв'язку між неналежним виконанням відповідних обов'язків вказаними особами і заподіянням шкоди неповнолітнім.

Вченими доречно наголошується, що хоча відповідальність батьків за шкоду пов'язана з відповідальністю неповнолітніх, її походження та підстави є незалежними. О.Б. Гнатів слушно акцентує, що ця відповідальність не може виникати сама по собі, оскільки вона підпорядкована батькам і повністю залежить від настання відповідальності неповнолітнього та його майнової спроможності [13, с. 43–44], оскільки основний позов про відшкодування шкоди подається до неповнолітнього, а додаткові вимоги пред'являються до батьків (усиновлювачів) або піклувальників лише за відсутності у неповнолітньої особи достатнього майна для відшкодування завданої шкоди [12, с. 115, 116].

У цьому ключі мусимо ще зупинитись на законодавчому тлумаченні «недостатності майна неповнолітнього». І.С. Канзафарова, яка здійснила критичний аналіз законодавчої моделі субсидіарного обов'язку, звернула увагу на недосконалість положень ст. 619 ЦК України щодо порядку звернення кредитора до субсидіарного боржника. На думку дослідниці, «кредитор повинен спочатку пред'явити позов до основного боржника. І тільки у разі встановлення у судовому порядку факту недостатності майна основного боржника для задоволення вимог кредитора необхідно притягувати до відповідальності субсидіарного боржника. Саме цей факт і буде підставою виникнення обов'язку останнього вчинити відповідні дії замість основного боржника. І тільки тоді відповідальність додаткового боржника може кваліфікуватись як субсидіарна. Та ж конструкція відповідальності, що закріплена у ст. 619 ЦК України,

є не чим іншим, як звичайною (основною) цивільно-правовою відповідальністю з альтернативністю боржників» [14, с. 215–218]. Загалом наведена позиція вченої знаходить підтримку [15, с. 92], їй солідаруємо і ми, оскільки субсидіарний характер обов'язку передбачає його виникнення лише після підтвердження неможливості задоволення вимоги за рахунок основного боржника. Сам по собі факт відмови неповнолітнього від добровільного відшкодування шкоди ще не свідчить про відсутність у нього майна, достатнього для виконання деліктного обов'язку. За таких обставин з метою унеможливлення зловживань з боку неповнолітнього та забезпечення принципу справедливості юридично значущим фактом має бути саме встановлення судом недостатності майнової сфери неповнолітнього для повного відшкодування шкоди, а не його одностороннє волевиявлення щодо відмови виконати покладений на нього обов'язок.

Отже, підсумовуючи, в контексті нашого дослідження істотним є розмежування деліктоздатності як елемента цивільної дієздатності та фактичної здатності особи виконати обов'язок із відшкодування завданої шкоди. Деліктоздатність характеризує юридичну можливість особи бути самостійним суб'єктом деліктного зобов'язання і не залежить від її майнового становища. Відсутність у неповнолітнього достатнього майна для відшкодування шкоди не свідчить про відсутність у нього деліктоздатності, а лише зумовлює можливість застосування передбаченої законом конструкції субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших відповідальних осіб, передбачених законом. При цьому у разі заподіяння шкоди неповнолітнім первинним суб'єктом деліктного зобов'язання залишається сам неповнолітній як безпосередній заподіювач шкоди, тоді як участь інших осіб у виконанні цього зобов'язання має субсидіарний характер. Як наслідок, маємо можливість констатувати, що субсидіарний обов'язок має самостійну правову природу та не може ототожнюватися з відповідальністю за чужі протиправні дії, маючи різні підстави виникнення з обов'язком неповнолітнього щодо відшкодування заподіяних ним збитків, та обидва ці обов'язки становлять зміст самостійних правовідносин, що не перебувають у відносинах взаємозаміщення, а функціонують паралельно, забезпечуючи досягнення спільної мети – ефективного захисту прав потерпілого та реалізацію справедливого розподілу майнових ризиків між учасниками деліктного зобов'язання.

Висновки. Підбиваючи підсумок, резюмуємо, що цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану неповнолітніми особами, характеризується складною правовою конструкцією, що поєднує особисту деліктну відповідальність неповнолітнього із субсидіарним обов'язком батьків (усиновлювачів), піклувальника чи інших осіб, встановлених законом. Вважаємо, що така правова конструкція пов'язана з урахуванням специфіки цивільно-правового становища неповнолітнього, який законом хоч і визнається самостійним суб'єктом деліктного зобов'язання, але не має можливостей для самостійного виконання обов'язку з відшкодування шкоди. Такий механізм ґрунтується на балансі принципу особистої відповідальності неповнолітнього, який досяг достатнього рівня психічної та соціальної зрілості, та необхідності забезпечення ефективного захисту прав потерпілого шляхом гарантування повного відшкодування завданої шкоди за рахунок батьків (усиновлювачів), піклувальників та інших осіб, передбачених законом, які не здійснили належного виховання, нагляду, контролю тощо за неповнолітньою особою. Саме тому субсидіарний обов'язок зазначених осіб не замінює відповідальності самого неповнолітнього та не є формою цивільно-правової відповідальності за чужу поведінку, а виступає за функціональним призначенням правовим механізмом розподілу ризику недостатності майна неповнолітнього між самим неповнолітнім та батьками (усиновлювачами), піклувальниками та іншими відповідальними особами, власна поведінка яких щодо виконання обов'язку з виховання і нагляду за неповнолітнім була неналежною чи взагалі відсутньою у разі встановлення у судовому порядку факту недостатності його майна для задоволення вимог кредитора. Правова природа субсидіарного обов'язку батьків (усиновлювачів) або піклувальника полягає у виникненні самостійного майнового обов'язку, підставою якого є неналежне виконання цими особами власних обов'язків щодо виховання, нагляду та контролю за поведінкою неповнолітньої особи, тоді як факт заподіяння шкоди неповнолітнім та відсутність фактичної здатності неповнолітнього виконати обов'язок із відшкодування завданої шкоди виступає лише умовою реалізації такого обов'язку. Саме такий підхід найбільш повно відображає юридичну природу такого субсидіарного обов'язку та узгоджується із компенсаційною спрямованістю цивільно-правової відповідальності, принципами справедливості, добросовісності й розумності.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Grotius H. De iure belli ac pacis libri tres (Про право війни і миру). Book II, Chapter XVII “On Damages Occasioned by Injury and the Obligation to Repair Them” (1625). URL: <https://lonang.com/library/reference/grotius-law-war-and-peace/gro-217/> (дата звернення: 01.07.2026).
2. Pufendorf S. De jure naturae et gentium libri octo (1672): The Political Writings of Samuel Pufendorf. Chapter “That no one be hurt, And That Any Damage Done Be Repaired”. URL: <https://academic.oup.com/book/50176> (дата звернення: 01.07.2026).
3. Отраднова О.О. Недоговірні зобов’язання в цивільному праві України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 240 с.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.07.2026).
5. Чорна Ж.Л. Особливості цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану неповнолітніми. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2003. № 3–4. С. 98–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_3-4_20 (дата звернення: 01.07.2026).
6. Основи римського приватного права : підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. Харків : Право, 2008. 224 с.
7. Milena Polojac. Nature of noxal actions and noxal liability. *Orbis Iuris Romani*. 2000. Vol. 6. P. 151–170.
8. Róbert Brtko. Noxae deditio of a Delinquent Slave in the Sources of Roman Law. *Právněhistorické studie*. 2025. Vol. 55(3). P. 11–20.
9. Codice civile della Repubblica Italiana : Regio Decreto 16 marzo 1942, n. 262. URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codice/42U0262> (дата звернення: 04.07.2026).
10. Swiss Civil Code of 10 December 1907. Fedlex. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en (дата звернення: 01.07.2026).
11. Civil Code of Japan (Act № 89 of April 27, 1896), English Translation. Japanese Law Translation Database System. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3494> (дата звернення: 01.07.2026).
12. Глуценко І. Причинно-наслідковий зв’язок – умова відповідальності батьків за шкоду, заподіяну малолітніми чи неповнолітніми особами. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 4. С. 114–118.
13. Гнатів О.Б. Особливості відшкодування шкоди, спричиненої неповнолітніми особами. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7004/7044> (дата звернення: 01.07.2026).
14. Канзафарова І.С. Юридична конструкція субсидіарної відповідальності: окремі критичні зауваження. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2006. Вип. 31. С. 215–218.
15. Борисова Ю.Є. Особливості та умови деліктної відповідальності неповнолітніх осіб. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 90–94. DOI: 10.18524/2411-2054.2018.29.140768.

REFERENCES

1. Grotius H. (1625). De iure belli ac pacis libri tres [On the law of war and peace]. Book II, Chapter XVII: On Damages Occasioned by Injury and the Obligation to Repair Them. Retrieved from: <https://lonang.com/library/reference/grotius-law-war-and-peace/gro-217/> (Last accessed: July 1, 2026).
2. Pufendorf S. (1672). De jure naturae et gentium libri octo [The law of nature and nations]. Chapter: “That no one be hurt, and that any damage done be repaired”. In The Political Writings of Samuel Pufendorf. Retrieved from: <https://academic.oup.com/book/50176> (Last accessed: July 1, 2026).
3. Otradnova O.O. (2009). Nedohovirni zoboviazannia v tsyvilnomu pravi Ukrainy [Non-contractual obligations in civil law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter.
4. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Last accessed: July 1, 2026).
5. Chorna Zh.L. (2003). Osoblyvosti tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za shkodu, zavdanu nepovnolitnimy [Specific features of civil liability for damage caused by minors]. *Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava*, 3–4, 98–103. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2003_3-4_20 (Last accessed: July 1, 2026).
6. Borysova V.I., Baranova L.M., Domashenko M.V., et al. (2008). Osnovy rymskoho pryvatnoho prava [Fundamentals of Roman private law]. / V.I. Borysova & L.M. Baranova (eds.). Kharkiv: Pravo.
7. Polojac M. (2000). Nature of noxal actions and noxal liability. *Orbis Iuris Romani*, 6, 151–170.
8. Brtko R. (2025). Noxae deditio of a delinquent slave in the sources of Roman law. *Právněhistorické studie*, 55(3), 11–20.
9. Codice civile della Repubblica Italiana: Regio Decreto 16 marzo 1942, n. 262 [Civil Code of the Italian Republic: Royal Decree No. 262 of March 16, 1942]. Retrieved from: <https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codice/42U0262> (Last accessed: July 4, 2026).
10. Swiss Civil Code of 10 December 1907 (Status as of 1 January 2026). Fedlex. Retrieved from: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en (Last accessed: July 1, 2026).
11. Civil Code of Japan (Act No. 89 of April 27, 1896). English Translation. Japanese Law Translation Database System. Retrieved from: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3494> (Last accessed: July 1, 2026).

12. Hlushchenko I. (2024). Prychynno-naslidkovyi zviazok – umova vidpovidalnosti batkiv za shkodу, zapodiiianu malolitnimy chy nepovnitnimy osobamy [Causal relationship as a condition of parents' liability for damage caused by minors or juveniles]. *Aktualni problemy pravoynavstva*, (4), 114–118.

13. Hnativ O.B. (2024). Osoblyvosti vidshkoduvannia shkody, sprychynenoi nepovnitnimy osobamy [Specific features of compensation for damage caused by minors]. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7004/7044> (Last accessed: July 1, 2026).

14. Kanzafarova I.S. (2006). Yurydychna konstruktsiia subydiarnoi vidpovidalnosti: okremi krytychni zauvazhennia [Legal construction of subsidiary liability: Some critical remarks]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, (31), 215–218.

15. Borysova Yu.Ye. (2018). Osoblyvosti ta umovy deliktnoi vidpovidalnosti nepovnitnikh osib [Specific features and conditions of tort liability of minors]. *Pravova derzhava*, (29), 90–94. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.29.140768>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

КОНЦЕПЦІЯ ФІСКАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ: ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.07>

ОСТАП ДУТЧАК

аспірант кафедри публічного права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

dutchak.ostap@chnu.edu.ua

ORCID: 0009-0009-5375-1469

Анотація. Стаття є одним з перших в Україні спеціальних досліджень суті та змісту концепції фінансової консолідації воєнної парадигми податкового права. Продемонстровано, що вона стала змістовно переосмисленням під впливом нових історичних викликів Україні ліберальної та перехідної (змішаної) концепції воєнної парадигми податкового права України та набутого досвіду їх практичної реалізації. Ціннісно ця концепція виявилася діалектичним запереченням патерналістських компонентів ліберальної та перехідної (змішаної) концепції податкового права держави у період, коли повномасштабна російсько-українська війна перейшла у стадію повного виснаження усіх публічних фінансових ресурсів воюючих сторін, руйнування їх фінансової достатності. Глибинний сенс та мету концепції фінансової консолідації являють собою глибока та системна трансформація традиційного податкового законодавства держави як ціннісного компромісу платників податків та публічних суб'єктів у головно фінансове законодавство держави.

Обґрунтовано висновки, що смислове ядро концепції фінансової консолідації Парламент України найбільш концентровано втілює у Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану». Неупереджений науковий аналіз вищезазначеного Закону України за допомогою системи антропосоціокультурних методів пізнання в сукупності із загальнонауковими принципами об'єктивності та історизму переконує, що сенс та зміст законодавчого ядра концепції фінансової консолідації полягає в наступному: 1) підвищенні ставки військового збору з доходів, передбачених статтею 163 Податкового кодексу України, з півтора до п'яти відсотків; 2) встановленні обов'язку сплати військового збору платниками єдиного податку III групи у розмірі одного відсотка від їх доходу; 3) встановленні військового збору для платників I, II і IV груп єдиного податку у розмірі десяти відсотків мінімальної заробітної плати; 4) визначенні строку застосування нових особливостей військового збору з прямою прив'язкою його до припинення або скасування воєнного стану в Україні; 5) встановленні базової ставки податку на прибуток підприємств в цілях оподаткування прибутку небанківських фінансових установ (за винятком страховиків) на рівні двадцяти п'яти відсотків; 6) вдосконаленні юридичної конструкції визначення розміру авансових податкових платежів і поширення сфери її застосування на оподаткування прибутку підприємств, що здійснюють торгівлю валютними цінностями у готівковій формі і роздрібну торгівлю пальним; 7) переході від щоквартального до щомісячного звітування платників податків про нараховані їм та сплачені ними суми податкових платежів.

Ключові слова: податки, ставки податків, оподаткування, платники податків, податкове право, податкове законодавство, концепція фінансової консолідації.

THE CONCEPT OF FISCAL CONSOLIDATION: UNDER UKRAINIAN LAW

UDC 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.07>

OSTAP DUTCHAK

Postgraduate Student at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

dutchak.ostap@chnu.edu.ua

ORCID: 0009-0009-5375-1469

Abstract. The article is one of the first in Ukraine special studies of the essence and content of the concept of fiscal consolidation of the military paradigm of tax law. It is demonstrated that it became a substantive rethinking under the influence of new historical challenges to Ukraine of the liberal and transitional (mixed) concepts of the military paradigm of tax law of Ukraine and the acquired experience of their practical implementation. In terms of value, this concept was a dialectical denial of the paternalistic components of the liberal and transitional (mixed) concepts of the state's tax law during the period when the full-scale Russian-Ukrainian war moved to the stage of full recognition of all public financial resources of the warring parties, destroying their fiscal sufficiency. The deep meaning and purpose of the concept of fiscal consolidation is a deep and systemic transformation of the traditional tax legislation of the state as a value compromise of taxpayers and public entities into the main fiscal legislation of the state.

The conclusions are substantiated that the semantic core of the concept of fiscal consolidation was most concentratedly embodied by the Parliament of Ukraine in the Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine on Ensuring Balanced Budget Revenues during the Period of Martial Law". An impartial scientific analysis of the above-mentioned Law of Ukraine using a system of anthroposociocultural methods of cognition in conjunction with the general scientific principles of objectivity and historicism convinces that the meaning and content of the legislative core of the concept of fiscal consolidation is as follows: 1) increasing the rate of military levy on income provided for in Article 163 of the Tax Code of Ukraine from one and a half to five percent; 2) establishing the obligation to pay military levy by single tax payers of group III in the amount of one percent of their income; 3) establishing a military levy for payers of groups I, II and IV of the single tax in the amount of ten percent of the minimum wage; 4) determining the term of application of new features of the military levy with its direct link to the termination or abolition of martial law in Ukraine; 5) establishing the basic corporate income tax rate for the purposes of taxation of the profits of non-bank financial institutions (except for insurers) at the level of twenty-five percent; 6) improving the legal structure of determining the amount of advance tax payments and expanding its scope to taxation of profits of enterprises engaged in trading in currency values in cash and retail trade in fuel; 7) transitioning from quarterly to monthly reporting by taxpayers on the amounts of tax payments accrued and paid by them.

Key words: taxes, tax rates, taxation, taxpayers, tax law, tax legislation, concept of fiscal consolidation.

Постановка проблеми. Вітчизняний законодавець у пошуках оптимальної моделі воєнної парадигми податкового права впродовж березня 2022-2024 рр. виробив та випробував ліберальну, а згодом і перехідну (змішану) її концепції, проте на практиці з'ясувалося, що ні одна з них не відповідала такій ключовій вимозі до податкового законодавства, як його фіскальна достатність. Це не було якимось несподіваним наслідком податкової політики держави, оскільки сам законодавець позиціонував вищезазначені концепції оподаткування як патерналістські. Тому сам по собі факт появи наприкінці 2024 р. ще однієї концепції податкової політики України в умовах воєнного стану ні для платників податків, ні для експертного середовища, ні для вчених-юристів-фінансистів не став несподіванкою.

У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» як його мета спершу невизначено вказується, що нею є «удосконалення окремих норм Податкового кодексу України» [1], але уже в другій половині цього ж речення зазначено, що цей закон розроблено з метою «належного наповнення дохідної частини бюджету за рахунок надходження податкових платежів» [1].

Інакше кажучи, на мові категорійно-понятійного апарату Податкового кодексу України (далі ПКУ) це називається досягненням збалансованості витрат бюджету з його надходженнями, тобто, його

досягнення фінансової достатності. Ні одна з попередніх концепцій воєнної парадигми податкового права України не формулювала так мету податкової політики України. Цей підхід законодавця до принципово нового позиціонування ним цілей податкової політики держави в умовах воєнного стану одержав спершу в експертному середовищі, а згодом в значно ширшому середовищі консенсусне найменування *концепції фінансової консолідації*.

Якщо ліберальна концепція воєнної парадигми податкового права та її перехідна (змішана) концепція уже знайшли певне осмислення у вітчизняній науці податкового права [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10], то концепція фінансової консолідації, не дивлячись на те, що невдовзі завершиться уже другий рік з початку її реалізації в Україні, ще очікує хоча б на первісний її аналіз. Цього потребує як непересічний пізнавальний інтерес до проблеми, так і особливо практика реалізації цієї концепції. Адже повномасштабна російсько-українська війна продовжується, а потреби держави у фінансових надходженнях зростають.

Метою статті є системний аналіз законодавчого ядра *концепції фінансової консолідації податкового права України*, яке міститься у Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану» від 10.10.2024 р. № 4015-IX.

За основу **пізнавального інструментарію дослідження** обрано аксіологічний, системний та феноменологічний підходи, методи порівняльно-правового і структурно-функціонального аналізу, загальнонаукові принципи об'єктивності та історизму.

Виклад основних результатів дослідження. Згідно семантики сучасної української мови термін *консолідація* означає дію за значенням *консолідувати*, останній же термін, в свою чергу, пояснюється у ній як *зміцнювати, укріплювати що-небудь* [11, с. 566]. У досліджуваному нами випадку таким чином йдеться про зміцнення, укріплення фінансової спрямованості податкового законодавства України.

Зокрема, загальний системний аналіз Закону України № 4015-IX від 10.10.2024 р. переконує, що у ньому розглядаються питання про: 1) *підвищення ставки* військового збору з доходів, передбачених статтею 163 ПКУ, з 1,5 до 5 відсотків; 2) *встановлення обов'язку* сплати військового збору платниками єдиного податку третьої групи в розмірі одного відсотка від їх доходу; 3) *встановлення військового збору* для фізичних осіб-підприємців – платників єдиного податку I, II, і IV груп на рівні 10 відсотків розміру мінімальної заробітної плати; 4) *визначення строку* застосування нових особливостей оподаткування військовим збором з прив'язкою їх до припинення чи скасування воєнного стану в Україні; 5) *встановлення базової ставки податку на прибуток підприємств* в цілях оподаткування прибутку небанківських фінансових установ, за винятком страховиків, на рівні 25 відсотків; 6) *вдосконалення* чинної юридичної конструкції визначення розміру авансових податкових платежів та *поширення* сфери її застосування на оподаткування прибутку підприємств, що здійснюють роздрібну торгівлю пальним; 7) *перехід від щоквартального до щомісячного звітування платників податків* про нараховані їм та сплачені ними суми податкових платежів. Такою є квінтесенція, інакше кажучи, законодавче ядро концепції фінансової консолідації податкового законодавства України, передбачені Законом України № 4015-IX від 10.10.2024 р. [12]

Комплексний аналіз кожного із вищезазначених компонентів законодавчого ядра концепції фінансової консолідації переконує, що усім їм властиві як загальні закономірності, передбачені новою податковою політикою держави, так і лише їм притаманні особливості. Так, підвищенням ставки військового збору з півтора до п'яти відсотків були охоплені такі платники податку, як: 1) фізичні особи – резиденти, які отримують доходи як із джерела їх походження в Україні, так і поза Україною; 2) фізичні особи – резиденти, які володіють та/або користуються (орендують, суборендують) на умовах емфітевзису або постійного користування земельними ділянками, що віднесені до сільськогосподарських угідь, в частині мінімального податкового зобов'язання; 3) фізичні особи – нерезиденти, які отримують доходи із джерела їх походження в Україні; 4) податкові агенти.

Об'єктами оподаткування військовим збором для вищезазначеної групи його платників законодавець визначив, згідно концепції фінансової консолідації, *для резидентів*: загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід, доходи із джерела їх походження в Україні, що остаточно оподатковуються під час їх виплати; іноземні доходи, тобто, отримані з джерел за межами України; *для нерезидентів*:

загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід із джерела його походження в Україні; доходи з джерела їх походження в Україні, що остаточно оподатковуються під час їх виплати/нарахування [12].

Як уже зазначалося вище, концепція фіскальної консолідації передбачає встановлення обов'язку сплати військового збору платниками єдиного податку третьої групи у розмірі одного процента від їх доходу. Об'єктом цього збору для них, згідно Закону України № 4015-IX, є дохід такої особи. Відповідно до ст. 292 ПКУ таким доходом вважається: 1) для фізичної особи – підприємця дохід, отриманий ним впродовж податкового періоду у готівковій та/або безготівковій грошовій, матеріальній чи нематеріальній формі, визначеній п. 292.3 вищезазначеної статті ПКУ. При цьому законодавець застеріг, що до такого доходу не включаються отримані відповідною фізичною особою пасивні доходи у вигляді дивідендів чи відшкодування, процентів, роялті, страхових виплат бюджетних грантів та доходи від продажу рухомого і нерухомого майна, що належить на праві приватної власності такій фізичній особі чи використовується у її господарській діяльності [12].

Для юридичної особи доходом платника єдиного податку, згідно ПКУ, є будь-який дохід, включно із доходом відділень, представництв та філій такої юридичної особи, отриманий нею впродовж податкового періоду в грошовій, матеріальній та/або нематеріальній формах, визначених п. 292.3 ст. 292 ПКУ [13].

Для платників єдиного податку третьої групи – електронних резидентів їх доходом, за визначенням ПКУ, їх доходом для обчислення сум військового збору є обсяг коштів, що перебувають на рахунку такого платника податків у банку [13].

Законодавець також передбачив, що до суми доходу платника єдиного податку III групи, який є платником ПДВ у звітному періоді, також включається сума його кредиторської заборгованості, для якої минув строк позовної давності, а також вартість реалізованих ним впродовж звітного періоду послуг, робіт та/або товарів, за які отримана попередня оплата у період сплати інших податків та зборів, визначених ПКУ [13].

Законодавець встановив також Законом України № 4015-IX від 10.10.2023 р., як зазначалося нами вище, військовий збір для фізичних осіб-підприємців – платників єдиного податку I, II та IV груп. Його розмір відрізняється від аналогічного збору для фізичних осіб – платників єдиного податку III групи і рівняється 10 відсоткам розміру мінімальної заробітної плати на відповідний період часу. Особливістю військового збору для цієї категорії його платників стало те, що їм належить здійснювати сплату військового збору у формі авансового внеску не пізніше двадцятого числа включно кожного місяця. Таким платникам надана можливість сплачувати військовий збір авансовим внеском за квартал або навіть за увесь податковий рік, проте не більше, ніж до кінця поточного звітного року. Принагідно зазначимо, що нарахування авансових внесків з військового збору цій категорії платників здійснюється контролюючими органами [12].

У базовому законі України, яким було надано чинності концепції фіскальної консолідації, вітчизняний законодавець також визначив строки застосування нових особливостей справляння військового збору з прив'язкою їх до припинення чи скасування воєнного стану в Україні. Зокрема, в ньому зазначається, що починаючи з 01.01. року, наступного за роком, в якому буде припинено чи скасовано воєнний стан, ставка військового збору для фізичних осіб і податкових агентів повинна повернутися до півтора відсотка. Водночас цей закон містить ряд виключень для військовослужбовців і працівників Збройних сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки, Головного управління розвідки, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони України, Державного спеціального зв'язку та Державної спеціальної служби транспорту, які повинні продовжувати сплачувати військовий збір за ставкою півтора відсотку від їх доходу і після набрання чинності вищезазначеними законом.

Фізичні особи-підприємці – платники усіх груп єдиного податку зобов'язані, згідно Закону України № 4015-IX від 10.10.2024 р., відображати суми військового збору, в тім числі й щомісячні авансові внески з цього податку, у складі податкової декларації платника єдиного податку. Вони несуть юридичну відповідальність за порушення правил сплати та/або перерахування сум військового збору в розмірах, визначених ПКУ за порушення цих правил платниками єдиного податку відповідної групи [12].

Принагідно зазначимо, що під час ухвалення Закону України № 4015-IX від 10.10.2024 р. вітчизняним законодавцем було порушено не тільки принцип стабільності податкового законодавства, який

забороняє внесення змін до будь-яких елементів податків і зборів пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, у якому будуть діяти нові правила і ставки [13], але й конституційну заборону ретроактивності юридичних норм, які не пом'якшують або не скасовують відповідальність особи, передбачену ст. 64 Конституції України [14].

На нашу думку, це було проявом не стільки правового нігілізму українського законодавця, скільки свідченням виняткової складності із забезпеченням воєнних потреб України публічними фінансовими ресурсами у період часу, коли пряма та опосередкована фінансова допомога США Україні різко скоротилася, а фінансова підтримка нашої держави її європейськими союзниками ще не набула необхідних обсягів. Саме до такого висновку спонукає, зокрема, і співпадіння в часі порушення вітчизняним законодавцем канонів юридичної техніки та ухвалення ним же концепції фіскальної консолідації податкового законодавства України.

На філософії фіскальної консолідації ґрунтується також встановлення вітчизняним законодавцем у Законі України № 4015-IX від 10.10.2024 р. базової (основної) ставки податку на прибуток підприємств з метою оподаткування небанківських фінансових установ, за винятком страховиків, на рівні 25 відсотків. При цьому певні труднощі являє собою визначення об'єкту оподаткування, яке здійснюється відповідно до пп. 134.1.1 п. 134.1 ст. 134 ПКУ. Ним є, як визначив законодавець, прибуток такого підприємства із джерелом його походження як з України, так і із-за її меж. Цей прибуток визначається шляхом корегування (збільшення чи зменшення) фінансового результату діяльності підприємства ще до оподаткування. В результаті це може бути прибуток чи навіть збиток, визначений підприємством у його фінансовій звітності відповідно до національних стандартів бухгалтерського обліку чи міжнародних стандартів фінансової звітності відповідно до ПКУ.

Якщо Кодексом передбачено здійснення корегування в бік збільшення фінансового результату ще до оподаткування, то в цьому разі має місце: а) зменшення від'ємного значення фінансового результату до оподаткування (збитку підприємства); б) збільшення позитивного значення фінансового результату діяльності підприємства до його оподаткування (прибутку підприємства). І навпаки, якщо відповідно до пп. 134.1.1 п. 134.1 ст. 134 ПКУ передбачено здійснення корегування шляхом зменшення фінансового результату діяльності підприємства ще до його оподаткування, то в такому разі має місце: а) збільшення від'ємного значення фінансового результату діяльності підприємства ще до оподаткування (його збитків); б) зменшення позитивного значення фінансового результату діяльності підприємства до його оподаткування (прибутку підприємства) [13].

Законодавець також визначив, що для підприємств-платників цього податку, у яких річний дохід від їх діяльності, за вирахуванням непрямих податків, визначених згідно стандартів бухгалтерського обліку, за крайній річний звітний період не перевищує сорока мільйонів гривнів, об'єкт їх оподаткування може визначатися без коригування одержаного ними фінансового результату до оподаткування, окрім від'ємного значення об'єкта оподаткування минулих звітних років і коригувань, визначених пп. 140.4.8 п. 140.4, пп. 140.5.16 п. 140.5 та п. 140.6 ст. 140 ПКУ [13].

Об'єктом оподаткування податком на прибуток підприємств виступає також скоригований прибуток контролюваної іноземної компанії (далі КІК) фінансової установи, окрім страховика, який визначається відповідно до ст. 39-2 ПКУ. Зокрема, в пп. 39-2.2.2 цієї статті уточнюється, що при цьому йдеться про частину скоригованого прибутку КІК, пропорційну частці, якою володіє чи яку контролює відповідна фізична чи юридична особа на крайній день звітного періоду, про який йдеться у конкретному випадку, а саме в межах якого розраховано такий скоригований прибуток КІК згідно правил, передбачених у ст. 39-2 ПКУ. Зазначена частина прибутку КІК включається до складу загального річного оподатковуваного доходу такого суб'єкта оподаткування у порядку, визначеному п. 170.13 ПКУ чи за результатами звітного податкового року впливає на збільшення об'єкта оподаткування податком на прибуток підприємств контролюючої фізичної або юридичної особи у порядку, визначеним третім розділом ПКУ. Принагідно зазначимо, що скоригований прибуток КІК, який було включено до об'єкта оподаткування певної контролюючої особи у порядку, передбаченому ПКУ, заборонено повторно включати до складу об'єкта оподаткування іншої контролюючої особи чи інших контролюючих осіб. Підпункт 39-2.3 ст. 39-2 ПКУ передбачає ретельно виважений порядок обчислення скоригованого прибутку КІК, що підлягає оподаткуванню в Україні [13].

Законодавець у Законі України № 4015-IX від 10.10.2024 р. передбачив також порядок сплати податкового зобов'язання з податку на прибуток підприємств при виплаті фінансовою установою, крім страховика, дивідендів. У ньому, зокрема, зазначено, що в разі ухвалення такою установою рішення щодо виплати дивідендів емітент корпоративних прав, на які нараховуються дивіденди, здійснює зазначені виплати власнику відповідних корпоративних прав незалежно від того, чи наявний власне оподатковуваний прибуток, визначений згідно зі ст. 137 ПКУ [12].

За загальним правилом емітент корпоративних прав, котрий ухвалює рішення щодо виплати дивідендів своїм акціонерам, нараховує і вносить до бюджету авансовий внесок із податку на прибуток. Цей внесок розраховується із суми перевищення дивідендів, які підлягають виплаті, над значенням об'єкта оподаткування за відповідний звітний рік, за підсумками якого виплачуються дивіденди, грошове зобов'язання платника податку на прибуток підприємства щодо якого погашене. Законодавець передбачив, що в разі наявності непогашеного податкового зобов'язання платника податку авансовий внесок розраховується з усієї суми дивідендів, які підлягають виплаті. Цей внесок обчислюється за базовою ставкою, передбаченою ст. 136 ПКУ, при цьому сума дивідендів, яка підлягає виплаті, не зменшується на суму авансового внеску [13].

На нашу думку, термін *авансовий внесок* з податкового зобов'язання, яким законодавець широко послуговується у Законі України № 4015-IX від 10.10.2024 р. можна визначити як своєрідний антропосоціокультурний код концепції фіскальної консолідації. Саме у ньому вітчизняний законодавець втілює найбільш концентровано мету та глибинний сенс вищезазначеної концепції, а також нову парадигмальну матрицю вдосконалення податкового законодавства України в умовах воєнного стану.

Особливо переконливо вищезазначене постає у юридичній конструкції авансового внеску з податку на прибуток підприємств, що здійснюють торгівлю валютними цінностями у готівковій формі, а також роздрібну торгівлю пальним. Для перших із вищезазначених суб'єктів господарювання законодавець визначив, що вони сплачують щомісяця не пізніше 20 числа авансовий внесок з податку на прибуток підприємств: а) еквівалентний 600 євро згідно з офіційним курсом гривні, встановленим НБУ на перше число першого місяця календарного кварталу за кожен пункт обміну іноземної валюти у містах (крім Києва), населення яких перевищує 50 тис. осіб; б) еквівалентний 700 євро у м. Києві; в) еквівалентний 200 євро в інших населених пунктах України або за їх межами [13].

Платниками податку, які здійснюють роздрібну торгівлю пальним, також зобов'язані сплачувати авансовий внесок з податку на прибуток підприємства. Об'єктом оподаткування у цьому разі виступає кожне місце роздрібною торгівлі пальним, інформація про яке внесена у визначеному порядку до єдиного реєстру ліцензіатів і місць обігу пального. Юридичний механізм сплати авансових внесків такими платниками визначено у п. 141.14 ст. 141 ПКУ. Зокрема, ним передбачено, що авансовий внесок у такому разі сплачується в розмірі 60 тис. грн. за кожне із таких місць, крім випадків, передбачених пп. «б» та «в» цього пункту. Авансовий внесок у розмірі 30 тис. грн. за кожне місце сплачується для місць роздрібною торгівлі пальним, на яких реалізується тільки скраплений газ. Якщо ж реалізується у певному місці роздрібною торгівлі пальним декілька його видів, при цьому скраплений газ складає не менше 50 відсотків, то авансовий внесок рівняється в такому разі 45 тис. грн. за кожне робоче місце [13].

Авансові внески з податку на прибуток підприємств, сплачені їх платниками, є складовою податку на прибуток підприємства в цілому. Їх «родзинкою», яка є логічним наслідком впровадження законодавцем концепції фіскальної консолідації, є те, що в разі перевищення сумою авансового внеску усього нарахованого податкового зобов'язання сума такого перевищення не зараховується в зменшення податкових зобов'язань у наступні податкові періоди. Це і є один з проявів квінтесенції *фіскальної консолідації*, коли держава інтенсифікує та розширює свій фіскальний інструментарій.

Нарешті, ще одним яскравим втіленням концепції фіскальної консолідації податкового законодавства України став період від щоквартального до щомісячного звітування платників податків, в тім числі податкових агентів, платників єдиного внеску контролюючим органам про виконання свого податкового обов'язку. Це виявилось на практиці однією із найбільш обтяжливих інновацій концепції фіскальної консолідації не тільки для платників податків, але й для контролюючих органів, а коефіцієнт реальної користі для держави від цього виявився майже непомітним.

Висновки. Отже, концепція фіскальної консолідації податкового законодавства України стала змістовно переосмисленням під впливом нових історичних викликів Україні ліберальної та перехідної (змішаної) концепції воєнної парадигми податкового права України та набутого досвіду їх практичної реалізації. Ціннісно вона виявилася діалектичним запереченням патерналістських компонентів ліберальної та перехідної (змішаної) концепції податкового права держави у період, коли повномасштабна російсько-українська війна перейшла у стадію повного виснаження усіх публічних фінансових ресурсів воюючих сторін, руйнування їх фіскальної достатності. Глибинний сенс та мету концепції фіскальної консолідації являють собою глибока та системна трансформація традиційного податкового законодавства держави як ціннісного компромісу платників податків та публічних суб'єктів у головно фіскальне законодавство держави.

Смислове ядро концепції фіскальної консолідації Парламент України найбільш концентровано втілює у Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану». Неупереджений науковий аналіз вищезазначеного Закону України за допомогою системи антропосоціокультурних методів пізнання в сукупності із загальнонауковими принципами об'єктивності та історизму переконує, що сенс та зміст законодавчого ядра концепції фіскальної консолідації полягає в наступному: 1) підвищенні ставки військового збору з доходів, передбачених статтею 163 Податкового кодексу України, з півтора до п'яти відсотків; 2) встановленні обов'язку сплати військового збору платниками єдиного податку III групи у розмірі одного відсотка від їх доходу; 3) встановленні військового збору для платників I, II і IV груп єдиного податку у розмірі десяти відсотків мінімальної заробітної плати; 4) визначенні строку застосування нових особливостей військового збору з прямою прив'язкою його до припинення або скасування воєнного стану в Україні; 5) встановленні базової ставки податку на прибуток підприємств в цілях оподаткування прибутку небанківських фінансових установ (за винятком страховиків) на рівні двадцяти п'яти відсотків; 6) вдосконаленні юридичної конструкції визначення розміру авансових податкових платежів і поширення сфери її застосування на оподаткування прибутку підприємств, що здійснюють торгівлю валютними цінностями у готівковій формі і роздрібну торгівлю пальним; 7) переході від щоквартального до щомісячного звітування платників податків про нараховані їм та сплачені ними суми податкових платежів.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» від 02.09.2024 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44809>
2. Пацурківський Петро, Гаврилюк Руслана. Війна Росії проти України та вітчизняні публічні фінанси. *Право України*, 2022. № 3. С. 9–25. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2022-03-009>
3. Гаврилюк Руслана, Пацурківський Петро. Воєнна матриця податкового права України. *Право України*, 2023. № 4. С. 106–123. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-04-106>
4. Гаврилюк Руслана, Пацурківський Петро. Дискусійні питання юридичної визначеності податкового права України в умовах воєнного стану. *Юридична Україна*, 2023. № 10. С. 22–30. DOI: [https://doi.org/10.37749/2308-9639-2023-10\(250\)-3](https://doi.org/10.37749/2308-9639-2023-10(250)-3)
5. Гаврилюк Руслана, Пацурківський Петро. Воєнна доктрина податкового права України на терезах Феміди: полемічні нотатки. *Право України*, 2025. № 5. С. 122–141. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-05-122>
6. Гаврилюк Р.О., Дутчак О.І. Ліберальна концепція воєнної парадигми податкового права України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2025. Серія Право. Вип. 88: частина 2. С. 326–335. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.44>
7. Дутчак О.І. Перехідна (змішана) концепція воєнної парадигми податкового права України. *Юридична Україна*, 2025. № 6. С. 23–32. DOI: [https://doi.org/10.37749/2308-9639-2025-6\(270\)-3](https://doi.org/10.37749/2308-9639-2025-6(270)-3)
8. Дутчак О.І. Реалізація Україною перехідної (змішаної) концепції воєнної парадигми податкового права. *Ампаро*, 2025. № 4. С. 19–28. <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-4-03>
9. Пацурківський П.П. Справедливість і розумність податкового права України в умовах воєнного стану. *Приватне та публічне право*, 2023. № 3. С. 69–75. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2023.3.12>
10. Пацурківський П.П. Парадоксальність, або «невизначена визначеність» податкового права України в умовах воєнного стану. *Юридична Україна*, 2025. № 4. С. 37–48. DOI: [https://doi.org/10.37749/2308-9639-2025-4\(268\)-5](https://doi.org/10.37749/2308-9639-2025-4(268)-5)
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. Ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період дії воєнного стану. Закон України від 10.10.2024 № 4015-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text>

13. Податковий кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n18466>

14. Конституції України. Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

REFERENCES

1. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvosti opodatkuvannia u period dii voiennoho stanu» vid 02.09.2024 r. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44809>

2. Patsurkivskyi Petro, Havrylyuk Ruslana (2022). Viina Rosii proty Ukrainy ta vitchyzniani publichni finansy. *Pravo Ukrainy*, № 3. S. 9–25. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2022-03-009>

3. Havrylyuk Ruslana, Patsurkivskyi Petro (2023). Voienna matrytsia podatkovoho prava Ukrainy. *Pravo Ukrainy*, № 4. S. 106–123. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2023-04-106>

4. Havrylyuk Ruslana, Patsurkivskyi Petro (2023). Dyskusiini pytannia yurydychnoi vyznachnosti podatkovoho prava Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Yurydychna Ukraina*, № 10. S. 22–30. DOI: [https://doi.org/10.37749/2308-9639-2023-10\(250\)-3](https://doi.org/10.37749/2308-9639-2023-10(250)-3)

5. Havrylyuk Ruslana, Patsurkivskyi Petro (2025). Voienna doktryna podatkovoho prava Ukrainy na terezakh Femidy: polemichni notatky. *Pravo Ukrainy*, № 5. S. 122–141. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-05-122>

6. Havrylyuk, R.O., Dutchak, O.I. (2025). Liberalna kontseptsiiia voiennoi paradyhmy podatkovoho prava Ukrainy. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Seriiia Pravo*. Vyp. 88: chastyna 2. S. 326–335. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.44>

7. Dutchak, O.I. (2025). Perekhidna (zmishana) kontseptsiiia voiennoi paradyhmy podatkovoho prava Ukrainy. *Yurydychna Ukraina*, № 6. S. 23–32. DOI: [https://doi.org/10.37749/2308-9639-2025-6\(270\)-3](https://doi.org/10.37749/2308-9639-2025-6(270)-3)

8. Dutchak, O.I. (2025). Realizatsiia Ukrainoiu perekhidnoi (zmishanoi) kontseptsii voiennoi paradyhmy podatkovoho prava. *Amparo*, № 4. S. 19–28. <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2025-4-03>

9. Patsurkivskyi, P.P. (2023). Spravedlyvist i rozumnist podatkovoho prava Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Pryvatne ta publichne pravo*, № 3. S. 69–75. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2023.3.12>

10. Patsurkivskyi, P.P. (2025). Paradoksalnist, abo «nevyznachena vyznachennist» podatkovoho prava Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Yurydychna Ukraina*, № 4. S. 37–48. DOI: [https://doi.org/10.37749/2308-9639-2025-4\(268\)-5](https://doi.org/10.37749/2308-9639-2025-4(268)-5)

11. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov) (2005). Uklad. i holov. Red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 1728 s.

12. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia zbalansovanosti biudzhethnykh nadkhodzhen u period dii voiennoho stanu. Zakon Ukrainy vid 10.10.2024 № 4015-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text>

13. Podatkovyi kodeks Ukrainy. Kodeks Ukrainy; Zakon, Kodeks vid 02.12.2010 № 2755-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n18466>

14. Konstytutsii Ukrainy. Konstytutsiia Ukrainy, Konstytutsiia, Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 24.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СУПЕРВІЗІЇ

УДК 342.92:343.8(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-17.08>

ОЛЕГ ЗЕЛЯК

аспірант кафедри адміністративного та конституційного права

Навчально-наукового інституту права, правоохоронної діяльності та психології

Пенітенціарної академії України, Україна

olegpochta15@gmail.com

ORCID: 0009-0005-9593-1135

Анотація. У статті досліджується проблема професійного вигорання персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України в умовах воєнного стану та реформування пенітенціарної системи. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення належного функціонування органів і установ виконання покарань, збереження кадрового потенціалу та підтримання інституційної спроможності пенітенціарної системи. Обґрунтовується підхід, відповідно до якого професійне вигорання слід розглядати не лише як психологічну проблему окремого працівника, а і як системний чинник, що негативно впливає на ефективність реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Метою статті є обґрунтування адміністративно-правових засад запровадження інституту професійної супервізії як механізму запобігання професійному вигоранню персоналу ДКВС України та підтримання інституційної спроможності пенітенціарної системи.

Методологічну основу дослідження становлять системний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та доктринальний методи наукового пізнання. Емпіричну базу дослідження становлять звіти СРТ, OHCHR, UNODC, а також матеріали міжнародних досліджень і практик функціонування пенітенціарних систем європейських держав.

У результаті дослідження встановлено взаємозв'язок між професійним вигоранням персоналу та послабленням інституційної спроможності пенітенціарної системи. Сформовано концептуальну модель можливих наслідків професійного вигорання для функціонування органів і установ виконання покарань. На основі аналізу зарубіжного досвіду та національного законодавства запропоновано авторську модель інституту професійної супервізії, яка передбачає незалежний статус супервізорів, конфіденційність супервізійної взаємодії та окреме бюджетне фінансування. Обґрунтовано доцільність нормативного закріплення права персоналу ДКВС України на професійну супервізію та розроблено пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» і Кримінально-виконавчого кодексу України.

Зроблено висновок, що професійна супервізія може розглядатися як адміністративно-правовий інструмент реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, спрямований на підтримання професійної стійкості персоналу, запобігання кадровій дестабілізації та підтримання інституційної спроможності пенітенціарної системи. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення організаційно-правових механізмів практичного впровадження супервізії в діяльність ДКВС України.

Ключові слова: державна політика у сфері виконання кримінальних покарань, адміністративно-правові засади, професійне вигорання, супервізія, інституційна спроможність, пенітенціарна система.

PROFESSIONAL BURNOUT AMONG THE STAFF OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE AND THE ADMINISTRATIVE-LEGAL FOUNDATIONS FOR THE INTRODUCTION OF PROFESSIONAL SUPERVISION

UDC 342.92:343.8(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.08>

OLEH ZELIAK

Postgraduate Student at the Department of Administrative and Constitutional Law

Educational and Scientific Institute of Law and Law Enforcement Activities,

Penitentiary Academy of Ukraine, Ukraine

olegpochta15@gmail.com

ORCID: 0009-0005-9593-1135

Abstract. The article examines the problem of professional burnout among the staff of the State Criminal-Executive Service of Ukraine during martial law and amid ongoing penitentiary reform. The relevance of the study stems from the need to ensure the proper functioning of penitentiary institutions and authorities, preserve human resources, and maintain the institutional capacity of the penitentiary system. The article substantiates the view that professional burnout should be considered not only an individual psychological problem but also a systemic factor that adversely affects the effectiveness of state policy in the execution of criminal sentences.

The purpose of the article is to substantiate the administrative and legal foundations for introducing the institution of professional supervision as a mechanism for preventing professional burnout among the staff of the State Criminal-Executive Service of Ukraine and maintaining the institutional capacity of the penitentiary system.

The methodological framework of the study includes systemic, formal-legal, comparative-legal, and doctrinal methods. The empirical basis of the research consists of reports of the CPT, OHCHR, and UNODC, as well as materials from international studies and practices concerning the functioning of European penitentiary systems.

The study identifies a relationship between staff burnout and the weakening of the penitentiary system's institutional capacity. A conceptual model of the potential consequences of professional burnout for the functioning of penitentiary institutions and authorities is developed. Based on an analysis of foreign experience and national legislation, the author proposes an original model of the institution of professional supervision founded on three key principles: the independence of supervisors from the State Criminal-Executive Service of Ukraine, confidentiality of supervisory interactions, and separate budgetary funding. The study substantiates the need for statutory recognition of the right of personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine to receive professional supervision and proposes amendments to the Law of Ukraine "On the State Criminal-Executive Service of Ukraine" and the Criminal-Executive Code of Ukraine.

The article concludes that professional supervision may be regarded as an administrative and legal instrument for implementing state policy in the field of execution of criminal sentences, aimed at strengthening staff resilience, preventing workforce destabilization, and supporting the institutional capacity of the penitentiary system. A promising direction for future research is the development of organizational and legal mechanisms to implement professional supervision in the activities of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

Key words: state policy in the field of execution of criminal penalties, administrative and legal principles, professional burnout, supervision, institutional capacity, penitentiary system.

Постановка проблеми. Професійне вигорання персоналу ДКВС України є одним із чинників зниження інституційної спроможності пенітенціарної системи та ефективності реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. В умовах воєнного стану, кадрового дефіциту та зростання навантаження на персонал ця проблема набуває особливої актуальності. Згідно з даними Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності (UNODC), «працівники пенітенціарної системи працюють у надзвичайно складних умовах, часто без необхідного навчання, ресурсів або психологічної підтримки» [1, с. 2]¹. Результати опитування 8 823 працівників ДКВС у межах проекту

DECOPRIS (2025) засвідчили: 82% респондентів мають критично низький рівень психологічного благополуччя, понад 60% – високий або помірний організаційний стрес [2]. Це вказує на необхідність впровадження ефективних механізмів підтримки персоналу відповідно до європейських стандартів.

В умовах повномасштабної агресії пенітенціарна система зазнає безпрецедентного операційного навантаження: евакуація установ, перенаповнення СІЗО, мобілізація досвідчених кадрів. За даними Моніторингової місії ООН з прав людини (HRMMU), тривала робота в умовах підвищеного ризику та прогресуючий брак кадрів знижують спроможність установ забезпечувати базові стандарти прав людини [3]. Таким чином, професійне вигорання працівників ДКВС України трансформується із суто внутрішньовідомчої кадрової проблеми на системний чинник, що негативно впливає на інституційну спроможність пенітенціарної системи та ефективність реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Процеси системної деградації кадрового потенціалу вітчизняної пенітенціарної системи розпочалися ще до початку повномасштабного вторгнення, виявляючись у хронічному дефіциті працівників та інтенсивному відтоку молодих фахівців одразу після початку їхньої практичної діяльності. В умовах воєнного стану та активізації мобілізаційних процесів зазначена кадрова

криза набула поєднаного характеру, сформувавши стійку спіраль деградації: прогресуючий некомплект зумовлює надмірне психоемоційне навантаження на чинний персонал, що, своєю чергою, прискорює темпи його професійного вигорання та стимулює подальші звільнення, безпосередньо знижуючи якість реалізації пенітенціарної політики.

¹ Див. оригінал: “Prison officers are working under exceptionally difficult conditions, often without the necessary training, resources, or psychological support».

Попри декларативне закріплення соціального захисту персоналу ДКВС у статтях 21–23 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [4], чинне законодавство характеризується наявністю прогалини в регулюванні обов’язкового психологічного супроводу персоналу, що унеможливорює реалізацію гарантій, передбачених ст. 43 Конституції України [5], та нівелює роль супервізії як елемента державної політики у сфері виконання покарань. Відсутність механізму реалізації перетворює декларативні положення на декларативну фікцію – право, яке існує на папері, але не може бути реалізоване на практиці. Формування державної політики щодо захисту персоналу ДКВС України залишається незавершеним, що неповною мірою відповідає завданням Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року [6].

Відсутність нормативно закріпленого механізму професійної супервізії обмежує можливості психологічної підтримки персоналу та негативно впливає на ефективність реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. У зв’язку з цим запобігання професійному вигоранню доцільно розглядати як складник забезпечення належного функціонування пенітенціарної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування правового статусу персоналу органів та установ виконання покарань розглядалася у працях вітчизняних науковців у контексті адміністративного та кримінально-виконавчого права. Зокрема, концептуальні засади формування правового статусу персоналу установ виконання покарань досліджувала Ю.В. Кернякевич-Танасійчук [7]. Основні вектори реформування пенітенціарної системи України у світлі євроінтеграційних процесів досліджував Р.Ю. Завітневич, хоча питання психологічного захисту та супервізії самого персоналу залишилися поза повноцінною увагою його розвідки [8]. Оцінку нормативно-правового забезпечення реформи з урахуванням європейських стандартів здійснював А.Х. Степанюк. Він зазначає, що затягування процесів реального реформування пенітенціарної системи України зумовлене хронічним браком системності правового регулювання та відсутністю дієвих фінансово-організаційних механізмів для імплементації європейських орієнтирів [9, с. 62].

Проблематика професійного вигорання персоналу органів та установ виконання покарань останніми роками дедалі частіше розглядається у контексті реформування пенітенціарної системи, забезпечення професійної стійкості персоналу та вдосконалення кадрової політики. Водночас у вітчизняній юридичній науці переважна увага приділяється адміністративно-правовим аспектам проходження служби, кадрового забезпечення та соціального захисту персоналу, тоді як питання нормативного закріплення професійної супервізії як адміністративно-правового інструменту профілактики професійного вигорання залишаються не досить дослідженими. Значний внесок у дослідження організації діяльності

органів та установ виконання покарань, кадрового забезпечення та реформування кримінально-виконавчої системи України зробили Є.В. Бараш, С.В. Зливко, В.Ф. Пузирний, І.Г. Богатирьов, О.М. Колб, М.Д. Пузирьов, О.О. Шкута, Д.В. Ягунов та інші науковці.

У міжнародній практиці питання супервізії персоналу пенітенціарних установ досліджено у звіті Міністерства юстиції Великої Британії щодо пілотної моделі структурованої супервізії (Structured Supervision) як інструменту підтримки добробуту та професійного розвитку офіцерів [11, с. 7], а також польські дослідники на матеріалах Служби в'язниць Республіки Польща встановили зв'язок між професійним вигоранням персоналу та умовами проходження служби, що підтверджує необхідність системних механізмів психологічної підтримки працівників [12, с. 91].

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування адміністративно-правового статусу інституту професійної супервізії як дієвого механізму реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, а також розробка науково-практичних пропозицій щодо його імплементації в національне законодавство з урахуванням викликів, зумовлених безпековою ситуацією та воєнним станом в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження базується на застосуванні системного аналізу, порівняльно-правових, доктринальних та емпіричних методів. Емпіричну базу дослідження становлять офіційні звіти міжнародних організацій та моніторингових місій, зокрема Європейського комітету з питань запобігання катуванням і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (CPT), Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (OHCHR), UNODC, а також аналітичні матеріали, присвячені функціонуванню пенітенціарних систем та професійній діяльності персоналу установ виконання покарань.

Ключовими категоріями дослідження є: «професійне вигорання» (burnout syndrome), «інституційна спроможність пенітенціарної системи» та «супервізія» (supervision). Згідно з класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), викладеною в Міжнародній класифікації хвороб 11-го перегляду (ICD-11), професійне вигорання класифікується як «синдром, пов'язаний із хронічним стресом на роботі, який не був успішно подоланий». Воно характеризується трьома вимірами: емоційним виснаженням, деперсоналізацією (цинізмом) та зниженням професійних досягнень. Для пенітенціарного персоналу цей синдром набуває особливо небезпечних форм через специфіку роботи: щоденний контакт із кримінальною субкультурою, необхідність підтримувати дисципліну в умовах постійної напруги, а також ризик насильства.

У дослідженні професійне вигорання розглядається як системний чинник зниження інституційної спроможності пенітенціарної системи як складник сектору безпеки і правопорядку, що виводить цю проблему за межі виключно медичної чи кадрової площини. Тривале психоемоційне виснаження персоналу негативно впливає на стабільність функціонування установ виконання покарань, якість виконання покладених на них завдань та ефективність реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Такий підхід ґрунтується на концепції інституційної спроможності державних органів, відповідно до якої належне кадрове забезпечення, професійна стійкість персоналу та здатність інституції виконувати свої функції в умовах кризових викликів є важливими передумовами її ефективного функціонування.

У сучасній науковій літературі інституційна спроможність розглядається як здатність державної інституції забезпечувати стабільне та ефективне виконання покладених на неї функцій шляхом належного використання кадрових, організаційних, фінансових та матеріально-технічних ресурсів, а також адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх викликів. Одним із ключових складників інституційної спроможності є кадровий потенціал, професійна компетентність та психологічна стійкість персоналу, від яких безпосередньо залежить ефективність функціонування відповідної інституції [13, с. 32].

Супервізія у розумінні цього дослідження – це регулярні конфіденційні сесії із зовнішніми психологами, спрямовані на профілактику та подолання професійного вигорання, посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психологічних наслідків виснажливої роботи. Супервізія відрізняється від внутрішньої психологічної підтримки тим, що супервізор не є співробітником пенітенціарної системи та не підзвітний її керівництву, що гарантує об'єктивність і конфіденційність.

Емпіричний вимір: стан професійного вигорання в ДКВС України. Аналіз професійного вигорання персоналу неможливий без урахування кадрової ситуації, в якій функціонує Державна

кримінально-виконавча служба України. Ще до безпекових викликів, спричинених повномасштабною збройною агресією, кадрове забезпечення органів і установ виконання покарань характеризувалося системними проблемами. У науковій літературі відзначаються тривалий некомплект персоналу, висока плинність кадрів, складні умови проходження служби та недостатній рівень соціального забезпечення, що негативно впливали на ефективність діяльності ДКВС України і створювали передумови для професійного вигорання персоналу [10, с. 238–247]. У сукупності зазначені чинники негативно впливають на кадрову стабільність ДКВС України, сприяють розвитку професійного вигорання персоналу та послаблюють інституційну спроможність пенітенціарної системи.

У сучасних реаліях ситуація загострилася через об'єктивну необхідність мобілізації досвідченого ядра персоналу до Збройних сил України. Втрата найбільш підготовлених і стресостійких співробітників призвела до різкого зниження загального рівня професіоналізму та подвоєння операційного навантаження на тих працівників, які продовжують нести службу. Таким чином, на емпіричному рівні чітко простежується стійкий взаємозв'язок: кадрова дефіцитність → посилення інтенсивності праці → психоемоційне виснаження → деперсоналізація службових відносин.

За результатами дослідження, проведеного в межах проекту DECOPRIS, зафіксовано взаємозв'язок між перевантаженням персоналу та порушеннями прав людини. У колоніях працівники змушені працювати понаднормово через нестачу кадрів, що створює замкнене коло: вигорання → агресія → скарги → демотивація [2]. Отримані результати узгоджуються з висновками міжнародних досліджень, відповідно до яких тривале перебування в умовах високого професійного стресу, кадрового дефіциту та підвищеного навантаження сприяє розвитку емоційного виснаження, деперсоналізації та зниженню професійної ефективності персоналу пенітенціарних установ [11].

Згідно з даними UNODC, в умовах воєнного стану та близькості до зон бойових дій українські пенітенціарні установи опинилися під надзвичайним тиском, що створює пряму загрозу для безпеки як засуджених, так і персоналу [1, с. 2]. Особливо тривожними є дані ОНЧНР за 2025 рік щодо поводження з цивільними, затриманими в контексті збройного конфлікту [3, с. 21]. Хоча ці дані стосуються насамперед ситуації на тимчасово окупованих територіях, вони демонструють загальну тенденцію деградації системи утримання під вартою в умовах воєнного конфлікту та неспроможність належно реалізовувати державну політику у сфері виконання кримінальних покарань.

Професійне вигорання персоналу ДКВС України проявляється насамперед у хронічному емоційному виснаженні, професійній дезадаптації та зниженні мотивації до проходження служби. Результати дослідження польських науковців, проведеного із застосуванням методики Maslach Burnout Inventory, також засвідчили прояв у співробітників пенітенціарної служби трьох класичних компонентів професійного вигорання: емоційного виснаження, деперсоналізації та зниження професійних досягнень [12, с. 88–91]. Працівник, який щодня перебуває у середовищі засуджених, починає сприймати їхні цінності, норми поведінки та способи вирішення конфліктів як норму. Це призводить до корупційної поведінки, сприяння контрабанді заборонених предметів, а також до знецінення професійної етики. Окремою проблемою є ПТСР у ветеранів, які повернулися до пенітенціарної системи після демобілізації, що значно підвищує ризик агресивної поведінки, самогубств і психологічних розладів.

Порівняльно-правовий аналіз: досвід країн Європи вказує на формування сталих підходів до організації психологічної підтримки пенітенціарного персоналу на державному рівні. Велика Британія є показовим прикладом практичного впровадження інституту супервізії на державному рівні. Відповідно до офіційного звіту Міністерства юстиції Великої Британії Служба в'язниць і пробації (HMPPS) впровадила модель «Структурованої супервізії» (Structured Supervision) для пенітенціарних офіцерів. Ця модель передбачає регулярні сесії, спрямовані на емоційну підтримку, рефлексію професійного досвіду та зниження рівня стресу [11, с. 4]. Дослідження цього пілотного проєкту виявило, що головним бар'єром для супервізії є інституційна «культура недовіри» та стигматизація звернень по психологічну допомогу в мілітаризованому середовищі. Проте звіт свідчить про ефективність такої практики, що за умови забезпечення абсолютної конфіденційності та належної підготовки супервізорів ця практика суттєво підвищує емоційну стійкість персоналу [11, с. 11].

Польський досвід є показовим через спільні історичні витоки пенітенціарних систем. Зокрема, у ході масштабного дослідження факторів вигорання серед офіцерів польської пенітенціарної служби встановлено прямий кореляційний зв'язок між тривалістю перебування на посаді та рівнем

психоемоційного виснаження, зумовленим специфікою ізольованого робочого середовища. Виявлені науковцями дані підкреслюють, що без впровадження зовнішніх механізмів психологічного розвантаження, таких як супервізія, пенітенціарна система втрачає найбільш досвідчені кадри, що безпосередньо впливає на стабільність установ виконання покарань [12, с. 90].

Окремої уваги заслуговує досвід скандинавських країн, які формують світові стандарти пенітенціарної політики. Норвегія та Швеція демонструють комплексний підхід до психологічної підтримки персоналу, акцентуючи на системності, інституційній закріпленості та поєднанні зовнішньої експертизи з внутрішньою компетентністю.

Норвезька кримінально-виконавча служба (KDI) у 2024–2025 роках реалізує низку заходів із психологічної підтримки для працівників. Ключовими елементами цих заходів є:

а) структуровані процедури супроводу після стресових інцидентів – робота триває над тим, щоб усі менеджери, відповідальні за нагляд за персоналом, пройшли навчання з реалізації цих процедур, а також над забезпеченням відповідних процедур на кожній установі;

б) курс «Догляд за персоналом» (Personalsorgen) – 4–6-денний очний курс для всіх працівників, що спрямований на підготовку персоналу до управління власним стресом та стресом колег у робочій ситуації;

в) цільове бюджетне фінансування – 10 млн норвезьких крон у бюджеті 2025 року на найм психологів-спеціалістів для вибраних в'язниць з розподілом у діалозі з регіональними директорами;

г) програма стійкого штатного забезпечення (sustainable staffing) – баланс між обов'язками та штатом для запобігання фізичній та психологічній шкоді працівникам з оцінкою на кожній установі у 2025 році.

Важливо, що норвезька система також стикається з кризою кадрового забезпечення, і KDI у 2024 році виділив 23 млн норвезьких крон на підвищення заробітної плати для понад 1150 офіцерів [14].

Шведська служба тюрем і пробачії (*Kriminalvården*) у своїх стратегічних пріоритетах визначає створення безпечного фізичного та психосоціального робочого середовища як базову умову ефективного функціонування системи. У межах цього підходу для офіцерів пробачії було впроваджено систему KRIMSTICS (шведську модель на основі концепції *Strategic Training in Community Supervision*), яка поєднує структуровану супервізію персоналу та елементи когнітивно-поведінкової терапії у роботі з підопічними. Водночас офіційні моніторингові дані відомства вказують на збереження високого рівня психосоціального навантаження та ризиків професійного вигорання працівників, що зумовлює необхідність безперервного аудиту інструментів підтримки ментального здоров'я персоналу [15].

Порівняльно-правовий аналіз дозволяє сформулювати ключові вимоги до інституту супервізії в Україні: супервізія має бути законодавчо закріплена, а не залишатися пілотною ініціативою; фінансування має здійснюватися поза бюджетом ДКВС для уникнення конфлікту інтересів; супервізори мають бути зовнішніми та незалежними. Досвід Норвегії та Швеції підкреслює потребу інтеграції супервізії у загальну систему управління людськими ресурсами. Отримані результати порівняльно-правового аналізу підтверджують доцільність запропонованої моделі та дають змогу конкретизувати механізми її впровадження в умовах воєнного стану.

Адміністративно-правові засади запровадження інституту супервізії в Україні. Запровадження інституту супервізії має міцне конституційне підґрунтя.

Конституційне підґрунтя запровадження професійної супервізії становлять положення статей 3 та 43 Конституції України, які покладають на державу обов'язок забезпечувати охорону здоров'я та безпечні умови праці [5]. В умовах підвищених психологічних навантажень, характерних для діяльності персоналу ДКВС України, професійна супервізія може розглядатися як один із адміністративно-правових інструментів реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Аналіз законодавства свідчить, що, попри наявність норм про соціальний захист персоналу ДКВС, механізми психологічної підтримки залишаються нормативно неврегульованими. Як слушно зазначає А.Х. Степанюк, реформування пенітенціарної системи стримується браком системності правового регулювання та ефективних механізмів імплементації європейських стандартів [9, с. 61]. У цьому контексті інститут супервізії може розглядатися як практичний механізм реалізації цих стандартів.

На основі порівняльно-правового аналізу автор пропонує модель професійної супервізії для персоналу ДКВС України, яка передбачає залучення незалежних супервізорів, гарантовану конфіденційність

супервізійної взаємодії, проведення супервізії в робочий час та її фінансування за рахунок окремих бюджетних механізмів. Основними принципами моделі є незалежність, конфіденційність та фінансова автономність від ДКВС України.

Розгляд психологічного стану персоналу як складника інституційної спроможності пенітенціарної системи зумовлює необхідність правового врегулювання механізмів його підтримання та переводить проблему з площини гуманітарних дискусій у сферу публічно-правових обов'язків держави. Важливим аспектом є чітке розмежування супервізії та службової атестації. Будь-яке «подвійне призначення» психолога-супервізора нівелює довіру до інституту та перетворює його на формальність. Крім гуманітарного значення, запровадження супервізії потенційно сприятиме зниженню плінності кадрів і пов'язаних із нею організаційних витрат.

Для реалізації запропонованої моделі автор пропонує такі законодавчі зміни. По-перше, внесення змін до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (стаття 21): додати частину про «право персоналу на професійну супервізію як складову соціального захисту». По-друге, доповнення до Кримінально-виконавчого кодексу України: включити норму про обов'язок держави забезпечити психологічну підтримку персоналу установ виконання покарань як умову належного виконання покарань і дотримання прав засуджених. По-третє, прийняття підзаконних нормативно-правових актів, що визначатимуть порядок організації професійної супервізії та вимоги до супервізорів.

Професійна супервізія як інструмент підтримання інституційної спроможності пенітенціарної системи та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. У межах дослідження обґрунтовується підхід, відповідно до якого професійна стійкість персоналу є важливою складовою частиною інституційної спроможності органів та установ виконання покарань і впливає на ефективність реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Узагальнення результатів дослідження дає змогу сформулювати концептуальну модель можливих наслідків професійного вигорання для функціонування пенітенціарної системи.

Основні наслідки професійного вигорання можуть проявлятися за такими напрямками:

1. Професійне вигорання персоналу → зниження якості професійної діяльності та зростання ризику неналежного поведіння із засудженими → збільшення кількості скарг і звернень до Європейського суду з прав людини → додаткові фінансові витрати держави та ускладнення виконання міжнародних зобов'язань України.

2. Професійне вигорання персоналу → зниження рівня професійної відповідальності та психологічної стійкості до негативних службових впливів → підвищення ризику порушення встановленого порядку виконання покарань і режиму тримання → зниження ефективності функціонування установ виконання покарань та послаблення інституційної спроможності пенітенціарної системи.

3. Професійне вигорання персоналу → плінність кадрів → зростання некомплекту персоналу → збільшення навантаження на працівників, які залишаються на службі → подальше поглиблення кадрової кризи та зниження професійного потенціалу пенітенціарної системи.

Таким чином, результати дослідження дають підстави розглядати професійну супервізію як адміністративно-правовий інструмент реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, спрямований на підтримання інституційної спроможності пенітенціарної системи, запобігання кадровій дестабілізації та забезпечення належного функціонування органів і установ ДКВС України.

Висновки. Професійне вигорання персоналу ДКВС України набуло критичних масштабів і є системним чинником, що негативно впливає на інституційну спроможність пенітенціарної системи як складової частини сектору безпеки та правопорядку.

Обґрунтовано доцільність трансформації інституту супервізії з рекомендаційного психологічного інструменту в обов'язковий складник адміністративно-правового статусу персоналу ДКВС України із законодавчим закріпленням його зовнішнього, конфіденційного та фінансово незалежного характеру.

Досвід Норвегії та Швеції підтверджує, що інститут супервізії має бути інтегрований у загальну систему управління людськими ресурсами та фінансуватися через цільові бюджетні програми. Подальші дослідження мають бути спрямовані на емпіричне вимірювання рівня вигорання персоналу ДКВС та послідовну адаптацію європейського досвіду до українських реалій відповідно до цілей Стратегії реформування пенітенціарної системи до 2026 року.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Ukraine's prisons / United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Vienna, 2024. 3 p. URL: <https://lnk.ua/dCqLezwNc> (дата звернення: 10.06.2026).
2. На шляху до сталої системи профілактики професійного вигорання в пенітенціарній системі України. Офіс Ради Європи в Україні. 04 червня 2025 р. URL: <https://lnk.ua/M5E4G3ADl> (дата звернення: 12.06.2026).
3. Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні (1 грудня 2023 р. – 29 лютого 2024 р.) / Управління Верховного комісара ООН з прав людини; Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. Женева : ООН, 2024. 38 с. URL: <https://lnk.ua/dvYQGwyOF> (дата звернення: 13.06.2026).
4. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 24. Ст. 358. URL: <https://lnk.ua/zwbmSySyf> (дата звернення: 13.06.2026).
5. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Київ, 1996. 80 с. URL: <https://lnk.ua/G0NML8TwH> (дата звернення: 13.06.2026).
6. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 № 718-р. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 181. URL: <https://lnk.ua/qllOh8GZZ> (дата звернення: 15.06.2026).
7. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Правовий статус персоналу органів та установ виконання покарань. *Вісник Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2020. Т. 31, № 2, ч. 3. С. 47–51. DOI: 10.32838/2707-0581/2020.2-3/08.
8. Завітневич Р.Ю. Основні вектори реформування пенітенціарної системи України у світлі євроінтеграційних процесів: ретроспективний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Т. 3, № 82. С. 9–14. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.82.3.1.
9. Степанюк А.Х. До питання про реформи у сфері виконання покарань. *Право України*. 2019. № 7. С. 53–65. DOI: 10.33498/louu-2019-07-053.
10. Зливко С.В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності керівників органів і установ виконання покарань в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь : Університет державної фіскальної служби України, 2019. 452 с. URL: <https://lnk.ua/eCi8dnOAs> (дата звернення: 12.06.2026).
11. A qualitative process evaluation of a pilot of supervision for prison officers / Ministry of Justice. London : GOV.UK, 2026. 54 p. URL: <https://lnk.ua/DFzP7SpV2> (дата звернення: 16.06.2026).
12. Sygit-Kowalkowska E., Weber-Rajek M., Herkt M., Ossowski R. Burnout in officers of the prison service units. The role of personality and selected professional characteristics. *Medycyna Pracy*. 2017. Vol. 68, № 1. P. 85–94. DOI: 10.13075/mp.5893.00499.
13. Ковальчук М.М. Чинники, які впливають на інституційну спроможність держави: порівняльний аналіз України та США. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління*. 2024. № 19. С. 30–33. DOI: 10.17721/2616-9193.2024/19-5/22.
14. Norway's response to the CPT's report 2024/49 / Ministry of Justice and Public Security of Norway. Oslo : regjeringen.no, 2025. URL: <https://lnk.ua/IyznuS4Ob> (дата звернення: 18.06.2026).
15. Kriminalvården. Årsredovisning 2023. Norrköping : Kriminalvården, 2024. 148 s. URL: <https://lnk.ua/y9sOZpWpF> (дата звернення: 20.06.2026).

REFERENCES

1. Ukraine's prisons / United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Vienna, 2024. 3 p. Retrieved from: <https://lnk.ua/dCqLezwNc>.
2. Na shliakhu do staloi systemy profilaktyky profesiinoho vyhorannia v penitentsiarnii systemi Ukrainy / Ofis Rady Yevropy v Ukraini. 04 chervnia 2025 r. Retrieved from: <https://lnk.ua/M5E4G3ADl>.
3. Dopovid pro sytuatsiiu z pravamy liudyny v Ukraini (1 hrudnia 2023 r. – 29 liutoho 2024 r.) / Upravlinnia Verkhovnoho komisara OON z prav liudyny; Monitorynhova misiia OON z prav liudyny v Ukraini. Zheneva: OON, 2024. 38 s. Retrieved from: <https://lnk.ua/dvYQGwyOF>.
4. Pro Derzhavnu kryminalno-vykonavchu sluzhbu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 23 chervnia 2005 r. № 2713-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. № 24. St. 358. Retrieved from: <https://lnk.ua/zwbmSySyf>.
5. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku. Kyiv, 1996. 80 s. Retrieved from: <https://lnk.ua/G0NML8TwH>.
6. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia penitentsiarnoi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu yii realizatsii u 2022–2024 rokakh: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.08.2022 № 718-r. *Uriadovyi kurier*. 2022. № 181. Retrieved from: <https://lnk.ua/qllOh8GZZ>.
7. Kernaakevych-Tanasiichuk, Yu.V. (2020). Pravovy status personalu orhaniv ta ustanov vykonannia pokaran. *Visnyk Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky*. T. 31, № 2, ch. 3. S. 47–51. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/08>.
8. Zavitnevych R.Yu. (2024). Osnovni vektory reformuvannia penitentsiarnoi systemy Ukrainy u svitli yevrointehratsiinykh protsesiv: retrospektyvnyi pohliad. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Pravo*. T. 3, № 82. S. 9–14. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.1>.

9. Stepaniuk A.Kh. (2019). Do pytannia pro reformy u sferi vykonannia pokaran. *Pravo Ukrainy*. № 7. S. 53–65. DOI: 10.33498/louu-2019-07-053.
10. Zlyvko S.V. (2019). Administratyvno-pravove zabezpechennia diialnosti kerivnykiv orhaniv i ustanov vykonannia pokaran v Ukraini: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. Irpin: Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy, 452 s. Retrieved from: <https://lnk.ua/eCi8dnOAs>.
11. A qualitative process evaluation of a pilot of supervision for prison officers / Ministry of Justice. London: GOV. UK, 2026. 54 p. Retrieved from: <https://lnk.ua/DFzP7SpV2> (data zvernennia: 16.06.2026).
12. Sygit-Kowalkowska E., Weber-Rajek M., Herkt M., Ossowski R. (2017). Burnout in officers of the prison service units. The role of personality and selected professional characteristics. *Medycyna Pracy*. Vol. 68, № 1. P. 85–94. DOI: 10.13075/mp.5893.00499.
13. Kovalchuk M.M. (2024). Chynnyky, yaki vplyvaiut na instytutsiinu spromozhnist derzhavy: porivnialnyi analiz Ukrainy ta SShA. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Derzhavne upravlinnia*. № 19. S. 30–33. DOI: 10.17721/2616-9193.2024/19-5/22.
14. Norway's response to the CPT's report 2024/49 / Ministry of Justice and Public Security of Norway. Oslo: regjeringen.no, 2025. Retrieved from: <https://lnk.ua/IyznuS4Ob>.
15. Kriminalvården. Årsredovisning 2023. Norrköping: Kriminalvården, 2024. 148 s. Retrieved from: <https://lnk.ua/M5E4G3ADL>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 21.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ІНТЕРВ'Ю ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ

УДК 343.132

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.09>

СЕРГІЙ ІСЛАНКІН

доктор філософії за спеціальністю D8 «Право»

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін

Дніпровського державного університету внутрішніх справ, Україна

isn_1977@i.ua

ORCID: 0000-0002-0864-2679

Анотація. Автором здійснено аналіз особливостей застосування процесуального інтерв'ю як сучасної методики проведення допиту. Досліджено особливості її застосування в Україні. Здійснено аналіз сутності процесуального інтерв'ю, його співвідношення з традиційним допитом. Встановлено, що процесуальне інтерв'ю є не альтернативою допиту, а комплексною методикою його проведення. Наголошено, що остання ґрунтується на дотриманні прав і свобод учасників кримінального провадження, встановленні психологічного контакту, застосуванні комунікативних навичок та отриманні інформації без використання будь-якого примусу. Розглянуто вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на якість отриманої інформації, зокрема умов проведення інтерв'ю, створення належної атмосфери взаємодії та врахування психологічного стану особи, з якою проводиться спілкування. Визначено, що впровадження процесуального інтерв'ю в діяльність органів досудового розслідування є важливим напрямом удосконалення специфіки проведення допиту. Узагальнено, що ефективність процесуального інтерв'ю визначається не лише використанням окремих тактичних прийомів, а й комплексним підходом до підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій, що передбачає поєднання криміналістичних знань, психологічних методів і професійної компетентності працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: процесуальне інтерв'ю, допит, методика, слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження.

THE PROCEDURAL INTERVIEW AS AN EFFECTIVE METHOD OF INTERROGATION

UDC 343.132

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.09>

SERHII ISLANKIN

Doctor of Philosophy in Law, Senior Lecturer in the Department of Criminal Law

Dnipro State University of Internal Affairs, Ukraine

isn_1977@i.ua

ORCID: 0000-0002-0864-2679

Abstract. The author analyzes the characteristics of the procedural interview as a modern interrogation technique. The specifics of its application in Ukraine are examined. An analysis is conducted of the nature of the procedural interview and its relationship to traditional interrogation. It has been established that the procedural interview is not an alternative to interrogation but rather a comprehensive method for conducting it. It is emphasized that this method is based on respecting the rights and freedoms of participants in criminal proceedings, establishing psychological rapport, applying communication skills, and obtaining information without the use of any coercion. The study examines the influence of external and internal factors on the quality of the information obtained, particularly the conditions under which the interview is conducted, the creation of an appropriate atmosphere for interaction, and consideration of the psychological state of the person being interviewed. It is determined that the introduction of the procedural interview into the activities of pretrial investigation agencies is an important direction for improving criminal procedural activities. It is concluded that the effectiveness of a procedural interview is determined not only by the use of specific tactical techniques

but also by a comprehensive approach to the preparation and conduct of investigative (search) actions, which involves a combination of forensic knowledge, psychological methods, and the professional competence of law enforcement officers.

Key words: procedural interview, interrogation, methodology, investigative (search) actions, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Одним із завдань досудового розслідування є отримання відомостей, належність та допустимість яких безпосередньо впливає на результативність усього кримінального провадження. У цьому контексті однією із найбільш ефективних слідчих (розшукових) дій, від якої залежить встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення та досягнення завдань кримінального провадження, є допит. Як зауважив С.Р. Гавгун, у сучасній практиці проведення досудового розслідування є низка різноманітних методик проведення допиту, які умовно можна поділити на дві групи: методики, що спираються на обвинувальний підхід, і методики, спрямовані на збір об'єктивної інформації про всі обставини справи. Домінуючим в Україні є обвинувальний підхід, під яким розуміється «традиційний» допит. Водночас методи, орієнтовані на збір повної інформації від учасників кримінального провадження, охоплюються поняттям «процесуальне інтерв'ю» [3, с. 200].

Слід зауважити, що зміна традиційної моделі проведення допиту є об'єктивною необхідністю. Це пов'язане не лише із підвищенням ефективності розслідування, але й потребою належного гарантування захисту прав людини. З огляду на зазначене О.В. Мельник та М.В. Попович наголошують, що традиційна практика допиту, яка тривалий час домінувала у кримінальному процесі, часто супроводжується ризиком порушення прав людини, використанням психологічного чи фізичного тиску, що суперечить міжнародним стандартам правосуддя та принципам верховенства права. У цьому контексті процесуальне інтерв'ю постає як сучасний інструмент, що здатний забезпечити баланс між ефективністю розслідування та дотриманням прав людини [8, с. 134].

Проте, незважаючи на значні переваги досліджуваного методу, актуальною залишається низка питань, пов'язаних із його проведенням. Як наслідок, слід здійснити комплексне наукове дослідження особливостей застосування процесуального інтерв'ю як методу проведення допиту, а також визначити перспективні напрями його подальшого впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування.

Стан дослідження проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що вибрана тематика наукового дослідження не є новою для наукової спільноти. Втім її актуальність залишається досить значною, з огляду на тривалий процес реформування кримінального судочинства та пошук ефективних і водночас правомірних способів отримання доказової бази. Зокрема, окремі аспекти використання процесуального інтерв'ю досліджували такі автори, як: С.Р. Гавгун, С.О. Книженко, В.А. Князева, В.В. Луцик, О.В. Мельник, М.В. Попович, В.В. Рогальська, Г.М. Стояцька та інші.

Мета і завдання дослідження. Метою є дослідження особливостей проведення процесуального інтерв'ю як сучасної методики проведення допиту.

Наукова новизна дослідження. Встановлено, що процесуальне інтерв'ю є комплексною методикою проведення допиту, яка ґрунтується на дотриманні прав і свобод учасників кримінального провадження, встановленні психологічного контакту, застосуванні комунікативних навичок та отриманні інформації без використання будь-якого примусу. Визначено, що впровадження процесуального інтерв'ю в діяльність органів досудового розслідування є важливим напрямом удосконалення специфіки проведення допиту та узагальнено, що ефективність процесуального інтерв'ю визначається не лише використанням окремих тактичних прийомів, а й комплексним підходом до підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій, що передбачає поєднання криміналістичних знань, психологічних методів і професійної компетентності працівників правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Принагідно відзначити, що у Посібнику з особливостей проведення процесуального інтерв'ю в рамках кримінального розслідування (далі – Посібник) вказано, що під категорією «процесуальне інтерв'ю» слід розуміти процес отримання безперешкодних, доречних, точних та повних показань від потерпілих, свідків і підозрюваних про події чи ситуації у справедливий і шанобливий спосіб за відсутності примусу і обвинувачень для сприяння ухваленню рішень. Він робить наголос на неконфліктному характері допиту з підозрюваною особою, що ґрунтується на

довірливих стосунках і який насамперед намагається ввести в дію презумпцію невинуватості, застосовує модель кримінального розслідування, яка, швидше за все, буде більш ефективною у запобіганні будь-якій формі примусу, а також більш ефективною у розкритті злочинів [9, с. 56].

З огляду на наведене пропонується звернути увагу на думку Г.М. Стояцької, яка вважає, що основною метою процесуального інтерв'ю є отримання якісного контенту через застосування принципово інших методів розслідування, що базуються на семи основних принципах:

- 1) принципі точності та достовірності отриманих відомостей;
- 2) справедливості та неупередженості;
- 3) обґрунтованості та перевірюваності отриманих даних;
- 4) вільного і широкого спектра питань для отримання допоміжних матеріалів без здійснення владних повноважень чи влади обтяжливим, жорстким або протиправним чином;
- 5) раннього реагування (особливо у контексті системи кримінальної юстиції);
- 6) необов'язковості прийняття першої отриманої відповіді;
- 7) проведення опитування у формі інтерв'ю навіть за умови реалізації підозрюваним права на мовчання [10, с. 184].

Тобто процесуальне інтерв'ю ґрунтується на людиноцентричному підході до проведення допиту. Низка принципів, які перелічені Г.М. Стояцькою, дозволяють розуміти під процесуальним інтерв'ю не лише техніку отримання відомостей, але й цілісну модель взаємодії між уповноваженою особою на його проведення та учасником кримінального провадження. Шляхом застосування такої методики відбувається зміна сутності проведення допиту через підтвердження попередньо сформованої версії події кримінального правопорушення з огляду на неупереджене отримання відомостей [9, с. 52].

Важливим є положення щодо можливості проведення процесуального інтерв'ю за умови реалізації підозрюваним права на мовчання. У зв'язку з цим його ототожнення з отриманням зізнання є недоцільним. Такий підхід передбачає створення умов для добровільного надання інформації, яка може мати значення для встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Як доречно підкреслює С.Р. Гавгун, процесуальне інтерв'ю покликане запобігати неправдивим зізнанням або помилкам у процесі здійснення правосуддя та допомагати працівникам правоохоронних органів інтерв'ювати систематично та неупереджено, зменшуючи ризик людської помилки і неправдивих зізнань, які можуть статися в результаті застосування методів, призначених для отримання визнання вини і підтвердження версії, яку інтерв'юер вважає правдивою [3, с. 203].

Підтвердженням цього є позиція С.О. Книженко, яка, досліджуючи процесуальне інтерв'ю як сучасний криміналістичний інструмент роботи з неповнолітніми, стверджує, що воно передбачає комплексне поєднання криміналістичних, психологічних, комунікативних методів і має такі характеристики, як:

- орієнтація на психологічну безпеку дитини;
- використання відкритих і нейтральних запитань;
- залучення психолога або спеціально підготовленого фахівця;
- проведення інтерв'ю у спеціально облаштованому приміщенні;
- обов'язкова відеофіксація з метою подальшого використання запису у суді [5, с. 477–478].

З урахуванням наведеного слід зазначити, що у межах КПК України передбачено низку статей, які відображають досліджувану нами методику. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 226 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Положення зазначеної норми спрямовані на створення умов для отримання достовірної інформації без додаткового психологічного тиску на особу, яка бере участь у кримінальному провадженні [4].

Ми підтримуємо позицію В.А. Князєва та Б.Є. Лук'янчикова, які, порівнюючи етапи проведення процесуального інтерв'ю та допиту, вказують, що суттєвої відмінності між ними також не простежується. Як допит, так і процесуальне інтерв'ю передбачають схожу послідовність дій: підготовку та планування; встановлення психологічного контакту; роз'яснення прав та порядку проведення; отримання інформації; завершення та оцінювання результатів, що окремо деталізуються у підручниках, наукових дослідженнях та ін. Науковці наголошують, що відмінності у проведенні процесуального інтерв'ю та допиту значною мірою були сформовані практикою [6, с. 120].

Поряд із цим, проаналізувавши отримані результати дослідження «Розкажи мені що сталося, або зізнайся!», науковці звертають увагу на гіперболізацію окремих практичних проблем в отриманні інформації під час допиту. Зокрема, застосування примусу, яке можна було зустріти в практиці органів досудового розслідування, нині майже не спостерігається у зв'язку з посиленням гарантій захисту прав учасників кримінального процесу чинним процесуальним законодавством. Крім того, на якість отриманої інформації впливають також інші зовнішні фактори, до прикладу, місце та умови проведення допиту. Здебільшого допит проводиться у службових кабінетах слідчих або спеціально відведених приміщеннях, які, однак, не завжди враховують тактичні й психологічні аспекти спілкування [6, с. 120].

Досить складно не погодитись із зазначеним, оскільки головним чинником ефективності проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії є її належана організація. Так, створюючи сприятливу атмосферу, правоохоронні органи забезпечують відчуття безпеки для опитуваної особи. Також під час процесуального інтерв'ю додатково враховуються культурні особливості опитуваного, організація простору та дотримання дистанції між учасниками інтерв'ю. Його специфічними ознаками є відмова від примусу, використання відкритих запитань і застосування комунікативних підходів, що сприяють налагодженню ефективної взаємодії та отриманню повної й достовірної інформації. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам проведення процесуального інтерв'ю, які у сукупності забезпечать отримання точних відомостей без застосування примусу.

Втім його відсутність не є виключною ознакою процесуального інтерв'ю, адже така вимога впливає із загальних засад кримінального процесу. Окремі положення КПК України закріплюють гарантії, на яких має ґрунтуватися проведення будь-яких процесуальних дій, зокрема недопустимість примушування особи до надання показань, а також обов'язок поважати її права і свободи під час кримінального провадження. Так, відповідно до ст. 11 КПК України кожній особі гарантується повага до її людської гідності, а ст. 18 КПК України закріплює свободу від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів і членів сім'ї [4].

При цьому В.В. Луцик вказує, що процесуальне інтерв'ю є набагато більш ефективним методом отримання надійної та достовірної інформації від підозрюваного, свідка та потерпілого щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення, ніж «звичайний» допит. Однак ефективність його проведення напряду залежить від рівня професійної підготовки поліцейського, розвитку його/її комунікативних навичок, аналітичних навичок тощо, а також організації всієї системи розслідування загалом [7, с. 143].

Встановлення психологічного контакту слід розглядати не лише як окремих тактичний прийом, а як фундаментальний елемент усієї комунікативної взаємодії під час процесуального інтерв'ю та допиту. З огляду на зазначене ми повністю погоджуємось з твердження С.М. Бортник, який відзначає, що використання спеціальних знань у галузі психології під час допиту дозволяє забезпечити встановлення психологічного контакту з допитуваним і отримати правдиві показання в повній мірі обізнаності особи. Тому важливо, по-перше, підвищувати рівень фахової підготовки працівників органів досудового розслідування, зокрема в частині засвоєння знань у галузі юридичної (правової) психології, та по-друге, забезпечувати своєчасну й ефективну співпрацю органу досудового розслідування з обізнаними особами на всіх етапах проведення допиту [2, с. 28].

Видається, що налагодження психологічного контакту з опитуваним є комплексним процесом, що охоплює комунікативні навички, дотримання етичних стандартів та використання науково обґрунтованих підходів, спрямованих на забезпечення добровільності та ефективності такої взаємодії. Такий підхід узгоджується з концептуальними положеннями криміналістики, де тривалий час психологічний контакт розглядається як необхідна умова дієвості допиту незалежно від процесуального статусу особи.

Незважаючи на переваги процесуального інтерв'ю, його практичне застосування в Україні все ще має певні недоліки, які потребують подальшого наукового опрацювання. Зокрема, їх вичерпний перелік наведено у згаданому вище дослідженні «Розкажи мені що сталося, або зізнайся!», де серед основних проблем виокремлено такі: неналежну підготовку слідчих до проведення допитів; нездійснення слідчими належного роз'яснення підозрюваній особі її прав та порядку проведення допиту; використання під час допиту різного роду психологічних маніпуляцій з метою введення підозрюваної особи в оману; проведення допитів у не пристосованих для цього приміщеннях тощо; нечасте використання відеофіксації допитів [1, с. 12–13].

З огляду на зазначені проблеми виникає необхідність реформування організації та проведення допитів в Україні. Слід звернути увагу на можливість підвищення рівня професійної компетентності уповноважених осіб. Насамперед це можливо за допомогою впровадження спеціалізованих навчальних курсів із процесуального інтерв'ю, які ґрунтуються на сучасних положеннях криміналістики, досягненнях психології, визнаних міжнародних стандартах та досвіді практичних працівників. До прикладу, у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ систематично проводяться такі заходи, що підвищує обізнаність їх учасників у зазначеній сфері.

Актуальними залишаються питання удосконалення кримінального процесуального законодавства в частині розширення можливостей використання результатів проведеного процесуального інтерв'ю як джерела доказової бази. Зокрема, С.Р. Гавгун пропонує змінити правову культуру національного кримінального процесуального законодавства, запровадивши в Україні інститут процесуального інтерв'ю або, як для початку, проводити допити із використанням принципів, методик і цілей процесуального інтерв'ю, адже це стане кроком уперед до розвитку демократичних інститутів у державі та сприятиме їхньому практичному втіленню у кримінальну юстицію [3, с. 199].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна констатувати, що процесуальне інтерв'ю є досить дієвою методикою проведення допиту. Це пояснюється застосуванням криміналістичних, психологічних, комунікативних методів встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення. У своїй сукупності зазначені методи впливають на належність та допустимість отриманих відомостей. При цьому покращення застосування процесуального інтерв'ю безпосередньо залежить від рівня професійної підготовки працівників органів досудового розслідування, наявності належних організаційних умов та подальшого нормативного й практичного удосконалення механізмів його використання. Передумовою цього є запровадження спеціалізованого навчання, спрямованого на розвиток комунікативних і психологічних навичок, а також адаптації міжнародного досвіду до національного законодавства.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Белоусов Ю., Броневицька О., Деркач С., Луцки В., Орлеан А., Рогальська В., Філоненко Т., Яворська В. Розкажи мені що сталося, або зізнайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики. Процесуальне інтерв'ю в Україні. 2020. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3568>.
2. Бортник С.М. Використання спеціальних знань у галузі психології під час допиту військовополонених. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, 2022, с. 22–25. Харків. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d50034c6-b4a3-4d84-9670-1f997b163b22/content>.
3. Гавгун С.Р. Запровадження інституту процесуального інтерв'ю в Україні: pro et contra. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*, 2022. № 2(72), с. 199–204. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.65>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI. 2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Книженко С.О. Процесуальне інтерв'ю як сучасний криміналістичний інструмент роботи з неповнолітніми. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама* : збірник тез доповідей III міжнародної науково-практичної конференції. 2026, с. 477–478. Харківський національний університет внутрішніх справ. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/e69af17f-5be7-469b-9db1-3f412840363a>.
6. Князева В.А., Лук'янчиков Б.Є. Процесуальне інтерв'ю як сучасна методика проведення допиту. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2025. № 5(64), с. 118–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2025.22>.
7. Луцки В.В. Процесуальне інтерв'ю як спосіб гуманізації кримінального процесу України. *Гуманізація кримінальної відповідальності* : матеріали II Міжнародного науково-практичного симпозиуму. 2018, с. 142–144. Університет Короля Данила. URL: <https://api-ir.dpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/300207ce-bcac-401d-ab83-6c5426f306f3/content>.
8. Мельник О.В., Попович М.В. Особливості проведення процесуального інтерв'ю під час розслідування військових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*, 2026. № 5(93), 133–138. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.17>.
9. Організація Об'єднаних Націй. Посібник з особливостей проведення процесуального інтерв'ю в рамках кримінального розслідування / Ю.Л. Белоусов, В.В. Яворська (ред.). 2024. 58 с.
10. Стояцька Г.М. Процесуальне інтерв'ю – нова філософія слідчої діяльності. *Український правовий вимір: пошук відповідей на глобальні міжнародні виклики* : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. 2021, с. 182–184. Університет митної справи та фінансів. URL: <https://www.lib.dp.ua/text/kraj/1571416.pdf>.

REFERENCES

1. Belousov Y., Bronevitskaya O., Derkach S., Luts V., Orleans A., Rogalskaya V., Filonenko T., & Yavorskaya V. (2020). Tell Me What Happened, or Confess. A Study on Procedural Interviews. Analysis of International Experience. Description of a Generalized Model. Analysis of the National Training System and Practice. Procedural Interviews in Ukraine. Retrieved from: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3568>.
2. Bortnik S.M. (2022). The Use of Specialized Knowledge in the Field of Psychology During the Interrogation of Prisoners of War. *Contemporary Trends in the Development of Criminalistics and Criminal Procedure Under Martial Law* (pp. 22–25). Kharkiv. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d50034c6-b4a3-4d84-9670-1f997b163b22/content>
3. Gavgun S.R. (2022). The Introduction of the Procedural Interview in Ukraine: Pros and Cons. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 2(72), 199–204. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.65>.
4. Law of Ukraine “Criminal Procedure Code of Ukraine” No. 4651-VI. (2012). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Knyzhenko S.O. (2026). The Procedural Interview as a Modern Forensic Tool for Working with Minors. *Crime and the Fight Against It in Wartime and from a Postwar Perspective: An Interdisciplinary Overview*: Collection of Abstracts from the III International Scientific and Practical Conference (pp. 477–478). Kharkiv National University of Internal Affairs. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/e69af17f-5be7-469b-9db1-3f412840363a>.
6. Knyazeva V.A., & Lukyanchikov B.E. (2025). The Procedural Interview as a Modern Method of Conducting Interrogations. *Prykarpattia Law Review*, 5(64), 118–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2025.22>.
7. Lutsyk V.V. (2018). The procedural interview as a means of humanizing the criminal process in Ukraine. *Humanization of Criminal Liability*: Proceedings of the II International Scientific and Practical Symposium (pp. 142–144). King Danylo University. Retrieved from: <https://api-ir.dpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/300207ce-bcac-401d-ab83-6c5426f306f3/content>.
8. Melnik O.V., & Popovich M.V. (2026). Features of Conducting Procedural Interviews During the Investigation of Military Criminal Offenses. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 5(93), 133–138. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.1>
9. United Nations. (2024). Guide to the Specifics of Conducting Procedural Interviews in the Context of Criminal Investigations / Y.L. Belousov & V.V. Yavorska (eds.). 58 p.
10. Stoyatska G. M. (2021). The Procedural Interview: A New Philosophy of Investigative Activity. *The Ukrainian Legal Dimension: Searching for Answers to Global International Challenges*: Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference (pp. 182–184). University of Customs and Finance. Retrieved from: <https://www.libr.dp.ua/text/kraj/1571416.pdf>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 21.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ: ЗАВДАННЯ, ПОВНОВАЖЕННЯ ТА ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 342.5, 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.10>

ЮЛІЯ КАЛМИКОВА

суддя Восьмого апеляційного адміністративного суду, Україна

kalmykovayuliia2025@gmail.com

ORCID: 0009-0002-1473-725X

Анотація. У статті досліджено теоретико-правові засади участі органів місцевого самоврядування у реалізації правоохоронної функції держави, а також проаналізовано їх завдання, повноваження, форми діяльності та механізми взаємодії з правоохоронними органами. Актуальність дослідження зумовлена процесами децентралізації публічної влади, розширенням компетенції територіальних громад, необхідністю забезпечення належного рівня громадського порядку та публічної безпеки на місцевому рівні, а також потребою вдосконалення правового регулювання діяльності органів місцевого самоврядування у правоохоронній сфері. Обґрунтовано, що у сучасних умовах забезпечення законності, правопорядку та безпеки населення не може розглядатися виключно як сфера діяльності державних правоохоронних органів, оскільки значна частина відповідних завдань безпосередньо пов'язана з вирішенням питань місцевого значення та потребує активної участі територіальних громад і їх органів.

На підставі аналізу Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Кодексу України про адміністративні правопорушення та наукових джерел визначено місце органів місцевого самоврядування у системі суб'єктів реалізації правоохоронної функції. Встановлено, що органи місцевого самоврядування є важливим елементом механізму забезпечення законності, громадського порядку та публічної безпеки, виконуючи комплекс організаційних, нормотворчих, контрольних і координаційних повноважень. З'ясовано, що правові засади їхньої діяльності створюють необхідні передумови для участі у профілактиці правопорушень, захисті прав і свобод громадян, забезпеченні громадської безпеки, реагуванні на надзвичайні ситуації та підтриманні належного стану правопорядку на території відповідної громади.

Особливу увагу приділено дослідженню форм реалізації правоохоронної функції органами місцевого самоврядування. Обґрунтовано, що основними формами такої діяльності є установча, нормотворча та контрольна. Визначено їх зміст, особливості та значення для практичної реалізації компетенції органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення законності та публічної безпеки. Доведено, що через відповідні форми діяльності відбувається трансформація нормативно закріплених повноважень у конкретні адміністративно-владні рішення, організаційні заходи та контрольні процедури.

Окремо проаналізовано взаємодію органів місцевого самоврядування з інститутами правоохоронної системи як важливий елемент сучасного механізму реалізації правоохоронної функції держави. Встановлено, що ефективне забезпечення громадського порядку та публічної безпеки потребує узгодженої діяльності органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів і громадськості. За результатами дослідження зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення законодавства, чіткого розмежування компетенції між різними рівнями публічної влади та розвитку механізмів міжінституційної взаємодії у сфері забезпечення законності, правопорядку та публічної безпеки.

Ключові слова: місцеве самоврядування, правоохоронна функція, публічна безпека, громадський порядок, повноваження, взаємодія.

LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE MECHANISM FOR IMPLEMENTING THE STATE'S LAW ENFORCEMENT FUNCTION: TASKS, POWERS, AND FORMS OF ACTIVITY

UDC 342.5, 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-17.10>

YULIYA KALMYKOVA

Judge of the Eighth Administrative Court of Appeal, Ukraine

kalmykovayuliia2025@gmail.com

ORCID: 0009-0002-1473-725X

Abstract. The article examines the theoretical and legal foundations of the participation of local self-government bodies in the implementation of the state's law enforcement function and analyzes their tasks, powers, forms of activity, and mechanisms of interaction with law enforcement agencies. The relevance of the study is determined by the ongoing processes of public authority decentralization, the expansion of the competencies of territorial communities, the need to ensure an adequate level of public order and public safety at the local level, and the necessity of improving the legal regulation of local self-government bodies in the field of law enforcement. It is substantiated that, under contemporary conditions, ensuring legality, law and order, and public safety cannot be regarded exclusively as the sphere of activity of state law enforcement agencies, since a significant part of the relevant tasks is directly related to resolving issues of local importance and requires the active participation of territorial communities and their governing bodies.

Based on the analysis of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", the Code of Ukraine on Administrative Offenses, and relevant scholarly sources, the place of local self-government bodies within the system of entities involved in the implementation of the law enforcement function is determined. It is established that local self-government bodies constitute an important element of the mechanism for ensuring legality, public order, and public safety by exercising a set of organizational, regulatory, supervisory, and coordinating powers. It is demonstrated that the legal foundations of their activity create the necessary prerequisites for participation in crime prevention, protection of citizens' rights and freedoms, ensuring public safety, responding to emergencies, and maintaining law and order within the respective territorial community.

Special attention is paid to the study of the forms through which local self-government bodies implement the law enforcement function. It is substantiated that the principal forms of such activity are constitutive, regulatory, and supervisory. Their content, specific features, and significance for the practical exercise of the competence of local self-government bodies in the field of legality and public safety are identified. It is proved that these forms serve as mechanisms through which legally established powers are transformed into specific managerial decisions, organizational measures, and supervisory procedures.

The interaction between local self-government bodies and law enforcement institutions is separately analyzed as an important component of the contemporary mechanism for implementing the state's law enforcement function. It is established that the effective maintenance of public order and public safety requires coordinated activities of local self-government bodies, law enforcement agencies, and the public. The study concludes that there is a need for further improvement of legislation, a clearer delineation of competences between different levels of public authority, and the development of mechanisms of interinstitutional cooperation in the field of ensuring legality, law and order, and public safety.

Key words: local self-government, law enforcement function, public safety, public order, powers, interaction.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується поглибленням процесів децентралізації публічної влади, реформуванням системи місцевого самоврядування та поступовим наближенням національної моделі публічного адміністрування до європейських стандартів. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження завдань і повноважень органів місцевого самоврядування у сфері реалізації правоохоронної функції, оскільки саме на місцевому рівні найбільш відчутними є наслідки порушення громадського порядку, загрози публічній безпеці та порушення прав і законних інтересів громадян. Ефективне функціонування територіальних громад, забезпечення належного рівня захищеності населення, створення безпечних умов життєдіяльності та сталого соціально-економічного розвитку безпосередньо залежать від здатності органів місцевого самоврядування належним чином

виконувати покладені на них повноваження у сфері забезпечення законності, правопорядку та громадської безпеки [9, с. 202–205].

Особливої ваги зазначена проблематика набуває в умовах сучасних безпекових викликів, пов'язаних із воєнним станом, необхідністю реагування на надзвичайні ситуації, захистом об'єктів критичної інфраструктури, підтриманням громадського порядку та забезпеченням стійкості територіальних громад. У таких умовах органи місцевого самоврядування виконують не лише традиційні адміністративно-владні та соціально-економічні функції, а й дедалі активніше залучаються до реалізації заходів, спрямованих на захист населення, координацію діяльності суб'єктів безпекового середовища та забезпечення належного рівня публічної безпеки на відповідній території.

Водночас у вітчизняній юридичній науці правоохоронна функція місцевого самоврядування тривалий час залишалася не досить дослідженою. Це значною мірою пояснюється домінуванням традиційного підходу, відповідно до якого забезпечення законності та правопорядку розглядалося виключно як прерогатива держави та спеціально уповноважених правоохоронних органів [6, с. 70–75]. Проте сучасні тенденції розвитку публічного адміністрування свідчать про необхідність розширення кола суб'єктів правоохоронної діяльності та посилення ролі територіальних громад у формуванні безпечного середовища життєдіяльності населення. У зв'язку з цим правоохоронна функція місцевого самоврядування потребує переосмислення як самостійний напрям муніципальної діяльності, що реалізується через систему організаційних, нормотворчих, контрольних та правозастосовних заходів.

Актуальність дослідження зумовлюється також тим, що охорона громадського порядку та забезпечення публічної безпеки є необхідною умовою стабільного розвитку суспільства, ефективного функціонування інститутів демократії та реалізації конституційних прав і свобод людини. Послаблення механізмів забезпечення законності неминує призводити до зростання рівня правопорушень, погіршення криміногенної ситуації, зниження рівня правової культури населення, пошкодження державного і комунального майна, а також виникнення загроз для соціальної стабільності та економічного розвитку територій [7, с. 194–201]. Саме тому питання визначення місця органів місцевого самоврядування у системі забезпечення правопорядку та публічної безпеки набуває не лише теоретичного, а й значного практичного значення.

Не менш важливим чинником актуальності є необхідність забезпечення виконання Україною європейських стандартів місцевої демократії та публічного адміністрування. Однією з ключових умов інтеграції України до європейського правового простору є формування спроможних територіальних громад, здатних самостійно та відповідально вирішувати питання місцевого значення, у тому числі у сфері забезпечення безпеки населення. Європейська практика переконливо свідчить, що ефективна система публічної безпеки формується насамперед на локальному рівні завдяки активній взаємодії органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та інститутів громадянського суспільства.

Про актуальність свідчить наявність прогалин і суперечностей у чинному законодавстві, що регулює компетенцію органів місцевого самоврядування у сфері реалізації правоохоронної функції. Незважаючи на наявність окремих нормативних положень, які визначають повноваження місцевого самоврядування щодо забезпечення законності, правопорядку та громадської безпеки, чинна нормативно-правова база не забезпечує достатньої чіткості у розмежуванні компетенції між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Унаслідок цього на практиці виникають труднощі щодо визначення обсягу правоохоронних повноважень територіальних громад, форм їх реалізації та механізмів взаємодії з правоохоронними органами [7, с. 194–201].

Таким чином, актуальність дослідження завдань і повноважень органів місцевого самоврядування щодо забезпечення правоохоронної функції зумовлена необхідністю вдосконалення механізмів забезпечення законності та публічної безпеки на місцевому рівні, розвитком процесів децентралізації, потребою в уточненні правового статусу органів місцевого самоврядування у правоохоронній сфері, а також необхідністю формування ефективної моделі взаємодії між територіальними громадами та правоохоронними органами в умовах сучасних суспільних і безпекових викликів.

Ступінь наукової розробки. Проблематика завдань і повноважень органів місцевого самоврядування щодо забезпечення правоохоронної функції певною мірою знайшла відображення у працях вітчизняних учених-адміністративістів та фахівців у галузі муніципального права. Зокрема, питання форм реалізації правоохоронної функції місцевого самоврядування досліджувалися Т.І. Гудзь,

функціонально-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права та форми здійснення публічно-владної діяльності – І.В. Ковбас, а проблеми забезпечення громадського порядку органами місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування – М.В. Ковалівим. Велике значення для дослідження мають також наукові праці В.О. Бурбики, присвячені меті та завданням взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами, О.Й. Сичук, яка розглядала питання діяльності органів місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту та взаємодії з правоохоронними органами, а також О.С. Шеремета, який досліджував роль місцевого самоврядування у кадровому забезпеченні правоохоронних органів та запобіганні злочинності.

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що більшість наявних досліджень стосується окремих аспектів реалізації правоохоронної функції органами місцевого самоврядування або їх взаємодії з правоохоронними органами. Незважаючи на вагомий внесок зазначених учених у розроблення відповідної проблематики, питання завдань і повноважень органів місцевого самоврядування щодо забезпечення правоохоронної функції досі не стали предметом комплексного наукового аналізу. Не досить дослідженими залишаються зміст правоохоронної функції місцевого самоврядування, особливості реалізації власних і делегованих повноважень у цій сфері, межі участі територіальних громад у забезпеченні правопорядку та публічної безпеки, а також механізми взаємодії органів місцевого самоврядування з інститутами правоохоронної системи в умовах сучасних процесів децентралізації. Це зумовлює необхідність подальшого теоретико-правового осмислення зазначених питань та визначає наукову значущість вибраної тематики дослідження.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає у комплексному аналізі завдань і повноважень органів місцевого самоврядування щодо забезпечення правоохоронної функції, визначенні їх місця та ролі у системі забезпечення законності, правопорядку і публічної безпеки, дослідженні правових та організаційних форм участі територіальних громад у реалізації правоохоронної функції держави, узагальненні практики застосування чинного законодавства України у цій сфері, виявленні проблем правового регулювання та виробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення механізмів реалізації правоохоронних повноважень органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації публічної влади та розвитку демократичної системи публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. *Теоретико-правові засади участі органів місцевого самоврядування у реалізації правоохоронної функції*

Охорона громадського порядку та забезпечення публічної безпеки, що становлять зміст правоохоронної функції держави, є однією з фундаментальних умов стабільного існування суспільства, забезпечення належного рівня захищеності особи, дотримання прав і свобод людини та створення сприятливих умов для соціально-економічного розвитку держави і територіальних громад [7, с. 194–201]. Саме стан законності та правопорядку значною мірою визначає рівень довіри громадян до публічної влади, ефективність функціонування демократичних інститутів, інвестиційну привабливість територій та можливість реалізації конституційних прав і свобод. У цьому контексті правоохоронна діяльність набуває значення одного з ключових напрямів публічного адміністрування, оскільки спрямована на підтримання належного правового режиму суспільних відносин, запобігання правопорушенням та усунення загроз публічній безпеці. Послаблення правоохоронної функції неминуче призводить до зростання рівня правопорушень, погіршення криміногенної ситуації, зниження рівня правової культури населення, пошкодження об'єктів державної та комунальної власності, а також до порушення санітарних, екологічних та інших загальнообов'язкових норм співжиття [7, с. 194–201].

Традиційно правоохоронна функція розглядається як одна з основних внутрішніх функцій держави, для реалізації якої створюється система спеціально уповноважених правоохоронних органів, діяльність яких спрямована на забезпечення законності, боротьбу зі злочинністю, захист прав і свобод людини та підтримання громадського порядку. Водночас сучасні процеси децентралізації публічної влади, розвиток місцевої демократії та зростання ролі територіальних громад зумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до реалізації правоохоронної функції та розширення кола суб'єктів, які беруть участь у її здійсненні. За сучасних умов забезпечення публічної безпеки вже не може розглядатися виключно як сфера діяльності державних правоохоронних органів, оскільки значна частина відповідних завдань безпосередньо пов'язана з вирішенням питань місцевого значення та потребує активної участі органів місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання визначення місця і ролі інститутів місцевого самоврядування в механізмі реалізації правоохоронної функції, встановлення об'єктивних передумов їхньої участі у забезпеченні законності та правопорядку, а також дослідження форм і методів такої участі [7, с. 194–201]. Не менш вагомого значення набуває аналіз взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронною системою держави, оскільки ефективне забезпечення публічної безпеки можливе лише за умови належної координації діяльності всіх суб'єктів публічної влади. Саме на місцевому рівні найбільш повно проявляються наслідки порушення громадського порядку, виникають загрози безпеці населення та формується суспільний запит на ефективний захист прав і законних інтересів громадян. Тому дослідження компетенції органів місцевого самоврядування у правоохоронній сфері, форм їхньої участі у забезпеченні законності та особливостей співпраці з правоохоронними органами становить важливий напрям сучасної муніципально-правової науки та має не лише теоретичне, а й вагомим практичне значення для подальшого розвитку системи публічного управління в Україні.

Однією з ключових передумов успішної інтеграції України до європейського правового, політичного та соціального простору є формування спроможного місцевого самоврядування, здатного ефективно реалізовувати покладені на нього повноваження та забезпечувати належний рівень публічних послуг для населення. Європейські стандарти публічного адміністрування ґрунтуються на принципах субсидіарності, децентралізації влади та максимальної наближеності публічно-владних рішень до потреб громадян. У зв'язку з цим процеси реформування системи місцевого самоврядування в Україні закономірно супроводжуються не лише розширенням компетенції територіальних громад і їх органів, а й підвищенням відповідальності за стан суспільних відносин на відповідній території. Особливого значення в цих умовах набувають питання забезпечення громадського порядку та публічної безпеки, які дедалі більше розглядаються не лише як сфера діяльності державних правоохоронних органів, а й як важливий напрям діяльності органів місцевого самоврядування.

Забезпечення належного рівня законності, правопорядку та безпеки є необхідною умовою сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад, підвищення якості життя населення, захисту прав і свобод людини та створення сприятливого середовища для здійснення господарської діяльності. Саме тому охорона громадського порядку та забезпечення публічної безпеки повинні розглядатися як самостійний напрям муніципальної діяльності, що реалізується через систему організаційних, нормотворчих, владних і правозастосовних заходів. У сучасних умовах органи місцевого самоврядування дедалі активніше залучаються до вирішення питань профілактики правопорушень, координації діяльності суб'єктів безпекового середовища, підтримки громадських ініціатив у сфері безпеки, а також створення належних умов для функціонування правоохоронних органів на відповідній території. Такий підхід відповідає європейській концепції безпеки громад, відповідно до якої безпечне середовище формується насамперед на локальному рівні шляхом об'єднання зусиль органів влади, правоохоронних структур та громадянського суспільства.

Вважаємо, що інститути місцевого самоврядування володіють значним потенціалом для реалізації правоохоронної функції, оскільки мають необхідні організаційні, кадрові, фінансові та нормативні ресурси для впливу на стан законності та правопорядку в межах відповідної територіальної громади. Правові засади такої діяльності закріплені насамперед у Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Відповідно до статей 140 та 143 Конституції України органи місцевого самоврядування наділені правом самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України [1]. Такий конституційний підхід створює необхідні правові передумови для активної участі територіальних громад у забезпеченні належного рівня безпеки на місцевому рівні та формуванні ефективної системи захисту прав і законних інтересів громадян.

Подальшу конкретизацію відповідних повноважень здійснює Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який відносить забезпечення законності, правопорядку, охорону прав, свобод і законних інтересів громадян до предметів відання місцевого самоврядування [3]. Таким чином, законодавець визнає правоохоронну функцію не лише складовою частиною державної діяльності, а й важливим напрямом діяльності органів місцевого самоврядування. Це свідчить про формування в Україні комплексної моделі забезпечення публічної безпеки, у межах якої територіальні громади та їх органи виступають повноцінними учасниками правоохоронної діяльності, здійснюючи її в межах власної компетенції та у взаємодії з іншими суб'єктами системи публічного управління.

Механізми реалізації правоохоронної функції органами місцевого самоврядування

Для інститутів місцевого самоврядування характерна наявність значних ресурсів і повноважень у сфері реалізації правоохоронної функції, правові засади якої закріплені в Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Зокрема, відповідно до статей 140 і 143 Конституції України органи місцевого самоврядування наділені правом самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах, визначених законодавством, а стаття 38 зазначеного Закону відносить забезпечення законності, правопорядку, охорону прав, свобод і законних інтересів громадян до предметів їхнього відання. Таким чином, законодавство України не лише допускає, а й прямо передбачає участь органів місцевого самоврядування у реалізації правоохоронної функції в межах їхньої компетенції. В умовах децентралізації публічної влади та зростання ролі територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення особливої актуальності набуває пошук ефективних механізмів реалізації відповідних повноважень, а також визначення оптимальних способів участі інститутів місцевого самоврядування у забезпеченні законності, правопорядку та публічної безпеки. Саме тому великого наукового значення набуває дослідження форм реалізації правоохоронної функції органами місцевого самоврядування, до основних з яких належать установча, нормотворча та контрольна форми діяльності [8, с. 135–138; 11; 6, с. 70–75].

Дослідження форм реалізації правоохоронної функції органами місцевого самоврядування потребує насамперед уточнення змісту самої категорії «форма», яка належить до фундаментальних понять юридичної науки. У вітчизняній правовій доктрині ця категорія широко використовується для характеристики різних аспектів функціонування державних і муніципальних інституцій. Стосовно сфери публічного адміністрування поняття форми діяльності традиційно пов'язується із зовнішнім проявом адміністративно-владної діяльності відповідних органів, тобто із сукупністю однорідних дій, процедур та заходів, що здійснюються в установленому законодавством порядку та спрямовані на досягнення визначених цілей публічного адміністрування [8, с. 97–101]. Саме через відповідні форми діяльності відбувається практична реалізація компетенції органів публічної влади, а їхні функції набувають конкретного змісту та реального втілення у суспільних відносинах. У цьому контексті форми реалізації правоохоронної функції органів місцевого самоврядування слід розглядати як нормативно визначені способи зовнішнього вираження їхньої діяльності, за допомогою яких забезпечується виконання покладених на них завдань у сфері охорони правопорядку, захисту прав і свобод людини та підтримання публічної безпеки на території відповідної громади [11].

Форма діяльності є важливим елементом механізму реалізації функцій органів місцевого самоврядування, оскільки вона визначає спосіб зовнішнього вираження владних повноважень, порядок прийняття адміністративно-владних рішень та характер впливу на суспільні процеси. Водночас одна й та сама функція може реалізовуватися через різні форми діяльності залежно від поставлених завдань, особливостей правового регулювання та конкретних умов функціонування територіальної громади. Це повною мірою стосується і правоохоронної функції, яка має комплексний характер та охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на забезпечення законності, охорону прав і свобод людини, профілактику правопорушень, підтримання громадського порядку та створення безпечних умов життєдіяльності населення.

У зв'язку з цим форми участі органів місцевого самоврядування у реалізації правоохоронної функції доцільно розглядати як визначені законодавством способи здійснення їхньої діяльності, за допомогою яких забезпечується практичне виконання завдань у сфері законності, правопорядку та публічної безпеки. Саме через відповідні форми діяльності відбувається трансформація нормативно закріплених повноважень у конкретні адміністративно-владні рішення, організаційні заходи та контрольні процедури, спрямовані на забезпечення безпеки територіальної громади. Тому дослідження змісту та особливостей таких форм має велике теоретичне і практичне значення для вдосконалення механізмів участі місцевого самоврядування у правоохоронній діяльності та підвищення ефективності функціонування всієї системи публічного управління.

Для реалізації правоохоронної функції місцевого самоврядування велике значення має установча форма діяльності, яка спрямована на формування та розвиток інституційної структури муніципального адміністрування у сфері забезпечення законності й правопорядку. У межах цієї форми місцеві ради та їх виконавчі комітети створюють органи й підрозділи, наділені відповідними правоохоронними

та юрисдикційними повноваженнями. Відповідно до законодавства виконавчі органи місцевих рад уповноважені розглядати окремі категорії справ про адміністративні правопорушення [2], а також утворювати спеціалізовані департаменти, управління та відділи з питань громадської безпеки й правоохоронної діяльності. До делегованих повноважень виконавчих органів належить також створення адміністративних комісій і комісій з питань боротьби зі злочинністю та координація їхньої роботи. Водночас реалізація правоохоронної функції місцевого самоврядування здійснюється не лише через органи та посадових осіб місцевого самоврядування, а й за участю громадських формувань і членів територіальних громад, що дає підстави розглядати як основні інституційні форми її здійснення місцеві ради та їх постійні комісії, виконавчі комітети, департаменти, управління і відділи місцевих рад, а також адміністративні комісії [6, с. 70–75].

Нормотворча форма реалізації правоохоронної функції органами місцевого самоврядування охоплює діяльність, пов'язану з прийняттям, зміною та скасуванням нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення законності, правопорядку, публічної безпеки, а також охорону прав, свобод і законних інтересів громадян. У межах наданих законом повноважень місцеві ради здійснюють нормативне регулювання суспільних відносин на локальному рівні, зокрема встановлюють правила благоустрою територій населених пунктів, забезпечення чистоти і порядку, організації торгівлі на ринках, додержання тиші в громадських місцях та інших вимог, за порушення яких законодавством передбачена адміністративна відповідальність. Важливим складником нормотворчої діяльності є також розроблення та затвердження місцевих програм і планів у сфері забезпечення законності та громадської безпеки, які мають декларативно-нормативний характер, визначають стратегічні цілі й завдання органів місцевого самоврядування на певний період та створюють юридичні підстави для їх обов'язкового виконання [3].

Контрольна форма реалізації правоохоронної функції органами місцевого самоврядування охоплює систему заходів щодо перевірки, нагляду та оцінки додержання вимог законодавства суб'єктами суспільних відносин, а також забезпечення належного рівня громадського порядку і безпеки на відповідній території. Відповідно до законодавства виконавчі органи місцевих рад здійснюють контроль за забезпеченням громадського порядку під час проведення масових заходів, зокрема зборів, мітингів, демонстрацій, спортивних і культурно-видовищних подій. Важливим елементом цієї діяльності є заслуховування звітів та інформації керівників правоохоронних органів щодо стану охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю та забезпечення законності, а також ініціювання перед компетентними органами питання про звільнення посадових осіб у разі незадовільного виконання ними службових обов'язків.

Результатом здійснення контрольних повноважень може бути скасування місцевими радами актів виконавчих органів, що суперечать законодавству або рішенням ради, а також звернення до суду з метою захисту прав територіальної громади та повноважень органів місцевого самоврядування від неправомірних рішень інших суб'єктів публічної влади. Контрольна діяльність виконавчих комітетів також поширюється на перевірку ефективності роботи підприємств, установ і організацій комунальної форми власності, а також нагляд за законністю актів структурних підрозділів місцевих рад із правом їх зміни чи скасування. Особливе місце у системі муніципального контролю посідає моніторинг стану громадського порядку та законності, що забезпечує належну взаємодію органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами та сприяє підвищенню рівня безпеки на місцевому рівні [11; 6, с. 70–75].

Взаємодія інститутів місцевого самоврядування та правоохоронної системи у сфері забезпечення громадського порядку і публічної безпеки

Ефективне виконання державою функції охорони прав і свобод людини, забезпечення законності та підтримання належного рівня громадського порядку неможливе без налагодженої взаємодії між усіма суб'єктами публічної влади, насамперед органами місцевого самоврядування та інститутами правоохоронної системи [5, с. 81–86]. Сучасні тенденції розвитку публічного адміністрування свідчать, що забезпечення публічної безпеки дедалі більше набуває комплексного характеру та потребує консолідації зусиль державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і населення. За таких умов правоохоронна функція не може реалізовуватися виключно засобами державного примусу або діяльністю спеціально уповноважених правоохоронних органів. Значна частина завдань у сфері охорони правопорядку безпосередньо пов'язана з вирішенням питань місцевого значення, що

об'єктивно зумовлює необхідність тісного співробітництва між органами місцевого самоврядування та правоохоронними структурами.

У науковій літературі питання взаємодії органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів розглядаються переважно фрагментарно, хоча зазначена проблематика має велике теоретичне і практичне значення [10, с. 71–74]. Це пояснюється тим, що ефективність реалізації правоохоронної функції значною мірою залежить не лише від обсягу компетенції окремих суб'єктів, а й від рівня координації їхньої діяльності, узгодженості адміністративно-владних рішень та здатності спільно реагувати на виклики у сфері безпеки. У цьому контексті взаємодію органів місцевого самоврядування з інститутами правоохоронної системи доцільно розглядати як самостійну організаційну (неправову) форму реалізації правоохоронної функції, що полягає у співробітництві відповідних суб'єктів на основі чинного законодавства України з метою забезпечення громадського порядку, публічної безпеки, захисту прав і законних інтересів громадян та вирішення інших питань місцевого значення [4].

Взаємодія органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів має цілеспрямований характер і спрямована на досягнення спільного результату, який полягає у створенні безпечних умов життєдіяльності населення та забезпеченні сталого розвитку територіальних громад. Її метою є вирішення комплексу соціальних, економічних і політичних завдань, що постають перед відповідними органами у процесі реалізації покладених на них функцій [5, с. 81–86]. При цьому така взаємодія охоплює широкий спектр напрямів співробітництва, серед яких особливе місце посідають забезпечення громадського порядку та публічної безпеки, участь у профілактиці правопорушень і протидії злочинності, координація дій під час виникнення надзвичайних ситуацій, захист життя і здоров'я населення, збереження матеріальних цінностей та підтримання безперервного функціонування об'єктів критичної інфраструктури.

Важливим напрямом співпраці є також розроблення та реалізація спільних програм, проєктів і заходів, спрямованих на підвищення рівня безпеки територіальних громад, удосконалення профілактичної роботи та задоволення потреб населення у сфері правопорядку. Органи місцевого самоврядування беруть активну участь у забезпеченні належних умов діяльності правоохоронних органів шляхом організаційної, кадрової, матеріально-технічної та фінансової підтримки відповідних підрозділів. Крім того, важливим складником взаємодії виступає спільне забезпечення громадської безпеки під час проведення масових заходів, зокрема зборів, мітингів, демонстрацій, спортивних і культурно-видовищних заходів, що потребує належної координації дій усіх залучених суб'єктів.

Таким чином, взаємодія органів місцевого самоврядування з інститутами правоохоронної системи є необхідним елементом сучасного механізму реалізації правоохоронної функції держави. Її значення зростає в умовах децентралізації публічної влади, коли територіальні громади отримують дедалі ширші можливості впливати на стан безпеки на відповідній території. Саме узгоджена діяльність органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів створює передумови для підвищення ефективності захисту прав і свобод людини, зміцнення законності, забезпечення громадського порядку та формування безпечного середовища життєдіяльності населення.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що правоохоронна функція належить до числа базових внутрішніх функцій держави та спрямована на забезпечення правопорядку, захист прав і свобод людини, підтримання громадської безпеки та стабільності суспільних відносин. В умовах сучасних суспільно-політичних трансформацій, децентралізації публічної влади та розвитку місцевої демократії особливої актуальності набуває питання участі органів місцевого самоврядування у реалізації цієї функції. Забезпечення громадського порядку та публічної безпеки на місцевому рівні дедалі більше розглядається як результат спільної діяльності державних правоохоронних органів і територіальних громад, що відповідає сучасним європейським підходам до організації системи публічного управління.

Встановлено, що органи місцевого самоврядування посідають особливе місце у системі забезпечення законності, громадського порядку та публічної безпеки. Вони формують самостійну підсистему суб'єктів правоохоронної діяльності, яка покликана забезпечувати належні умови життєдіяльності населення, захист прав і законних інтересів членів територіальних громад, а також сприяти профілактиці правопорушень на місцевому рівні. Водночас можливості органів місцевого самоврядування щодо

самостійної реалізації правоохоронної функції залишаються обмеженими, що зумовлено особливостями їх конституційно-правового статусу та відсутністю у них повного комплексу державно-владних повноважень, характерних для спеціалізованих правоохоронних органів.

Дослідження показало, що чинне законодавство України закріплює значний обсяг повноважень органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення законності, правопорядку та публічної безпеки, однак не забезпечує належного рівня системності та чіткості правового регулювання відповідних суспільних відносин. Недостатня узгодженість конституційних і законодавчих норм, відсутність чіткого розмежування компетенції між різними рівнями публічної влади та невирішеність питання щодо реалізації конституційного положення про наділення органів місцевого самоврядування окремими державними повноваженнями істотно ускладнюють їхню участь у реалізації правоохоронної функції та знижують ефективність діяльності у сфері забезпечення публічної безпеки.

Обґрунтовано, що реалізація правоохоронної функції органами місцевого самоврядування здійснюється через систему взаємопов'язаних правових форм діяльності, серед яких провідне місце посідають установча, нормотворча, правозастосовна та контрольна форми. Через зазначені форми відбувається практична реалізація компетенції органів місцевого самоврядування у сфері охорони правопорядку, забезпечення громадської безпеки та захисту прав і свобод громадян. При цьому органи та структурні підрозділи місцевого самоврядування, наділені відповідними повноваженнями, можуть розглядатися як інституційні форми реалізації правоохоронної функції на місцевому рівні.

Важливим напрямом реалізації правоохоронної функції виступає взаємодія органів місцевого самоврядування з інститутами правоохоронної системи. Така взаємодія є необхідною умовою ефективного забезпечення громадського порядку та публічної безпеки, оскільки дозволяє поєднати ресурси, повноваження та організаційні можливості різних суб'єктів публічної влади. Її основним призначенням є координація спільних дій щодо профілактики правопорушень, протидії злочинності, реагування на надзвичайні ситуації, реалізації безпекових програм та забезпечення належного рівня захищеності населення.

Підвищення ефективності реалізації правоохоронної функції органами місцевого самоврядування потребує подальшого вдосконалення законодавчого регулювання їх правового статусу, чіткого розмежування компетенції між органами державної влади та місцевого самоврядування, а також розвитку механізмів міжінституційної взаємодії у сфері забезпечення законності, громадського порядку та публічної безпеки. Саме комплексне вирішення зазначених завдань сприятиме формуванню ефективної моделі безпеки територіальних громад та зміцненню демократичних засад публічного управління в Україні.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Голос України* від 13.07.1996. № 128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/print>.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР* від 18.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
3. Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні». *Голос України* від 12.06.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр/print>.
4. Баклан О.В. До питання правової природи та структури неправових форм державного управління (на прикладі сфери підприємництва). *Публічне право*. 2019. № 1 (33). URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=168:pp-2019-33-06&catid=101&Itemid=483&lang=uk.
5. Бурбика В.О. Мета та завдання взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами. *Європейські перспективи*. 2017. Вип. 1. С. 81–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2017_1_15.
6. Гудзь Т.І. Форми реалізації правоохоронної функції місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2011. № 3. С. 70–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_3_16.
7. Ковалів М.В. Забезпечення охорони громадського порядку органами місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2017. Вип. 2. С. 194–201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2017_2_22.
8. Ковбас І.В. Щодо функцій органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 135–138. URL: http://lsej.org.ua/2_2015/37.pdf.
9. Сичук О.Й. Економіко-правові аспекти діяльності органів місцевого самоврядування у сфері цивільного захисту та взаємодії з правоохоронними органами. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 4. С. 202–205. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2013_4_73.

10. Шеремет О.С. Роль органів місцевого самоврядування в кадровому забезпеченні правоохоронних органів та запобіганні злочинам. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2015. № 1. С. 71–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dr_p_2015_1_16.
11. Vorobets A. Functional Purpose of Local Self-Government Bodies as a Subject of Ensuring the Law Enforcement Function of the State. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. No. 2. DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.2.20>.

REFERENCES

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996, June 28). *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. *Holos Ukrainy*, No. 128 (July 13, 1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вп/print>
2. Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. (1984, December 7). *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia* [Code of Ukraine on Administrative Offenses], No. 8073-X. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR* (December 18, 1984). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997, May 21). *Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini* [On Local Self-Government in Ukraine], Law No. 280/97-VR. *Holos Ukrainy* (June 12, 1997). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вп/print>
4. Baklan, O. V. (2019). Do pytannia pravovoi pryrody ta struktury nepravovykh form derzhavnoho upravlinnia (na prykladi sfery pidpriemnytstva) [On the legal nature and structure of non-legal forms of public administration (the case of entrepreneurship)]. *Publichne pravo*, (1)(33). https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=168:pp-2019-33-06&catid=101&Itemid=483&lang=uk
5. Burbyka, V. O. (2017). Meta ta завдання взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами [The purpose and objectives of interaction between local self-government bodies and law enforcement agencies]. *Yevropeiskii perspektyvy*, (1), 81–86. http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2017_1_15
6. Hudz, T. I. (2011). Formy realizatsii pravookhoronnoi funktsii mistsevoho samovriaduvannia [Forms of implementation of the law enforcement function of local self-government]. *Pravo i suspilstvo*, (3), 70–75. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_3_16
7. Kovaliv, M. V. (2017). Zabezpechennia okhorony hromadskoho poriadku orhanamy mistsevoi vykonavchoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia [Ensuring public order by local executive authorities and local self-government bodies]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna*, (2), 194–201. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2017_2_22
8. Kovbas, I. V. (2015). Shchodo funktsii orhaniv mistsevoho samovriaduvannia yak subiektiv administratyvnoho prava [On the functions of local self-government bodies as subjects of administrative law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (2), 135–138. http://lsej.org.ua/2_2015/37.pdf
9. Sychuk, O. Y. (2013). Ekonomiko-pravovi aspekty diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia u sferi tsyvilnoho zakhystu ta vzaiemodii z pravookhoronnymi orhanamy [Economic and legal aspects of local self-government bodies' activities in civil protection and interaction with law enforcement agencies]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*, (4), 202–205. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2013_4_73
10. Sheremet, O. S. (2015). Rol orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v kadrovomu zabezpechenni pravookhoronnykh orhaniv ta zapobihanni zlochynam [The role of local self-government bodies in staffing law enforcement agencies and crime prevention]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo*, (1), 71–74. http://nbuv.gov.ua/UJRN/dr_p_2015_1_16
11. Vorobets, A. (2024). Functional purpose of local self-government bodies as a subject of ensuring the law enforcement function of the state. *Visegrad Journal on Human Rights*, (2). <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.2.20>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 31.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПУБЛІЧНОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ В УМОВАХ ДІЇ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЮ ТА УКРАЇНИ

УДК 342.9:351:004.8](477+569.4)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.11>

ПАВЛО КРАЙНІЙ

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна

p.krayniy@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-1263-9392

Анотація. У статті досліджується актуальний стан правового регулювання впровадження та використання технологій штучного інтелекту (далі – ШІ) Ізраїлем та Україною. Проаналізовано тенденції використання різних інструментів ШІ, які здійснюються публічною адміністрацією обидвох держав в умовах дії спеціальних правових режимів. Наголошено, що ізраїльський та український досвід впровадження згадуваних технологій залежить від рівня адміністративно-правового регулювання відносин внутрішнього та зовнішнього адміністрування. Ізраїль кілька років поспіль виступає одним зі світових лідерів розробки, тестування, впровадження та використання технологій ШІ у різних сферах суспільного життя. Це зумовлюється рівнем розвитку відповідних технологій, активністю приватного сектору, який у взаємодії з державою поширює свої напрацювання на сферу публічного врядування та публічного адміністрування. Перебуваючи понад кілька десятиріч в умовах дії спеціального правового режиму (state of emergency), ізраїльське суспільство та держава продемонстрували високий рівень розвитку технологій, впровадження стартапів у сфері, яка пов'язана зі ШІ. Незважаючи на постійну критику, яка лунає від урядів європейських держав, країн Близького Сходу, ізраїльська держава вибрала модель адміністративно-правового регулювання, основою якої виступає людиноцентризм. Затверджена політика у сфері ШІ «Відповідальні інновації» («Responsible Innovation» AI policy) встановлює рекомендації в частині розробки й використання ШІ, якими визначаються принципи, сектори економіки та супутні ризики щодо впровадження згадуваних інструментів. Обрання такого підходу відрізняється від моделей, які реалізуються державами-членами Європейського Союзу (далі – ЄС), проте є схожими за своїм змістом до вибраної Сполученими Штатами Америки (далі – США) моделі впровадження ШІ. Встановлено, що синергія між приватними компаніями, стартапами та державою, яка полягає у спільному тестуванні відповідних рішень з використання ШІ, виявленні потенційних викликів та проблем, позитивно вплине на відповідний горизонт планування для створення локального нормативного регулювання за відповідними напрямами. Український досвід щодо адміністративно-правового регулювання впровадження та використання ШІ подібний до ізраїльського у тому сенсі, що перші кроки на шляху до розроблення відповідних цифрових платформ здійснювались під час триваючої російсько-української війни. Поряд з цим іще одним важливим фактором, який вплинув на формування технологічного та адміністративно-правового складників у цій сфері, було створення Міністерства цифрової трансформації, яким впроваджено велику кількість важливих інструментів, які нині є невід'ємною складовою частиною діяльності публічної адміністрації, здійснення публічного врядування. Створення та підтримка діяльності Єдиного порталу державних послуг «Дія» дозволили запровадити Дія.AI – перший у світі національний ШІ-асистент у сфері державних послуг [1]. Вплив законодавства ЄС, прийнятих актів щодо регулювання використання ШІ зумовив обрання українською державою bottom-up підходу, який передбачає поступове впровадження ШІ-інструментів у два етапи. Перший стосується підготовки на рівні приватного сектору, заслуховування його пропозицій та бачення. Другий – прийняття спеціального закону про ШІ за аналогом Акта про ШІ (далі – EU AI Act). Водночас вдосконалення української моделі впровадження та адміністративно-правового регулювання ШІ у діяльності публічної адміністрації може посилюватися із активним залученням приватних осіб, компаній-розробників інструментів та органів публічної влади. Створення належних адміністративно-правових механізмів налагодження такої взаємодії у вигляді публічно-приватного партнерства може позитивно сприяти триваючому технологічному домінуванню України серед держав, які спроможні впроваджувати ШІ. Використання ізраїльського досвіду в частині оголошення конкурсів

спільно між міністерствами та окремими розробниками ШІ щодо істотного покриття витрат на впровадження таких ШІ-інструментів може позитивно вплинути на виконання поставленої нашою державою мети – входження до першої трійки держав-лідерів за рівнем впровадження ШІ у державному секторі. Крім цього, активне залучення приватного сектору вимагатиме адміністративно-правового регулювання в частині співробітництва, навчання публічних службовців, обговорення необхідних вдосконалень. Ізраїльський досвід у цьому аспекті демонструє гнучкість та дозволяє швидко вирішувати такі завдання. Авторська позиція, що викладена у висновках, сформульована виходячи із тези, що спеціальні правові режими, впливаючи на зміни окремих інститутів та галузей права, зокрема й адміністративного, незважаючи на введення обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод людини, виступають каталізаторами вдосконалення публічного врядування та публічного адміністрування. ШІ-інструменти пришвидшуватимуть цей процес. Синергія безпекового досвіду Ізраїлю та цифрового прориву України в перспективі дозволить створити модель адаптивного публічного врядування, де технології захищають одночасно і державу, і людину.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, спеціальний правовий режим, публічна адміністрація, публічні послуги, адаптивне публічне врядування, приватна особа, штучний інтелект, Responsible Innovation AI policy, Європейський закон про штучний інтелект, Біла книга з регулювання ШІ, Ізраїль, Україна.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF AI IMPLEMENTATION AND USE BY PUBLIC ADMINISTRATION UNDER SPECIAL LEGAL REGIMES: THE EXPERIENCE OF ISRAEL AND UKRAINE

UDC 342.9:351:004.8](477+569.4)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-17.11>

PAVLO KRAINII

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Public Law

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

p.krayniy@chnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-1263-9392

Abstract. The article examines the current state of legal regulation regarding the implementation and use of artificial intelligence technologies (hereinafter referred to as AI) by Israel and Ukraine. The trends in the use of various AI tools carried out by the public administration of both states under special legal regimes are analyzed. It is emphasized that the Israeli and Ukrainian experience in implementing the aforementioned technologies depends on the level of administrative and legal regulation of internal and external administration relations. For several consecutive years, Israel has been acting as one of the world leaders in the development, testing, implementation, and use of AI technologies in various spheres of social life. This is determined by the level of development of the respective technologies and the activity of the private sector, which, in cooperation with the state, extends its developments to the sphere of public governance and public administration.

Being under a special legal regime (state of emergency) for more than several decades, Israeli society and the state have demonstrated a high level of technology development and the implementation of startups in the field related to AI. Despite continuous criticism from the governments of European states and countries of the Middle East, the Israeli state has chosen a model of administrative and legal regulation based on human-centricity. The approved AI policy "Responsible Innovation" establishes recommendations for the development and use of AI, which define principles, economic sectors, and associated risks regarding the implementation of the aforementioned tools. The choice of this approach differs from the models implemented by the European Union (hereinafter referred to as the EU) member states, yet it is similar in its substance to the model of AI implementation chosen by the United States of America (hereinafter referred to as the USA). It is established that the synergy between private companies, startups, and the state, which consists in the joint testing of relevant AI solutions, as well as the identification of potential challenges and problems, will positively influence the corresponding planning horizon for creating local regulatory frameworks in the respective areas.

The Ukrainian experience regarding the administrative and legal regulation of the implementation and use of AI is similar to the Israeli one in the sense that the first steps towards developing the respective digital

platforms were taken during the ongoing Russian-Ukrainian war. Along with this, another important factor that influenced the formation of the technological and administrative-legal component in this sphere was the creation of the Ministry of Digital Transformation, which implemented a large number of important tools that today are an integral part of the activities of public administration and the exercise of public governance. The creation and support of the functioning of the Unified Portal of State Services "Diia" allowed for the introduction of Diia.AI – the world's first national AI assistant in the field of public services [1].

The influence of EU legislation and adopted acts on regulating the use of AI led to the Ukrainian state choosing a bottom-up approach, which involves the gradual implementation of AI tools in two stages. The first stage concerns preparation at the private sector level, hearing its proposals and vision. The second stage involves the adoption of a special law on AI based on the model of the AI Act (hereinafter referred to as the EU AI Act). At the same time, the improvement of the Ukrainian model of implementation and administrative-legal regulation of AI in the activities of public administration can be strengthened through the active involvement of individuals, developer companies of tools, and public authorities. The creation of proper administrative and legal mechanisms for establishing such interaction in the form of a public-private partnership can positively contribute to Ukraine's ongoing technological dominance among states capable of implementing AI. Utilizing the Israeli experience in terms of launching joint tenders between ministries and individual AI developers for substantial coverage of expenses for implementing such AI tools can positively affect the achievement of the goal set by our state: entering the top three leading nations in terms of AI implementation in the public sector. In addition, the active involvement of the private sector will require administrative and legal regulation regarding cooperation, training of public servants, and discussion of necessary improvements. The Israeli experience in this aspect demonstrates flexibility and allows for the swift resolution of such tasks.

The author's position formulated in the conclusions is based on the thesis that special legal regimes, while influencing changes in individual institutions and branches of law, including administrative law, and despite the introduction of restrictions on the exercise of constitutional human rights and freedoms, act as catalysts for the improvement of public governance and public administration. AI tools will accelerate this process. The synergy of Israel's security experience and Ukraine's digital breakthrough will, in the long term, allow for the creation of a model of adaptive public governance where technologies protect both the state and the human being simultaneously.

Key words: administrative and legal regulation, special legal regime, public administration, public services, adaptive public governance, private person, Artificial intelligence, Responsible Innovation AI policy, EU Artificial Intelligence Act, White Paper on Artificial Intelligence, Israel, Ukraine.

Постановка проблеми. Адміністративне право як фундаментальна галузь перебуває у постійному розвитку, який зумовлюється різноманітними зовнішніми чинниками. Вони впливають на його окремі інститути. Вибуховий розвиток ІІІ інструментів зумовив переосмислення низки усталених положень у всіх галузях публічного та приватного права. Впродовж останніх кількох років уряди багатьох держав світу намагаються знайти нормативну рамку, яка б забезпечила застосування відповідних ІІІ-інструментів не лише у приватному секторі, але й у секторі діяльності публічної влади, публічної адміністрації та публічного врядування. Незалежно від різних моделей, які поступово впроваджуються не лише на рівні окремих держав, але й наднаціональних утворень, спільним знаменником виступає ефективне та оптимальне впровадження ІІІ у діяльності різних органів влади під час надання послуг, адміністративно-деліктного законодавства, адміністративного судочинства тощо. Провідні світові лідери у сфері запровадження технологій ІІІ (США, Канада, Франція, Китай, Південна Корея) створюють відповідну економічну та правову основу для створення відповідних умов швидкого впровадження таких інструментів у відносинах публічного адміністрування [2].

Проте на їхніх територіях не діють спеціальні правові режими, не переводяться обмеження окремих прав і свобод людини. У таких державах немає триваючої війни, яка впливає на необхідність швидкого запровадження нових інструментів у діяльності публічної адміністрації, наділення відповідних органів новими повноваженнями щодо використання інструментів ІІІ. Ізраїль та Україна є державами, у яких тривалий час діють спеціальні правові режими. Ізраїль починаючи з 1948 року щороку продовжує дію режиму state of emergency. Україна ж запроваджує та продовжує дію правового режиму воєнного стану що три місяці, починаючи з 2022 року.

В обох випадках протистояння цих двох демократичних держав із агресорами, які переважають їх по багатьох параметрах, може завершитись їхньою перемогою лише у випадку стрімкого технологічного розвитку та належного адміністративно-правового регулювання його впровадження. Саме особливості адміністративно-правового забезпечення впровадження ІІІ-технологій та ІІІ-інструментів, їхній вплив на якісну зміну відносин внутрішнього та зовнішнього адміністрування потребують належного

наукового та практичного обґрунтування. Ізраїльський та український досвід впровадження та використання ІІІ у діяльності публічної влади демонструють позитивну динаміку застосування окремих моделей публічно-приватного партнерства. Це одна із важливих складових частин успішної імплементації ІІІ-інструментів у структуру сучасного публічного врядування та публічного адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості правового регулювання впровадження та використання ІІІ досліджуються представниками природничих, технічних та гуманітарних наук. Окремі аспекти застосування технологій ІІІ у сфері діяльності публічної влади вивчаються представниками конституційного та адміністративного права. В Ізраїлі зазначена проблематика є об'єктом досліджень А. Барам-Цабарі, І. Бен-Ізраеля, І. Беєрі, Е. Вігоди-Гадот, Р. Гольштейн-Гальперін, Е. Гройссінга, Е. Джінара, Е. Йонаса, Н. Коєна, І. Кляйн-Аврагама, А. Кахане, Е. Матанії, Ш. Мізрахі, Г. Пальтієлі, М. Сьєрра, М. Таддікена, А. Устера, Л. Фрідмана та інших.

Українські дослідження різних аспектів впровадження та використання ІІІ в інститутах адміністративного права, публічного управління та публічного врядування проводились В.Е. Арутюняном, І.С. Арделяном, О.В. Безсоновим, М.К. Бабик, І.І. Гуменюк, М.В. Дубняк, І.С. Князевою, Т.О. Карабін, Т.О. Коломоець, В.К. Колпаковим, І.В. Ковбасом, Л.М. Корнutoю, І.В. Костенком, А.Є. Краковською, К.В. Оксютенком, Н.Є Хлібороб та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових праць у сфері правового регулювання впровадження та використання ІІІ, з огляду на необхідність швидкого впровадження ІІІ-інструментів у діяльності органів публічної влади, відносинах внутрішнього та зовнішнього адміністрування у державах, які ведуть активні бойові дії за збереження своєї незалежності, таких як Ізраїль та Україна, виникає необхідність у ґрунтовному аналізі актуального стану використання ІІІ-технологій під час здійснення публічного управління та публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Динамічний розвиток ІІІ-інструментів та технологій знаходить поступове відображення не лише в окремих сферах суспільного життя, але й паралельно в окремих інститутах адміністративного права. Одним зі знакових рішень української держави, що дозволило їй стати однією із прогресивних демократій, які впроваджують концепцію «цифрової держави», стало впровадження цифрових сервісів. Портал державних послуг «Дія» дозволив швидко переводити відповідні публічні послуги у цифровий світ. Це дозволило Україні стати однією із країн Європи, яка за відносно короткий проміжок часу змогла створити цифрове середовище, прийняти низку нормативних актів, які стосуються надання таких послуг. Попри це, запущено низку цифрових сервісів, які дозволяють приватній особі ефективно комунікувати з відповідним органом влади щодо реалізації нею відповідних прав і свобод. Наприклад, медичний онлайн-сервіс HELSI являє собою окрему спеціалізовану інформаційну систему, онлайн-платформу, яка дозволяє пацієнтам одержувати всю інформацію, яка стосується надання відповідних медичних послуг: записуватися на прийом до державних і приватних лікарів, переглядати електронну медичну карту, одержувати результати аналізів та виписані електронні рецепти за допомогою власного гаджета [3].

Низка центральних органів публічної влади в Україні поступово впроваджують відповідні сервіси для комунікації з приватними особами. Наприклад, при Пенсійному фонді України діє Портал Електронних Послуг [4], Державна податкова служба України забезпечує функціонування електронного кабінету платника податків [5], Міністерство освіти і науки України адмініструє Єдину державну електронну базу з питань освіти – сервіс, який містить інформацію, яка стосується вступної кампанії, відомостей про документи здобувача, які він може перевірити, авторизувавшись у ньому [6]. Можемо наводити низку прикладів «перенесення» ряду публічних послуг, сервісів, внутрішньої діяльності органів публічної влади у цифрове середовище.

Ізраїль також впровадив подібні платформи. Базовою для надання публічних послуг є вебсайт урядових послуг та інформації Ізраїлю (Israel's government services and information website, Gov.il). Він централізує урядову інформацію та послуги з усіх гілок влади на одному вебсайті. Він сумісний також із мобільними пристроями. У ньому приватна особа може легко знайти та отримати доступ до персональних даних, урядової інформації та послуг. На сайті розміщено інформацію та алгоритм одержання послуг від Офісу Прем'єр-міністра, Міністерства юстиції, Управління з питань народонаселення та імміграції, міністерств туризму, культури та спорту, громадської безпеки, транспорту та безпеки дорожнього руху, енергетики, будівництва та житлово-комунального господарства, а також Управління

правоохоронної системи та стягнення податків, а також окремі послуги від усіх урядових міністерств та органів влади [7].

Наступний крок – розробка, впровадження та використання ШІ-технологій та інструментів. Незважаючи на велику кількість інформації, різноманітних статистичних даних, опитувань, які охоплюють приватних осіб та представників органів влади у більшості держав світу, єдиного підходу до імплементації ШІ-інструментів та їх адміністративно-правового регулювання немає. Є різні моделі його впровадження, проте кожна із них має свої особливості. Перевагу у цьому процесі одержать країни, які мають власну технологічну інфраструктуру, мільярдні інвестиції, відповідну кількість фахівців та належну правову рамку, що дозволить забезпечувати впровадження ШІ-технологій у повсякденне життя. У цьому сенсі майбутнє адміністративно-правове регулювання впровадження таких технологій у діяльність органів публічної влади є одним із важливих завдань української держави. Водночас створення належного адміністративно-правового регулювання неможливе без вивчення досвіду зарубіжних країн, які в тому числі розвивають відповідні технології ШІ та впроваджують його інструменти на державному рівні.

Ізраїль є чи не єдиною державою світу, яка, незважаючи на постійно діючий режим надзвичайної ситуації, впроваджує низку інновацій. За даними лондонської консалтингової фірми Oxford Insight, яка щороку публікує Індекс готовності уряду до впровадження ШІ (Government AI Readiness Index), у 2025 році Ізраїль посідає 16-е місце у світі, тоді як Україна – 41. Основні висновки з аналізу урядів 195 держав світу у вказаному звіті демонструють такі тенденції. По-перше, формується біполярна глобальна мапа лідерства двох провідних економік світу – США та Китаю. Саме ці дві держави нині формують відповідні напрями розвитку ШІ-технологій. По-друге, ШІ не є лише стратегічною ціллю. Він стає реальністю, яка формується в тому числі через впровадження відповідних інструментів у державному секторі. Більшість держав, у тому числі Ізраїль та Україна, впроваджують ШІ задля підвищення ефективності та результативності уряду. По-третє, незважаючи на транскордонне співробітництво та міжнародну співпрацю у сфері ШІ, у 2025 році спостерігається тенденція щодо забезпечення національного та регіонального суверенітету у сфері ШІ. Ізраїль застосовує підхід, яким визначаються спочатку напрями економіки, які потребують першочергового посилення ШІ-інструментами, а отже, участі органів публічної влади. Прагнучи реалізувати свою євроінтеграційну компоненту та імплементацію відповідного законодавства, Україна розробила стратегічні та рамкові документи у цій сфері, які закладуть основу для прийняття окремого нормативного акта на зразок Акта про штучний інтелект. По-четверте, співробітництво між державами у сфері ШІ не обмежуються тепер лише рамковими угодами. Формуються практичні норми і підходи до управління. Ізраїль та Україна розробили відповідні документи, які в найближчому майбутньому отримають окреме нормативне регулювання та сприятимуть впровадженню ШІ-інструментів у публічному врядуванні та публічному адмініструванні. По-п'яте, уряди виступають ключовими суб'єктами, які запроваджують нормативне регулювання щодо впровадження та використання ШІ. Вони розширюють можливості, в тому числі для участі приватного сектору у зазначеній діяльності, формуванні переліку можливих інновацій у вказаній сфері. Ними забезпечується формування національних систем ШІ [2].

Ізраїль та Україна, перебуваючи у стані війни та дії спеціальних правових режимів, лише посилюють впровадження та використання ШІ-інструментів. Незважаючи на це, обидві країни вибрали різні моделі стратегічного використання ШІ органами публічної влади як у відносинах внутрішнього адміністрування задля оптимізації, покращення та пришвидшення діяльності відповідних органів, так і у відносинах зовнішнього адміністрування. Останні насамперед спрямовані на реалізацію людиною її суб'єктивних прав. Незважаючи на відмінності у конституційно-правовому регулюванні таких прав, нормативних актів у цій сфері, простежується спільна тенденція: демократичні режими в умовах дії спеціальних правових режимів швидше спроможні адаптувати публічно-правові відносини. У цьому аспекті ШІ-технології можуть сприяти покращенню надання публічних послуг, оптимізації обміну інформацією між різними базами даних під час надання таких послуг, інтегрувати нові ШІ-інструменти безпосередньо у повсякденну діяльність публічних службовців.

Основною ціллю є не стільки відповідна ШІ-технологія та інструментарій, скільки здатність адміністративного права їх впроваджувати та використовувати у повсякденній діяльності публічної влади. З одного боку, необхідно забезпечити належне правове регулювання, яке стосується змін у адміністративно-правовому статусі суб'єктів публічно-правових відносин, адже відповідний публічний

службовець чи орган зобов'язаний діяти у межах та способами, визначений законодавством. З іншого боку, одержання відповідним органом відомостей про особу під час використання ШІ-інструментів чи інших даних має покладати на них додаткові обов'язки щодо перевірки одержаної інформації, її захисту та зберігання. Досягнення такого результату можливе у разі врахування таких умов: гарантій прав людини, зміни адміністративно-правового статусу органів публічної влади та появи у них відповідних повноважень у сфері впровадження та використання ШІ-інструментів. Також необхідно забезпечити належну взаємодію із приватним сектором, який виступає драйвером із розробки технологічних рішень. У цьому аспекті адміністративно-правове регулювання ШІ-інструментів і технологій має поширюватись на відносини, які виникають у сфері публічно-приватного партнерства.

Ізраїль та Україна володіють необхідною технологічною перевагою поряд з іншими державами та можуть здійснити подальше правове регулювання у цій сфері, що дозволить не лише отримати перевагу у сфері безпеки та оборони, але й здійснити відповідну цивілізаційну трансформацію усього публічного врядування та публічного адміністрування у повоєнний період. Тобто відбудеться суттєва трансформація адміністративно-правового статусу учасників публічно-правових відносин: у органів публічної влади, їх посадових осіб з'являться нові повноваження у сфері впровадження та використання ШІ-інструментів; приватні особи наділятимуться додатковими правами та обов'язками, які виникатимуть під час використання ними запропонованих ШІ-інструментів під час відповідних публічно-правових відносин. У цьому контексті одним із ключових понять, яке стане результатом впровадження ШІ-інструментів у діяльність публічної влади, відносин внутрішнього та зовнішнього адміністрування, є адаптивне врядування. Як зазначають К. Фольке, Т. Ган, П. Олсон та Й. Норберг: «Адаптивне управління – це парадигма, яка наголошує на здатності інституцій навчатися, впроваджувати інновації та динамічно реагувати на невизначеність. Цей підхід є особливо актуальним для подолання викликів ХХІ століття, що характеризуються високим рівнем невизначеності, таких як стихійні лиха, глобальні пандемії та революційні технологічні зміни» [8, с. 442].

У цьому контексті адміністративно-правове регулювання здійснюватиме трансформацію публічного врядування у адаптивне публічне врядування, яке враховуватиме динамічне впровадження та використання ШІ-інструментів у публічно-правових відносинах. На нашу думку, відповідний процес частково вже відбувається як в Ізраїлі, так і в Україні. Для кращого розуміння спільних та відмінних рис ізраїльської та української моделей впровадження ШІ у діяльність органів публічної влади, особливостей взаємодії із приватним сектором, стратегічних документів у цій сфері необхідно проаналізувати актуальні документи нормативного характеру.

Ізраїль вибрав модель, у якій поки що не прийнято окремого закону про штучний інтелект. Натомість він покладається на галузевих регуляторів та горизонтальне законодавство про конфіденційність для нормативного регулювання щодо керівництва з відповідального використання ШІ. Уряд вибрав підхід, що ґрунтується на політиці та принципах, а не на єдиному всеохоплюючому законі про штучний інтелект. Організації повинні відстежувати як загальні вимоги, так і оновлення, що стосуються конкретного сектору. Проте ізраїльська держава має відповідну систему органів публічної влади, яка впроваджуватиме та сприятиме використанню ШІ-інструментів. Діюче Національне цифрове агентство Ізраїлю (Israel National Digital Agency) здійснює адміністрування всієї структури цифрового уряду. Агентство має кілька важливих напрямів діяльності, наділене відповідними повноваженнями, які закріплені на рівні програмних та нормативних документів. Воно сприяє реалізації Національної цифрової стратегії на 2025–2029 роки, яка затверджена Постановою уряду № 2273 від 31.10.2024 [9]. Агентство сприяє реалізації Урядової стратегії хмарних технологій, прийнятої у 2024 році, інших стратегій щодо даних, штучного інтелекту та послуг, що нині перебувають на етапі розроблення. Крім цього, окремі підрозділи агентства допомагають уряду щодо реалізації стратегії, бюджетування та затвердження проєктів, вартість яких перевищує 5 мільйонів шекелів (близько 1,5 мільйона євро) [10].

Урядом забезпечується адміністративно-правове регулювання реалізації стандартизованих принципів та адаптивних методологій, які спрямовані на покращення надання публічних послуг в Ізраїлі. Розроблено Посібник з цифрової трансформації, а також прийнято Постанову уряду № 1366 від 10.04.2022 р., якою, крім іншого, визначено необхідність у творенні Національної системи пошуку прав бізнесу, прискорення завершення проєкту «Цифрове ліцензування бізнесу» тощо [11]. Створено окремі Центри передового досвіду (наприклад, центр Agile допомагає органам влади та установам розширювати

можливості людського капіталу для впровадження нових технологій шляхом проведення навчання – *авт.*). Це дозволяє забезпечити підтримку міністерств у процесі переходу до інтерактивного, адресного надання публічних послуг. При цьому проводиться суворий моніторинг ключових показників ефективності (КРІ). Обмін інформацією між органами публічної влади забезпечується спеціальною системою, що дозволяє обмінюватися інформацією в режимі реального часу між державними органами.

Ізраїль активно розвиває ШІ-інструменти та технології. Розроблено Стратегію розвитку ШІ в державному секторі. Запущено інтерактивну платформу AI Watch, яка відображає використання таких інструментів в уряді. Поряд з цим Національне цифрове агентство Ізраїлю у співпраці з Управлінням юридичного консультування та законодавчих питань Міністерства юстиції та Міністерством інновацій, науки і технологій опублікувало перший урядовий посібник з відповідального використання штучного інтелекту в державному секторі. Він забезпечує систематичну, ціннісну та інноваційну основу для обґрунтованого впровадження ШІ-технологій штучного інтелекту на державній службі. При цьому враховано міжнародні принципи та нормативні положення таких міжнародних організацій та держав, як: ОЕСР, Європейський Союз, Сполучені Штати, Канада та Велика Британія [12].

Поряд із впровадженням ШІ-інструментів у державному секторі утворено Директорат зі штучного інтелекту відповідно до Постанови Уряду № 3375, який діє при Офісі Прем'єр-міністра як допоміжний підрозділ. Створення такого органу є наслідком виконання взятих ізраїльською державою зобов'язань, а також «збереження позицій Ізраїлю як однієї з провідних країн у сфері штучного інтелекту у світовому масштабі, водночас дотримуючись прав людини» [13]. Для державних службовців створено цифровий портал DIGITAL, яким дається можливість пройти необхідне навчання щодо оволодіння навичками використання таких ШІ-інструментів: GEMINI, NOTEBOOK LM, GEMS тощо. Зростаючі потреби в оволодінні цифровими навичками та ширше охоплення основних компетенцій цифрового урядування можуть ще більше посилити цілеспрямований розвиток потенціалу [14].

Окремо налагоджується взаємодія із представниками приватного сектору, окремими стартапами у сфері ШІ. Так, Міністерство інновацій, науки і технологій у співпраці з Національним цифровим агентством Ізраїлю запустило пілотний проєкт із впровадження штучного інтелекту. Участь у ньому візьмуть 15 міністерств. Бюджет проєкту – 45 млн шекелів. Конкурс оголошено в межах Національної програми ШІ. Одним із завдань програми є активне впровадження ШІ-інструментів та технологій у державному секторі. Він спрямований на покращення якості державних послуг для громадян. Окремим завданням є підвищення рівня організації діяльності уряду та органів влади [15].

Ізраїльський досвід адміністративно-правового регулювання здійснюється у кількох напрямках. Прийняття документів, які визначають стратегію впровадження та використання ШІ. Окремо забезпечується правове регулювання на рівні постанов уряду спеціальних органів, а також консультативних органів, які допомагають уряду та окремим міністерствам впроваджувати ШІ-технології. Забезпечується постійне оновлення цифрових платформ із надання публічних послуг. Запроваджуються нові системи обміну інформацією за допомогою ШІ-інструментів. Це призводить до необхідності забезпечувати поступово зростаючу необхідність навчання як громадян, так і державних службовців. Невід'ємною складовою частиною адміністративно-правового регулювання є публічно-правові відносини між державою та приватним сектором, який розробляє та масштабує ШІ-інструменти.

Україна запроваджує ШІ в державному секторі за іншою моделлю, яка відображена у Білій книзі ШІ. Це bottom-up підхід, який реалізовуватиметься навколо таких трьох фундаментальних складників, як: підтримка бізнесу, додержання прав людини та євроінтеграція. Він реалізовуватиметься у два етапи. Перший передбачає формування належної основи для адаптації держави щодо впровадження та використання ШІ; забезпечення прогнозування та розроблення локальних документів використання ШІ-інструментів та технологій. Тривалість цього етапу прогнозується обсягом 2–3 роки [16]. Хоча, на нашу думку, такі часові рамки є дещо оптимістичними, з огляду на залежність цього етапу від тривалої російсько-української війни.

Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні до 2030 року. Вона поширюватиме свою дію на такі сфери: «освіта і професійне навчання, наука, економіка, кібербезпека, інформаційна безпека, оборона, публічне управління, правове регулювання та етика, правосуддя» [17]. Затверджено й відповідний План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025–2026 роки. Він передбачає низку суттєвих дій з боку уряду, а саме:

«розроблення рекомендацій з кібербезпеки, які передбачатимуть пропозиції з використання технологій штучного інтелекту, зокрема щодо захисту моделей машинного навчання від несанкціонованого втручання в роботу; застосування технологій штучного інтелекту для проведення державними органами аналізу, прогнозування та моделювання розвитку системи державного управління у відповідних сферах, розрахунку показників ефективності» тощо [18].

Обмеження плану заходів з 2025 по 2026 рік не сприятиме реалізації загальної концепції розвитку ШІ. Це може призвести до невиконання окремих завдань, які не сприятимуть досягненню цілей впровадження ШІ в Україні. Однією зі стратегічних цілей України у цій сфері є входження у першу трійку світових лідерів за рівнем впровадження ШІ в державному секторі. Такий перехід, за інформацією Мінцифри, повинен відбутись саме до 2030 року. На нашу думку, обмеження плану заходів лише двома календарними роками не сприятиме досягненню заявленого завдання. Крім того, як свідчить досвід Ізраїлю, успішне впровадження та використання ШІ-інструментів неможливе без залучення приватного сектору. Приклади співпраці зі світовим гігантом NVIDIA щодо реалізації проєкту AI Factory або ж національним оператором мобільного зв'язку Київстар щодо створення національної великої мовної моделі «Сяйво» (LLM) [20] є важливими, проте не забезпечать достатнього рівня впровадження ШІ-інструментів у державному секторі. Необхідний розвиток публічно-приватного партнерства та супровід приватним сектором окремих аспектів використання ШІ публічною адміністрацією.

Висновки. Отже, адміністративно-правове регулювання впровадження та використання ШІ інструментів та технологій публічною адміністрацією Ізраїлю та України має спільні та відмінні риси. Спеціальні правові режими (режим надзвичайного стану в Ізраїлі та воєнний стан в Україні), попри об'єктивне введення тимчасових обмежень окремих конституційних прав і свобод, виступають потужними каталізаторами модернізації системи публічного врядування. Належне забезпечення адміністративно-правового регулювання ШІ стає базовою передумовою забезпечення прав і свобод людини, підвищення публічно-правових відносин внутрішнього та зовнішнього адміністрування.

Визначено, що Ізраїль сформував гнучку, децентралізовану модель регулювання ШІ, яка базується на принципах «Відповідальних інновацій» (Responsible Innovation), галузевих напрямках та активному залученні приватного сектору через механізми спільного фінансування й тестування технологій (зокрема, через практику спільних урядових тендерів). Цей людиноцентричний підхід дозволяє державі зберігати гнучкість без ухвалення жорсткого всеохоплюючого законодавства.

Встановлено, що Україна, на противагу ізраїльському досвіду, вибрала нормативний шлях bottom-up, орієнтований на поступову адаптацію європейського стандарту EU AI Act та закріплення положень у Білій книзі й Концепції розвитку ШІ до 2030 року. Проте виявлено системний недолік вітчизняного планування: обмеження Плану заходів з реалізації Концепції лише періодом 2025–2026 років створює ризики правової невизначеності та може загальмувати виконання стратегічної мети – входження України до топ-3 світових лідерів за рівнем впровадження ШІ в державному секторі.

Оптимізація української моделі адміністративно-правового регулювання ШІ у сфері публічного адміністрування потребує імплементації ізраїльського досвіду в частині розбудови масштабного публічно-приватного партнерства. Запровадження спільних цільових грантових програм і тендерів між міністерствами та приватними розробниками ШІ дозволить суттєво покрити витрати на цифрову інфраструктуру й забезпечити підготовку публічних службовців. Водночас впровадження та використання ШІ інструментів та технологій призведе до трансформації правового статусу суб'єктів публічно-правових відносин (поява нових повноважень у органів влади та додаткових прав і гарантій захисту даних у приватних осіб). Це матиме наслідком формування нового виду публічного врядування – адаптивного врядування.

Таким чином, врахування безпекового досвіду Ізраїлю та цифрового сервісного прориву України дозволяє створити стійку державну модель, де ШІ-технології одночасно оптимізують публічні послуги, посилюють національну безпеку та забезпечують захист інтересів людини.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Україна встановила світовий рекорд: Дія.AI визнали першим національним ШІ-асистентом із державних послуг. / Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/progress/ukrayina-vstanovyla-svitovyy-rekord-diaai-vyznaly-pershym-natsionalnym-shi-asystentom-iz-derzavnykh-poslugh> (дата звернення: 25.06.2026).

2. Government AI Readiness Index 2025. Oxford Insights. URL: <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/government-ai-readiness-index-2025/#download-reports>.
3. HELSI. Офіційний вебпортал. URL: <https://app.helsi.me/>.
4. Портал електронних послуг Пенсійного фонду України. URL: <https://portal.pfu.gov.ua/sidebar/Templates/Default> (дата звернення: 29.06.2026).
5. Електронний кабінет. Державна податкова служба України. URL: <https://cabinet.tax.gov.ua/> (дата звернення: 29.06.2026).
6. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: <https://info.edbo.gov.ua/> (дата звернення: 29.06.2026).
7. All government information on one website, accessible and online gov.il – Government services and information. Anywhere, anytime. Gov.il official web-site. URL: <https://www.gov.il/en> (дата звернення: 29.06.2026).
8. Carl Folke, Thomas Hahn, Per Olsson and Jon Norberg. Adaptive governance of social-ecological systems. *Annual Review of Environment and Resources*. 2005. Volume 30. P. 441–473. DOI: 10.1146/annurev.energy.30.050504.144511.
9. Streamlining the public sector: Accelerating digital services to citizens and creating digital infrastructure and supporting policy tools and amending government decisions. Government of Israel. 2024. Oct. 31. URL: <https://www.gov.il/he/pages/dec2273-2024> (дата звернення: 30.06.2026).
10. About Israel National Digital Agency. Official website of the Israeli Government. URL: <https://www.gov.il/en/pages/about-national-digital-agency> (дата звернення: 01.07.2026).
11. Expansion and regulation of digital services for residents and businesses and amendment of a government decision. Government of Israel. 2022. No. 1366 Apr. 10. URL: https://www.gov.il/he/pages/dec1366_2022 (дата звернення: 01.07.2026).
12. Setting the Standard: Israel Unveils First-Ever Responsible AI Guide for the Public Sector. Israel National Digital Agency. URL: <https://www.gov.il/en/pages/ai-guide> (дата звернення: 01.07.2026).
13. Establishing the National Headquarters for Artificial Intelligence in Israel, amending government decisions and transferring areas of operation from ministry to ministry. 2025. No. 3375. Sept. 21. Prime Minister's Office. URL: <https://www.gov.il/he/pages/dec3375-2025> (дата звернення: 01.07.2026).
14. Digital. The Public Sector Training House National-Digital-Agency. URL: <https://harhayeda.gov.il/digitalit/> (дата звернення: 01.07.2026).
15. The winning projects in the government's AI open call. Ministry of Innovation, Science and Technology. URL: https://www.gov.il/en/pages/most_ai_government_agencies_open_call_winners (дата звернення: 30.06.2026).
16. Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри: (версія для консультацій, червень 2024 р.) / Міністерство цифрової трансформації України. Київ : Мінцифра, 2024. 30 с. URL: <https://storage.thedigital.gov.ua/files/a/ba/d5da75c2613e331bb89258f950adcbac.pdf> (дата звернення: 30.06.2026).
17. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р : станом на 29 грудня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-r#Text> (дата звернення: 01.07.2026).
18. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025–2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.05.2025 № 457-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2025-r#Text> (дата звернення: 01.07.2026).
19. Україна планує інтегрувати ШІ в державні органи до 2030 року та увійти в ТОП-3 світових лідерів. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/364025-ukraina-planiruet-integriruvat-ii-v-gosudarstvennyy-sektor-do-2030-goda-i-voyti-v-top-3-mirovykh-liderov> (дата звернення: 01.07.2026).

REFERENCES

1. Ukraina vstanovyla svitovyi rekord: Diia.AI vyznaly pershim natsionalnym ShI-asystentom iz derzhavnykh posluh. Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy. Retrieved from: <https://thedigital.gov.ua/news/progress/ukrayina-vstanovyla-svitovyy-rekord-dii-ai-vyznaly-pershim-natsionalnym-shi-asystentom-iz-derzhavnykh-posluh>
2. Government AI Readiness Index 2025. Oxford Insights. Retrieved from: <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/government-ai-readiness-index-2025/#download-reports>.
3. HELSI. Ofitsiyniy veb-portal. Retrieved from: <https://app.helsi.me/>.
4. Portal elektronnykh posluh Pensiinoho Fondu Ukrainy. Retrieved from: <https://portal.pfu.gov.ua/sidebar/Templates/Default>.
5. Elektronnyi kabinet. Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy. Retrieved from: <https://cabinet.tax.gov.ua/>.
6. Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity. Retrieved from: <https://info.edbo.gov.ua/>.
7. All government information on one website, accessible and online gov.il – Government services and information. Anywhere, anytime. Gov.il official web-site. Retrieved from: <https://www.gov.il/en>.
8. Carl Folke, Thomas Hahn, Per Olsson and Jon Norberg. (2005). Adaptive governance of social-ecological systems. *Annual Review of Environment and Resources*. Volume 30. P. 441–473. DOI: 10.1146/annurev.energy.30.050504.144511.
9. Streamlining the public sector: Accelerating digital services to citizens and creating digital infrastructure and supporting policy tools and amending government decisions. Government of Israel. 2024. Oct. 31. Retrieved from: <https://www.gov.il/he/pages/dec2273-2024>.

10. About Israel National Digital Agency. Official website of the Israeli Government. Retrieved from: <https://www.gov.il/en/pages/about-national-digital-agency>.
11. Expansion and regulation of digital services for residents and businesses and amendment of a government decision. Government of Israel. 2022. No. 1366 Apr. 10. Retrieved from: https://www.gov.il/he/pages/dec1366_2022.
12. Setting the Standard: Israel Unveils First-Ever Responsible AI Guide for the Public Sector. Israel National Digital Agency. Retrieved from: <https://www.gov.il/en/pages/ai-guide>.
13. Establishing the National Headquarters for Artificial Intelligence in Israel, amending government decisions and transferring areas of operation from ministry to ministry. 2025. No. 3375. Sept. 21. Prime Minister's Office. Retrieved from: <https://www.gov.il/he/pages/dec3375-2025>.
14. Digital. The Public Sector Training HouseNational-Digital-Agency. Retrieved from: <https://harhayeda.gov.il/digitalit/>.
15. The winning projects in the government's AI open call. Ministry of Innovation, Science and Technology. Retrieved from: https://www.gov.il/en/pages/most_ai_government_agencies_open_call_winners.
16. Bila knyha z rehulivannia ShI v Ukraini: bachennia Mintsyfy: (versiiia dlia konsultatsii, cherven 2024 r.) / Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. Kyiv: Mintsyfra, 2024. 30 s. Retrieved from: <https://storage.thedigital.gov.ua/files/a/ba/d5da75c2613e331bb89258f950adcbae.pdf>.
17. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shturnoho intelektu v Ukraini: Rozporiadzh. Kab. Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 № 1556-r : stanom na 29 hrud. 2021 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>.
18. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Kontseptsii rozvytku shturnoho intelektu v Ukraini na 2025–2026 roky: Rozporiadzh. Kab. Ministriv Ukrainy vid 09.05.2025 № 457-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2025-p#Text>.
19. Ukraina planuie intehruvaty ShI v derzhavni orhany do 2030 roku ta uviiti v TOP-3 svitovykh lideriv. *Sudovyrydychna hazeta*. Retrieved from: <https://sud.ua/uk/news/publication/364025-ukraina-planiruet-integrirovat-ii-v-gosudarstvennyy-sektor-do-2030-goda-i-voyti-v-top-3-mirovykh-lidero>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

*Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026*

ДОКАЗУВАННЯ В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ МАЮТЬ СПЕЦІАЛЬНІ ЗВАННЯ БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

УДК 342:9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.12>

АРТЕМ КРЕЙТЕР

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права, Україна

kreiterartem7@gmail.com

ORCID: 0009-0004-2727-0614

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу доказування в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України.

Встановлено, що юридичне доказування поділяється на судове (процесуальне), що відбувається під час здійснення правосуддя, й позасудове (процедурне), що реалізується у результаті позасудового застосування норм права. Різновидом останнього в дисциплінарному провадженні вважається доказування щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України.

З'ясовано, що доказування в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, – це діяльність, що врегульована чинним законодавством, уповноважених суб'єктів щодо встановлення предмета доказування, збирання, дослідження та оцінки доказів з метою встановлення фактичних обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України.

Визначено, що основними етапами доказування в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, є формування предмета доказування, збір доказів, їх дослідження й оцінка. Так, предметом доказування є сукупність фактичних обставин, що підлягають доказуванню у дисциплінарній справі щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України. Збирання доказів – це діяльність щодо ідентифікації та фіксації отримання доказів, що мають значення для встановлення фактичних обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України. Дослідження доказів – це діяльність суб'єктів дисциплінарного провадження щодо з'ясування змісту доказів для подальшої їх оцінки. Оцінка доказів – це діяльність суб'єктів дисциплінарного провадження, спрямована на те, щоб дійти переконання щодо допустимості, належності, достовірності та достатності доказів, необхідних для встановлення фактичних обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України.

Докази в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, – це фактичні дані, що у визначеному законодавством порядку використовуються для встановлення обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України. Основними засобами доказування в такому провадженні можуть бути пояснення особи, що притягується до дисциплінарної відповідальності; письмові та електронні докази; пояснення свідків; висновки спеціалістів та експертів; речові докази тощо.

Ключові слова: доказування, етапи доказування, докази, дисциплінарне провадження, Бюро економічної безпеки України.

PROVING IN DISCIPLINARY PROCEEDINGS REGARDING PERSONS WITH SPECIAL RANKS OF THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

UDC 342:9

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-17.12>

ARTEM KREYTER

Postgraduate Student

Scientific Institute of Public Law, Ukraine

kreiterartem7@gmail.com

ORCID: 0009-0004-2727-0614

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of proving in disciplinary proceedings regarding persons with special ranks of the Bureau of Economic Security of Ukraine.

It has been established that legal evidence is divided into judicial (procedural), which is carried out during the administration of justice, and extrajudicial (procedural), which is implemented as a result of the extrajudicial application of the rules of law. A variety of the latter in disciplinary proceedings is considered to be evidence against persons holding special ranks of the Bureau of Economic Security of Ukraine.

It has been found that evidence in disciplinary proceedings against persons holding special ranks of the Bureau of Economic Security of Ukraine is an activity regulated by current legislation of authorized entities to establish the subject of evidence, collect, study and evaluate evidence in order to establish the factual circumstances of the commission of a disciplinary offense by persons holding special ranks of the Bureau of Economic Security of Ukraine.

It has been determined that the main stages of proving in disciplinary proceedings against persons holding special ranks of the Bureau of Economic Security of Ukraine are the formation of the subject of proof, the collection of evidence, its study and evaluation. Thus, the subject of proof is the set of factual circumstances that are subject to proof in a disciplinary case against persons holding special ranks of the Bureau of Economic Security of Ukraine. The collection of evidence is the activity of identifying and recording the receipt of evidence that is important for establishing the factual circumstances of the commission of a disciplinary offense by persons holding special ranks of the Bureau of Economic Security of Ukraine. The study of evidence is the activity of the subjects of disciplinary proceedings to clarify the content of the evidence for their further evaluation. Evidence assessment is the activity of subjects of disciplinary proceedings aimed at reaching a conviction regarding the admissibility, appropriateness, reliability and sufficiency of evidence necessary to establish the factual circumstances of the commission of a disciplinary offense by persons holding special ranks of the Bureau of Economic Security of Ukraine.

Evidence in disciplinary proceedings regarding persons holding special ranks of the Bureau of Economic Security of Ukraine is factual data that, in accordance with the procedure established by law, is used to establish the circumstances of the commission of a disciplinary offense by such persons. The main means of proof in such proceedings may be the explanations of the person held to disciplinary responsibility; written and electronic evidence; explanations of witnesses; conclusions of specialists and experts; material evidence, etc.

Key words: proving, stages of proof, evidence, disciplinary proceedings, Bureau of Economic Security of Ukraine.

Постановка проблеми. Комплексного теоретичного осмислення доказування в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, з чітко визначеними складами проступків, правилами та стандартами доказування на тепер немає. Окремі дослідження у згаданій сфері майже не проводилися та стосуються лише доказування у судовому процесі чи в дисциплінарному провадженні щодо державних службовців або інших посадових осіб службового права. Тому це дослідження базується на аналізі поглядів учених щодо доказування в різноманітних сферах дисциплінарного провадження та судового процесу з метою отримання нових знань щодо доказування в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України.

Питання щодо того, хто та в який спосіб бере участь під час доказування, які засоби при цьому використовуються, а також який порядок доказування, який матиме наслідок пасивність учасників

процесу та недостатність доказів, – основні в теорії доказування. Отже, у сучасних умовах вивчення процесу доказування стає просто необхідним [1, с. 22].

Ю.О. Подолян, досліджуючи питання дисциплінарної відповідальності приватного виконавця, дійшов слушних висновків, які можуть бути застосовані й щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, що теперішні процедури дисциплінарного провадження є багаторівневими, тривалими, складними, із високими вимогами до процесу доказування, що деякою мірою виправдано необхідністю гарантувати професійну незалежність, проте водночас ускладнює оперативне реагування на таке порушення. Відсутність чіткого переліку складів дисциплінарних правопорушень, стандартизованих критеріїв здійснення оцінки протиправних дій та прозорих механізмів для відмежування дисциплінарного проступку від професійної помилки чи об'єктивних труднощів у виконанні службових обов'язків породжує ризики як фактичної безкарності, так і вибіркового застосування стягнень. У результаті утворюється ситуація, коли механізми дисциплінарної відповідальності виступають одночасно не досить ефективними та вразливими до сумнівів щодо послідовності дисциплінарної практики й неупередженості, що потребує подальшої нормативної та концептуальної модернізації [2, с. 214].

Зазвичай юридичне доказування пов'язують із судовим правозастосуванням. Проте зазначену діяльність виконують не лише суд під час відправлення правосуддя, але й органи публічного адміністрування під час розгляду та прийняття рішення в адміністративних справах. Таким чином, юридичне доказування поділяється на судове (процесуальне), що здійснюється під час здійснення правосуддя, й позасудове (процедурне), що реалізується у результаті позасудового застосування норм права. Різновидом останнього в дисциплінарному провадженні вважається доказування щодо державного службовця. Встановлення обставин справи щодо вчинення ним дисциплінарного правопорушення здійснюється за допомогою доказів, зокрема, шляхом збирання, закріплення, дослідження й оцінки доказів [3, с. 332].

Доказова діяльність як у дисциплінарному провадженні щодо службовців міграційних органів, так і в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, реалізується, в основному, на стадії службового розслідування. Службове розслідування за загальним правилом розпочинається згідно з наказом керівника органу та полягає у сукупності процесуальних дій, що полягають у збиранні, закріпленні, всебічному дослідженні та оцінці доказів [4, с. 31].

Доказову діяльність вченими традиційно пропонується розглядати в певній послідовності. Можна виділити такі основні етапи доказування, як: формування предмета доказування, збір і подання доказів, їх дослідження та оцінка. Не виняток є доказування в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України.

Предмет доказування в зазначеному виді провадження – це сукупність фактичних обставин, що підлягають доказуванню у дисциплінарній справі щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, та мають значення для її правильного вирішення. Предмет доказування – це те, що необхідно встановити у справі для прийняття правильного та законного рішення щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України. Правильне встановлення предмета доказування по конкретній дисциплінарній справі – запорука забезпечення повноти, всебічності, об'єктивності дослідження обставин такої справи.

Збирання доказів полягає в ідентифікації та подальшій фіксації відомостей, що мають значення для справи. Водночас перевірка доказів здійснюється для встановлення їх належності, допустимості та достовірності, а їх оцінка скерована на формування аргументованого висновку щодо відсутності або наявності дисциплінарного правопорушення. Виявлення доказів у дисциплінарному провадженні може відбуватися у спосіб отримання або ж копіювання документів, здійснення експертиз, опитування свідків, здійснення ревізій, а також інших визначених законодавством процедур, що допомагають встановленню об'єктивної істини [3, с. 335].

Дослідження доказів – це діяльність, що полягає у з'ясуванні їх інформаційного значення та змісту, тобто мається на увазі сприйняття, а також з'ясування інформації про факти, що містяться у визначених джерелах доказів, з'ясування чинників, що впливають на достовірність доказів, а також ліквідацію суперечностей між окремими доказами. Оцінка доказів – це діяльність, яка призводить до переконання щодо допустимості, належності, достовірності доказів і достатності у сукупності для встановлення

обставин справи. Усі наявні у справі докази підлягають оцінюванню, під яким розуміється визначення їх допустимості, достовірності, відносності й достатності. Водночас відносність доказів, як правило, передбачає, що доказами щодо дисциплінарного проступку можуть бути лише ті фактичні дані, що мають значення для справи. Допустимість доказів передбачає, що доказами визнаються не всі фактичні дані, а лише ті з них, що отримані з дотриманням встановленої законодавством процедури їх отримання, а також із визначених законом джерел. Достовірність доказів підлягає встановленню шляхом отримання свідчень, що в них містяться, з інших джерел [4, с. 32]. Достатніми вважаються докази, що у своїй сукупності дають змогу дійти висновку щодо відсутності або наявності обставин справи, що входять до предмета доказування.

Під оцінкою доказів варто розуміти висновок посадової особи або органу, що розглядає справу, про недостовірність чи достовірність одержаних фактичних даних щодо обставин певної справи. Згідно з проведеною оцінкою доказів вони ухвалюють відповідне рішення. Така оцінка повинна бути надана не лише кожному доказу окремо, а й усім зібраним у справі доказам у своїй сукупності. Для зазначеного варто вирішити питання про те, чи дає сукупність зібраних доказів можливість зробити однозначний висновок про відсутність або наявність правопорушення, щодо винуватості чи невинуватості особи та про інші обставини, що мають значення для вирішення справи. Лише оцінка доказів у своїй сукупності дає можливість дійти достовірних висновків із зазначених питань. Здійснення оцінки доказів на підставі внутрішнього переконання означає насамперед неприпустимість некритичного відношення до окремих доказів, обов'язкову відсутність переваг одних доказів над іншими. Орган і посадова особа під час здійснення оцінки доказів підкоряються лише закону. Водночас під внутрішнім переконанням необхідно розуміти результат оцінки доказів, що відображає переконаність щодо тих чи інших обставин, важливих для справи. Здійснення оцінки доказів тісно пов'язане з дотриманням вимог закону, що регламентують порядок збирання доказів. Докази також оцінюють особи, які беруть участь у справі. Це проявляється у їхніх клопотаннях, поясненнях тощо. Висловлені зазначеними особами думки допомагають посадовій особі чи органу, що розглядає справу, повно, всебічно та об'єктивно здійснити оцінку доказів [5, с. 275].

Під час оцінки доказів уповноважений на розгляд та прийняття рішення в дисциплінарній справі суб'єкт повинен враховувати зміст принципу презумпції невинуватості, відповідно до якого особа вважається невинуватою доти, доки її вина не доведена в належний спосіб. Тому, по-перше, особа, що притягується до дисциплінарної відповідальності, не має доводити свою невинуватість. Обов'язок доказування вини покладається на посадову особу, уповноважену розслідувати цю справу. По-друге, всі сумніви тлумачаться на користь особи, що притягується до дисциплінарної відповідальності. О.Ю. Синявська переконана, якщо наявні два докази порушення службової дисципліни, що не спростовані під час службової перевірки, один з яких підтверджує винуватість, а інший – невинуватість, а інших доказів не виявлено, то висновок у справі повинен бути на користь невинуватої особи [6, с. 91].

Варто зазначити, що під дисциплінарним проступком визнається винне неналежне виконання чи невиконання працівником його ж трудових обов'язків. Складниками дисциплінарного правопорушення вважаються дії (бездіяльність) працівника; вина працівника; неналежне виконання чи порушення покладених на нього трудових обов'язків; наявність причинного зв'язку між діянням та порушенням або неналежним виконанням працівником трудових обов'язків. Недоведеність будь-якого з цих елементів повністю унеможливорює наявність дисциплінарного правопорушення. Водночас саме на роботодавця покладено обов'язок доказування факту винного вчинення працівником дисциплінарного правопорушення. В обранні конкретного виду стягнення власник чи уповноважений ним орган має враховувати всі обставини вчинення проступку. Для того щоб притягнути працівника до дисциплінарної відповідальності, повинно бути встановлено вину як ознаку порушення трудової дисципліни. У разі відсутності вини працівник не підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності. Можливість надати пояснення порушником трудової дисципліни вважається гарантією захисту його законних прав та інтересів. Водночас оцінка дисциплінарного правопорушення здійснюється на підставі з'ясування обставин його вчинення, зокрема з урахуванням змісту його письмового пояснення [7, с. 216]. Ненадання можливості дати письмові пояснення працівнику може вважатися підставою для скасування дисциплінарного стягнення. Для законного накладення дисциплінарного стягнення повинна бути наявна сукупність таких умов: дисциплінарне порушення має стосуватися тільки тих обов'язків, що впливають із

трудової функції працівника або правил внутрішнього трудового розпорядку. Неналежне виконання чи невиконання працівником його трудових обов'язків повинно бути винним, вчиненим без поважних причин умисно чи з необережності [7, с. 217].

Отже, основними етапами доказування в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, є формування предмета доказування, збір доказів, їх дослідження й оцінка. Так, предметом доказування є сукупність фактичних обставин, що підлягають доказуванню у дисциплінарній справі щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України. Збирання доказів – це діяльність щодо ідентифікації та фіксації отримання доказів, що мають значення для встановлення фактичних обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України. Дослідження доказів – це діяльність суб'єктів дисциплінарного провадження щодо з'ясування змісту доказів для подальшої їх оцінки. Оцінка доказів – це діяльність суб'єктів дисциплінарного провадження, що спрямована на те, щоб дійти переконання щодо допустимості, належності, достовірності та достатності доказів, необхідних для встановлення фактичних обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України.

Зауважимо, що доказування в адміністративному судочинстві – це діяльність уповноважених суб'єктів судового адміністративного процесу щодо збору та подання інформації про певні події, дії або стан, або витребування такої інформації судом за клопотанням учасників справи та їх представників, або згідно з власною ініціативою суду для її дослідження та подальшої оцінки [8, с. 9].

Є також думка, що доказування у дисциплінарному провадженні вважається врегульованою законодавством діяльністю уповноважених осіб, що передбачає збирання, перевірку та оцінку доказів задля встановлення фактичних обставин справи [3, с. 335].

Вважаємо, що доказування в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, – це діяльність, що врегульована чинним законодавством, уповноважених суб'єктів щодо встановлення предмета доказування, збирання, дослідження та оцінки доказів з метою встановлення фактичних обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України.

Варто зазначити, що докази в дисциплінарному провадженні щодо державних службовців розглядаються як фактичні дані, які у встановленому законом порядку використовуються для встановлення істотних обставин справи. Так, докази є підставою для прийняття рішення уповноваженим органом або посадовою особою щодо наявності або відсутності дисциплінарного правопорушення, за яке передбачена дисциплінарна відповідальність. Важливим є також встановлення ступеня вини державного службовця у вчиненні певного діяння та визначення обставин, що можуть мати значення для справи [3, с. 333].

Докази в межах дисциплінарного провадження можуть мати різноманітну природу та форму – пояснення свідків, документи, аудіо- чи відеозаписи, результати службових перевірок, висновки експертів тощо. Вони мають відповідати принципам належності, достовірності, допустимості та достатності, що забезпечують їх правомірне використання під час прийняття дисциплінарного рішення. Таким чином, процес доказування у дисциплінарному провадженні вважається невід'ємною складовою частиною забезпечення законності, справедливості та обґрунтованості застосування дисциплінарної відповідальності до державних службовців. Здійснюючи аналіз теоретичних напрацювань та практичної реалізації дисциплінарного провадження щодо державного службовця, варто визначити, що доказами в дисциплінарному провадженні необхідно вважати: 1) пояснення особи, що притягується до дисциплінарної відповідальності; 2) показання (пояснення) свідків; 3) документи; 4) консультації фахівців (спеціалістів); 5) речові докази; 6) висновки експертів; 7) відео- та звукозаписи [3, с. 333].

На підставі вищенаведеного можна зробити висновок, що докази в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, – це фактичні дані, що у встановленому законодавством порядку використовуються для встановлення обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України. Основними засобами доказування в такому провадженні можуть бути пояснення особи, що притягується до дисциплінарної відповідальності; письмові та електронні докази; пояснення свідків; висновки спеціалістів та експертів; речові докази тощо.

Нормативно питання доказування в дисциплінарному провадженні щодо працівників БЕБ майже не врегульовано. Винятки становлять окремі положення деяких нормативних актів, що лише надають розуміння загальної процедури розгляду таких дисциплінарних справ. Це Конституція України, Закон України «Про Бюро економічної безпеки України», Закон України «Про державну службу», Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України», Кодекс законів про працю України, Положення про проходження служби особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України № 1333 від 29 листопада 2022 р., Положення про дисциплінарну комісію Бюро економічної безпеки України, затверджене Наказом Бюро економічної безпеки України № 15 від 24 січня 2022 року тощо.

Для прикладу, Положенням про дисциплінарну комісію Бюро економічної безпеки України, що затверджене Наказом Бюро економічної безпеки України № 15 від 24 січня 2022 року, визначено, що за результатами розгляду матеріалів службового розслідування, яке проводить підрозділ внутрішнього контролю (у разі його проведення), та матеріалів дисциплінарної справи Комісія складає висновок про наявність чи відсутність у діях працівника БЕБ дисциплінарного проступку та підстав для його притягнення до дисциплінарної відповідальності з визначенням рекомендованого виду дисциплінарного стягнення (далі – висновок Комісії).

Якщо підрозділ внутрішнього контролю не проводив службового розслідування, а також у разі проведення дисциплінарного провадження стосовно працівника підрозділу внутрішнього контролю Комісія з метою належного виконання своїх повноважень має право:

- 1) проводити опитування осіб (за їх згодою), про що робиться запис у протоколі відповідного засідання Комісії, або доручати підрозділу внутрішнього контролю проведення опитування осіб;
- 2) одержувати від органів БЕБ, їх структурних підрозділів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління БЕБ, на запит необхідні документи або їх копії та долучати такі документи до матеріалів дисциплінарної справи;
- 3) отримувати в установленому законом порядку від органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій документи або їх копії та долучати такі документи до матеріалів дисциплінарної справи;
- 4) у разі необхідності виконання значного обсягу дій звертатися з належним обґрунтуванням до Директора БЕБ щодо продовження строку дисциплінарного провадження та/або додаткового залучення працівників БЕБ до виконання завдань, покладених на Комісію, з метою своєчасного завершення дисциплінарного провадження;
- 5) вживати інших заходів для перевірки наявності чи відсутності в діях працівника БЕБ складу дисциплінарного проступку.

Працівник БЕБ, стосовно якого вирішується питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності, під час засідання Комісії має право:

- 1) надавати письмові пояснення, документи, які долучаються до матеріалів дисциплінарної справи, або відмовитися від їх надання;
- 2) висловлювати заперечення, подавати заяви;
- 3) заявляти відвід члену Комісії;
- 4) користуватися правничою допомогою, послугами представника.

Розгляд матеріалів дисциплінарної справи на засіданні Комісії починається із заслуховування доповіді члена Комісії, який за дорученням голови Комісії вивчав такі матеріали, після чого заслуховуються присутні на засіданні інші члени Комісії, працівник БЕБ, стосовно якого вирішується питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності, та інші особи, які беруть участь у такому засіданні на запрошення Комісії, а також вивчається та аналізується інша інформація.

На засідання Комісії, на якому будуть розглядатися матеріали дисциплінарної справи, запрошується працівник БЕБ, стосовно якого вирішується питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності. Рішення Комісії приймаються шляхом голосування.

Висновки. Отже, доказування в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, – це діяльність, що врегульована чинним законодавством, уповноважених суб'єктів щодо встановлення предмета доказування, збирання, дослідження та оцінки доказів з метою встановлення фактичних обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України.

Основними етапами доказування в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, є формування предмета доказування, збір доказів, їх дослідження й оцінка. Так, предметом доказування є сукупність фактичних обставин, що підлягають доказуванню у дисциплінарній справі щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України. Збирання доказів – це діяльність щодо ідентифікації та фіксації отримання доказів, що мають значення для встановлення фактичних обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України. Дослідження доказів – це діяльність суб'єктів дисциплінарного провадження щодо з'ясування змісту доказів для подальшої їх оцінки. Оцінка доказів – це діяльність суб'єктів дисциплінарного провадження, що спрямована на те, щоб дійти переконання щодо допустимості, належності, достовірності та достатності доказів, необхідних для встановлення фактичних обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України.

Докази в дисциплінарному провадженні щодо осіб, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України, – це фактичні дані, що у визначеному законодавством порядку використовуються для встановлення обставин вчинення дисциплінарного проступку особами, які мають спеціальні звання Бюро економічної безпеки України. Основними засобами доказування в такому провадженні можуть бути пояснення особи, що притягується до дисциплінарної відповідальності; письмові та електронні докази; пояснення свідків; висновки спеціалістів та експертів; речові докази тощо.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Колпаков В.К., Гордєєв В.В. Доказування в адміністративному судочинстві : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 128 с.
2. Подолян Ю.О. Засади дисциплінарної відповідальності приватного виконавця. *Правова позиція*. 2025. № 2(47). С. 209–215. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-2.37>.
3. Погребняк О.Г. Окремі особливості доказів та доказування у дисциплінарному провадженні щодо державних службовців міграційних органів. *Право та державне управління*. 2024. № 3. С. 331–337.
4. Корнута Л.М. Визначення поняття доказів та доказової діяльності в дисциплінарному провадженні щодо державних службовців. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 73. С. 29–34. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=apdp_2014_73_6.
5. Колпаков В.К., Гордєєв В.В. Теорія адміністративного проступку : монографія. Харків : Харків юридичний, 2016. 344 с.
6. Синявська О.Ю. Принципи дисциплінарного провадження в органах внутрішніх справ України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 88–93. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=VKhnuvs_2000_10_18.
7. Томляк Т.С., Присяжнюк О.В. Дисциплінарні стягнення, процедура їх застосування: актуальні питання та судова практика. *Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»)*. 2024. № 11(39) 2024. С. 202–224. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11\(39\)-202-224](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11(39)-202-224).
8. Гордєєв В.В. Суб'єкти доказування в адміністративному судочинстві України. *Форум Права*. 2022. № 72(1). С. 6–12. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.5529542>.

REFERENCES

1. Kolpakov, V.K., Hordieiev, V.V. (2009). Dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi: monohrafiia. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 128 s.
2. Podolian, Yu.O. (2025). Zasady dystsyplinarnoi vidpovidalnosti pryvatnoho vykonavtsia. *Pravova pozytsiia*. № 2(47). S. 209–215. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-2.37>.
3. Pohrebniak, O.H. (2024). Okremi osoblyvosti dokaziv ta dokazuvannia u dystsyplinarnomu provadzhenni shchodo derzhavnykh sluzhbovtziv mihratsiinykh orhaniv. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 3. S. 331–337.
4. Kornuta, L.M. (2014). Vyznachennia poniattia dokaziv ta dokazovoi diialnosti v dystsyplinarnomu provadzhenni shchodo derzhavnykh sluzhbovtziv. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. № 73. S. 29–34. Retrieved from: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=apdp_2014_73_6.
5. Kolpakov, V.K., Hordieiev, V.V. (2016). Teoriiia administratyvnoho prostupku: monohrafiia. Kharkiv: Kharkiv yurydychnyi, 344 s.

6. Syniavska, O.Iu. (2000). Pryntsypy dystsyplinarnoho provadzhennia v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 10. S. 88–93. Retrieved from: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=VKhnuvs_2000_10_18.

7. Tomliak, T.S., Prysiazhniuk, O.V. (2024). Dystsyplinarni stiahnennia, protsedura yikh zastosuvannia: aktualni pytannia ta sudova praktyka. *Nauka i tekhnika sohodni (Seriia «Pedahohika», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Fizyko-matematychni nauky», Seriia «Tekhnika»)*. № 11(39) 2024. S. 202–224. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11\(39\)-202-224](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-11(39)-202-224).

8. Hordieiev, V.V. (2022). Subiekty dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi Ukrainy. *Forum Prava*. № 72(1). S. 6–12. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.5529542>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 16.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 343.163:340.137

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.13>

ІРИНА ПАЩЕНКО

*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри
публічно-правових дисциплін*

**Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського, Україна**

pashchenko.i@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-3056-5438

Анотація. У дослідженні автором проаналізовано завдання та виконання функцій органами прокуратури України в умовах євроінтеграційного процесу. З моменту проголошення незалежності України розпочався новий етап розвитку прокуратури. Відповідно до перехідних положень Конституції України органи прокуратури продовжували виконувати функцію загального нагляду за додержанням та застосуванням законів. У статті автором наголошено, що такий підхід не відповідав європейським стандартам та рекомендаціям міжнародних організацій, що вказували на необхідність звуження функцій прокуратури до сфери кримінальної юстиції.

У статті розглянуто ключові історичні етапи державотворення незалежної України та їх вплив на реформування органів прокуратури, зміни національного законодавства до європейських стандартів. Проаналізовано новий підхід функціонування органів прокуратури та порядок здійснення прокурорського самоврядування відповідно до Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. Наголошено, що тривалий час функції прокуратури регулювались окремим розділом Конституції України, що свідчило про невизначеність її місця й ролі серед гілок державної влади. Автором зазначено про вплив конституційної реформи 2016 року на еволюцію функцій прокуратури України.

Звернуто увагу на особливості реагування інституту прокуратури на політико-правові виклики, що виникають на шляху розвитку української держави. Автором визначено основні прогалини у реформуванні прокуратури в Україні. З огляду на запровадження правового режиму воєнного стану автором детально проаналізовано положення Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки.

Сформульовано висновок про необхідність посилення інституційної незалежності, функціональні повноваження та політичну нейтральність прокуратури. Проаналізовано європейські вимоги щодо повноважень органів прокуратури, оцінено стан реформування в Україні, виокремлено основні виклики та сформульовано рекомендації щодо подальшого впровадження правових стандартів Європейського Союзу.

Ключові слова: система прокуратури, правова держава, європейська інтеграція, реформа, Офіс Генерального прокурора, інституційна незалежність, демократизація, верховенство права, європейські стандарти.

REFORM OF THE PROSECUTORIAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

UDC 343.163:340.137

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-17.13>

IRYNA PASHCHENKO

Candidate of Historical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of Public Law Disciplines

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukraine

pashchenko.i@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-3056-5438

Abstract. This study examines the tasks and the performance of functions by the Ukrainian prosecution authorities within the context of the European integration process. A new stage in the development of the prosecution service began with the proclamation of Ukraine's independence. In accordance with the transitional provisions of the Constitution of Ukraine, prosecution authorities continued to exercise the function of general supervision over the observance and application of laws. The author emphasizes that this approach did not align with European standards or the recommendations of international organizations, which advocated limiting the functions of the prosecution service to the sphere of criminal justice.

The article examines the key historical stages of state-building in independent Ukraine and their impact on the reform of prosecution authorities and the alignment of national legislation with European standards. It analyzes the new operational approach of prosecution authorities and the procedure for prosecutorial self-governance in accordance with the Law of Ukraine "On the Public Prosecutor's Office" dated October 14, 2014. The author highlights that, for a long period, the functions of the prosecutor's office were regulated by a separate chapter of the Constitution of Ukraine, reflecting uncertainty regarding its place and role among the branches of state power. The article also notes the influence of the 2016 constitutional reform on the evolution of the functions of Ukraine's prosecution service.

Attention is drawn to the specific ways in which the prosecution service responds to the political and legal challenges arising during the development of the Ukrainian state. The author identifies key gaps in the reform of the prosecution service in Ukraine. Taking into account the imposition of the legal regime of martial law, the author provides a detailed analysis of the provisions of the Comprehensive Strategic Plan for Reforming Law Enforcement Agencies (as part of Ukraine's security and defense sector) for 2023–2027.

A conclusion is drawn regarding the need to strengthen the institutional independence, functional powers, and political neutrality of the prosecution service. European requirements concerning the powers of prosecution authorities are analyzed, the state of reform in Ukraine is assessed, key challenges are identified, and recommendations for the further implementation of European Union legal standards are formulated.

Key words: prosecution system, state governed by the rule of law, European integration, reform, Office of the Prosecutor General, institutional independence, democratization, rule of law, European standards.

Постановка проблеми. Діяльність прокуратури посідає значне місце у функціонуванні правових держав, оскільки є показником рівня демократично-правових перетворень. Активізація процесів євроінтеграції, адаптація законодавства до стандартів ЄС вимагають удосконалення структури управління та уточнення функцій системи прокурорського нагляду, визначення шляхів і напрямів покращення їхньої роботи.

Важливо відзначити, що загалом інститут прокуратури України пройшов складний і суперечливий шлях становлення та розвитку, зумовлений трансформацією політичного режиму, зміною форми державного устрою та впливом різних правових традицій.

Впродовж останніх десяти років в Україні активно обговорюються проблеми реформування системи органів прокуратури. Такі трансформаційні процеси пов'язані євроінтеграційними процесами. Україна пройшла шлях від моделі «загального нагляду» та значних владних повноважень, характерних для радянського періоду існування, до чіткого розмежування процесуальних функцій, інституційної автономії та підзвітності, визначених у стандартах Ради Європи.

За сучасних умов розбудови України, що характеризується плідною співпрацею України з ЄС в усіх сферах суспільного життя, питання реформування прокуратури як складника правоохоронної системи держави залишається важливим та актуальним. Дотримання європейських цінностей та стандартів в усіх сферах суспільного життя та перебування України у Раді Європи зумовлюють зміни компетенцій правових інститутів до норм ЄС.

Оцінка ступеня наукової розробки проблеми. Важливі аспекти діяльності та реформування органів прокуратури України представлено у наукових працях В. Долежана, В. Клочкова, М. Мичка, В. Мурзи, В. Окіпнюка, М. Руденка, В. Сухоноса, П. Шумського та ін. На сучасному етапі цій проблемі присвячені спеціальні праці М. Мавдрика, В. Миколенка, М. Твердохліба, Ф. Кашарського, в яких системно аналізуються ключові моменти розбудови органів прокуратури: місце, роль, принципи організації та діяльності, функції, повноваження, тенденції розвитку.

Метою статті є аналіз законодавчих змін щодо функцій та повноважень прокуратури України та оцінка їх відповідності європейським цінностям та стандартам. Для досягнення поставленої мети у дослідженні застосовано порівняльно-правовий, формально-юридичний, історико-правовий, системно-структурний методи наукового пізнання.

Виклад основного матеріалу. Варто відзначити, що впродовж 2014–2026 рр. прокуратура суттєво реформувалася, насамперед пройшла шлях від інструменту контролю та нагляду до інституції, яка забезпечує законність у межах кримінального процесу та захищає інтереси держави у суді.

Здобуття Україною статусу країни-кандидата на членство у Європейському Союзі – важливий історичний крок та можливість прискорити реформування органів державної влади на всіх рівнях. Водночас із затвердженням статусу кандидата на вступ до ЄС Європейською Комісією було висунуто низку вимог, насамперед щодо посилення ефективності державного управління та впровадження дієвих механізмів забезпечення законності та правопорядку. Такі зміни стосуються системи правосуддя, насамперед органів прокуратури. Слід зазначити, що Україна взяла зобов'язання реформувати інститут прокуратури відповідно до європейських стандартів ще 9 листопада 1995 року, коли вступила до Ради Європи.

Поворотним моментом на шляху реформування органів прокуратури та адаптації національного законодавства до європейських цінностей стала Революція Гідності. Ключовими здобутками революційних подій 2013–2014 рр. стало підписання політичної та економічної частин Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Ці визначальні кроки сприяли процесу оновлення та внесення суттєвих змін до національного законодавства України щодо функціонування органів прокуратури. Своєю чергою Україна взяла на себе зобов'язання реформувати систему правосуддя. Реформа прокуратури стала однією з ключових, оскільки її діяльність є показником ефективної боротьби зі злочинністю, корупцією та дотриманням прав та свобод людини. Відповідно до рекомендацій Ради Європи та Венеціанської комісії передбачалось звуження функцій прокуратури до сфери кримінальної юстиції та обмеження її представницьких компетенцій.

Так, спеціальним законодавчим актом, що визначив правові засади організації та функціонування прокуратури України, статус прокурорів, порядок здійснення прокурорського самоврядування, став Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 року. Новоприйнятий закон скасував функцію загального нагляду та змінив діяльність прокуратури відповідно до європейських стандартів. Новий підхід до функціонування органів прокуратури передбачав реалізацію їхніх повноважень щодо забезпечення верховенства права у сфері кримінального провадження, захисті прав і свобод людини, а також представництві інтересів держави у суді [8].

Крім того, тривалий час функції прокуратури регулювались окремим розділом Конституції України, що свідчило про невизначеність її місця й ролі серед гілок державної влади. 30 вересня 2016 року набрали чинності зміни до Конституції України в розділі правосуддя, що чітко визначило функціональне місце інституту прокуратури у механізмі держави як невід'ємної складової частини системи правосуддя. Так, норма статті 131-1 Конституції України визначила вичерпний перелік функцій прокуратури України: 1) підтримання публічного обвинувачення у суді; 2) організація й процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, розв'язання відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими й розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави у суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [4, ст. 131].

Представники Венеціанської комісії неодноразово наголошували щодо необхідності скасування функції загального нагляду прокуратури, що суперечить принципу верховенства права в правовій демократичній державі. Зважаючи на це, важливим результатом Конституційної реформи 2016 року стало скасування загального нагляду прокуратури за додержанням і застосуванням законів. Такі зміни повністю відповідали європейському досвіду функціонування прокуратури, де повноваження нагляду покладені на відповідні спеціалізовані контролюючі органи.

Варто зауважити, що окремі правові норми Закону України «Про прокуратуру» суперечать змісту тих повноважень прокуратури, які встановлені Конституцією України. Зокрема, вказаний Закон все ще містить положення щодо нагляду прокуратурою за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство та розширену функцію представництва інтересів громадянина та держави у суді. У зв'язку з цим працівники прокуратури повинні діяти відповідно до функцій, що визначені Конституцією України, незважаючи на більш широкі повноваження, що прописані в ЗУ «Про прокуратуру».

Функція представництва прокуратурою інтересів держави у суді застосовується у виключних випадках та не є основним напрямом діяльності органів прокуратури України. Так, відповідно до статті 23 ЗУ «Про прокуратуру» визначено, що прокурор здійснює представництво у суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу [8, ст. 23]. З огляду на європейський досвід слід зазначити, що загалом функції прокуратури спрямовані на підтримку публічного обвинувачення та нагляд за досудовим розслідуванням, а представницькі повноваження прокуратури є рідкісними та обмеженими.

Зважаючи на це, звуження функцій прокуратури в межах кримінальної юстиції вимагало проведення відповідних змін щодо структури, кадрового забезпечення, підвищення кваліфікації працівників прокуратури.

Відповідно до положень початкової редакції ЗУ «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року структура прокуратури України включала чотири ключові ланки: 1) Генеральну прокуратуру України; 2) регіональні прокуратури; 3) місцеві прокуратури; 4) військові прокуратури. Впродовж наступних років система та структура прокуратури України неодноразово змінювались. Наказом Генерального прокурора України від 22 вересня 2015 року у структурі Генеральної прокуратури України утворено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру як автономну одиницю структури прокуратури.

У подальшому чергові зміни у структурі прокуратури України були законодавчо визначені Законом України від 19.09.2019 № 113-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури». Відповідно до нього істотно змінено структуру системи прокуратури. По-перше, Генеральна прокуратура України перейменована в Офіс Генерального прокурора. Так, органи прокуратури об'єдналися у триланкову систему: 1) Офіс Генерального прокурора; 2) обласні; 3) окружні прокуратури [5].

Таким чином, системні реорганізації органів прокуратури дозволили провести атестацію працівників прокуратури впродовж 2015, 2019–2021 років, поступово скоротити загальну чисельність прокурорів й оновити їхній склад. Так, наслідком активного атестаційного процесу стало звільнення близько 50% прокурорів офісу Генерального прокурора та майже третини прокурорів обласних та окружних прокуратур.

В анонімному експертному опитуванні прокурорів, проведеного в межах дослідження «Оцінка державної політики у сфері реформування прокуратури України протягом 2014–2023 років», проаналізовано рівень кадрового забезпечення органів прокуратури нині. Так, на запитання «Як ви оцінюєте добір до органів прокуратури сьогодні» 43% респондентів (прокурорів) відповіли «загалом добре, але є свої проблеми»; 23% вважають, що «є значні проблеми»; 19% – «погано»; лише 15% зазначили «добре». Значна кількість респондентів зауважила, які труднощі залишаються під час кадрового добору прокурорів: не досить забезпечено відбір людей з практичним досвідом; дуже тривалий час процедури; тестування не забезпечує достовірну оцінку; збереглася суб'єктивність відбору; зavelика формалізованість, бюрократизованість процедури; сумнівною є якість етапу співбесіди; велика вірогідність проходження лише співробітників правоохоронних органів, вузька спеціалізація; добір проводиться не на всі вакантні посади; відсутні чіткі критерії оцінки якості проходження стажування стажерами; відсутній

добір на посади в прокуратури обласного рівня; потрібно додати можливість електронної подачі документів [13, с. 188].

В умовах сьогодення, з огляду на правовий режим воєнного стану, питання забезпечення безпеки набуло особливого значення. Так, діяльність органів державної влади спрямована на забезпечення законності, безпеки та оборони України. Прокуратура як орган системи правосуддя посідає важливе місце в реалізації політики держави щодо забезпечення верховенства права, дотримання прав, свобод та інтересів людини та притягнення до відповідальності винних осіб у вчиненні кримінальних правопорушень. Так, указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 схвалено комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки. Новоприйнятий план спрямований підвищити пріоритетність реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони, забезпечити його модернізацію й приведення у відповідність до стандартів, яких повинна досягти Україна на шляху до членства у ЄС [7].

Водночас прокуратура України в умовах широкомасштабного вторгнення країни-агресора продовжує неухильно дотримуватись європейських стандартів, зокрема рекомендацій Венеційської комісії та Групи держав Ради Європи проти корупції (ГРЕКО). Реформування органів прокуратури залишається одним із пріоритетних напрямів діяльності України як у рамках виконання міжнародних зобов'язань перед Радою Європи, так і щодо реалізації Дорожньої карти з питань верховенства права. Так, 2–3 липня 2026 року у Львові відбувся важливий захід за ініціатииви Ради Європи та Офісу Генерального прокурора України на тему «Запобігання та протидія випадкам неналежного поведіння, їх ефективне розслідування – європейський та національний виміри» [10]. Зазначений проєкт реалізується в межах Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023–2026 роки.

Нині головні завдання та цілі органів прокуратури чітко визначені у стратегії розвитку прокуратури на 2025–2028 рр. [12]. Слід відзначити, що стратегія розвитку прокуратури враховує внутрішні та зовнішні фактори розвитку держави, необхідності забезпечення справедливого правосуддя, відкритості та підзвітності державних органів. В основу цього документа було покладено дорожню карту з питань верховенства права для вступу до ЄС, комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку на 2023–2027 рр. та план заходів до нього, державну антикорупційну програму на 2023–2025 рр. [6].

Новоприйнята стратегія передбачає відповідні вимоги щодо вдосконалення роботи органів прокуратури: підвищення ефективності, оптимізацію діяльності прокуратури; посилення гарантій незалежності, неупередженості та відповідальності прокурорів, а також налагодження зв'язків із суспільством. На думку експерта із кримінальної юстиції Центру політико-правових реформ Євгена Крапивіна, ключовими напрямками вказаної стратегії розвитку прокуратури слід вважати: забезпечення дотримання прав та інтересів потерпілих, свідків та інших учасників кримінального провадження; система управління, орієнтована на результат відповідно до встановлених пріоритетів кримінальної політики; впровадження цифрової трансформації; сучасна та ефективна система управління людським капіталом; відкритість, підзвітність та незалежність [1].

Своєю чергою важливими умовами щодо вступу України до ЄС залишається ефективна діяльність прокурорського самоврядування та якісне управління органами прокуратури без втручання у процесуальну діяльність прокурора. Для забезпечення незалежності працівників прокуратури у 2017 році засновано інститути прокурорського самоврядування: Всеукраїнську конференцію прокурорів, Раду прокурорів України [2, с. 118].

Загалом на органи прокурорського самоврядування покладено обов'язки щодо кадрового добору, призначення на керівні посади в органи прокуратури, притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності. Чергову Всеукраїнську конференцію прокурорів скликає Рада прокурорів України один раз на два роки (ч. 1 ст. 68 Закону) [8, ст. 68]. 27 серпня 2024 року відбулася V Всеукраїнська конференція прокурорів, на якій обрали п'ятьох членів Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів від прокуратури та призначено двох членів Ради прокурорів України. У ній взяли участь 518 делегатів від прокуратур усіх рівнів – Офісу Генерального прокурора, обласних, окружних прокуратур, а також Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, яким колективи прокурорів довірили представляти їхні інтереси на конференції [3].

Вищим органом прокурорського самоврядування є Рада прокурорів України (РПУ), яка наділена повноваженнями призначення та звільнення прокурорів з адміністративних посад, розгляду скарг

прокурорів та інших звернень, що порушують незалежність прокурорів. Важливо, що представники європейської комісії постійно наголошують на тому, що РПУ як орган прокурорського самоврядування повинен систематично виконувати свої повноваження та бути незалежним від Офісу Генерального прокурора.

Важливо, що Всеукраїнською конференцією прокурорів 27–28 серпня 2026 року буде поставлено на розгляд питання призначення одинадцяти членів Ради прокурорів України, з яких два представники (прокурори) від Офісу Генерального прокурора, чотири представники (прокурори) від обласних прокуратур та п'ять представників (прокурорів) від окружних прокуратур.

Вагомим напрямом діяльності РПУ є виконання Україною умов вступу до Європейського Союзу та запровадження європейських стандартів у роботі органів прокурорського самоврядування. Так, одна з умов, визначена Європейською Комісією, полягає у проведенні прозорої процедури попереднього відбору всіх кандидатів у члени Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (КДКП), що включає перевірку їх доброчесності. Відповідні зміни у національне законодавство передбачені Планом «Ukraine Facility» на 2026 рік [9].

Своєю чергою на виконання зазначених вимог ЄС 29 липня 2025 року Рада прокурорів України оголосила про початок прийому документів від осіб, які виявили намір взяти участь у проведенні конкурсу на посаду члена Конкурсної комісії за квотою Ради прокурорів України для проведення конкурсу на зайняття посади члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [11].

Висновки. Станом на сьогодні українським суспільством чітко усвідомлюється необхідність подальшого реформування та переходу до моделі прокуратури, яка повинна невинно інтегруватися в національні правові механізми та сприйматися кожним громадянином як досить важлива та ефективна. Водночас в умовах запровадження воєнного стану пріоритетними завданнями для органів прокуратури залишаються забезпечення гарантованих Конституцією України цінностей, таких як життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека кожної людини. Так, в умовах сьогодення питання реформування прокуратури є актуальним та потребує особливої уваги для зміцнення правової системи України та формування правової держави європейського зразка.

Загалом впродовж 2014–2026 рр. прокуратура суттєво реформувалася, змінила статус від інструменту контролю та нагляду на інституцію, яка забезпечує законність у межах кримінального процесу та захищає інтереси держави у суді. Важливими критеріями набуття Україною членства у Європейському Союзі стали запровадження ефективного прокурорського самоврядування та якісного управління органами прокуратури без втручання у процесуальну діяльність прокурора.

Реформування органів прокуратури залишається одним із пріоритетних напрямів діяльності України як у рамках виконання міжнародних зобов'язань перед Радою Європи та щодо реалізації Дорожньої карти з питань верховенства права. У межах Дорожньої карти з питань верховенства права передбачено конкурси на керівні посади, оновлення критеріїв доброчесності, створення єдиних етичних стандартів і посилення незалежності Ради прокурорів і КДКП. Водночас Європейська Комісія вимагає від України перетворення прокуратури на орган влади європейського зразка, що стане прикладом прозорої, незалежної, доброчесної, інституційно самостійної системи управління.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Крапивін Є.О. Генпрокурор затвердив стратегію розвитку прокуратури до 2028 року: чому це важливо. 2025. URL: <https://zmina.info/news/genprokuror-zatverdyl-strategiyu-rozvytku-prokuratury-do-2028-roku-chomu-czevazhlyvo/> (дата звернення: 14.06.2026).
2. Маслова О.В. Професійне самоврядування як гарантія незалежності прокурорів і суддів: порівняльний аспект. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 118–119.
3. Призначено п'ятьох членів КДКП та двох членів Ради прокурорів України. *Юридична газета*, 2024. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/priznachen-pyatoh-chleniv-kdkp-ta-dvoh-chleniv-radi-prokuroriv-ukrayini.html> (дата звернення: 18.05.2026).
4. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401-VIII: станом на 30.09.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> (дата звернення: 20.05.2026).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури : Закон України від 19.09.2019 р. № 113-IX: станом на 02.10.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#n53> (дата звернення: 20.05.2026).

6. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2026).
7. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023: станом на 13.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text> (дата звернення: 20.05.2026).
8. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII: станом на 12 квітня 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 20.05.2026).
9. Про схвалення Плану для Ukraine Facility : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 березня 2024 р. № 244-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.06.2026).
10. Рада Європи підтримала проведення стратегічної сесії для прокурорів щодо ефективного розслідування справ. Офіс Ради Європи в Україні. 3 липня 2026 р. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/continuing-joint-efforts-on-the-implementation-of-the-rule-of-law-roadmap-focus-on-the-prosecution-reform> (дата звернення: 25.06.2026).
11. Рекомендації з оформлення та подання документів : Рішення Ради прокурорів України від 29 липня 2025 року № 102-25р. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/Rishennja.pdf> (дата звернення: 25.06.2026).
12. Стратегія розвитку прокуратури на 2025–2028 рр. : Наказ Генерального прокурора від 08.10.2025 р. № 322. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/gp25035> (дата звернення: 21.06.2026).
13. Хавронюк М.І., Крапивін Є.О., Писаренко Д.М. Оцінка державної політики у сфері реформування прокуратури України протягом 2014–2023 років. 2023. 200 с. URL: <https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/Otsinka-reformuvannya-prokuratury-2014-2023.pdf> (дата звернення: 26.06.2026).

REFERENCES

1. Krapyvin Ye.O. (2025). Henprokuror zatverdyyv stratehiyu rozvytku prokuratury do 2028 roku: chomu tse vazhlyvo. Retrieved from: <https://zmina.info/news/genprokuror-zatverdyyv-strategiyu-rozvytku-prokuratury-do-2028-roku-chomu-tse-vazhlyvo/>.
2. Maslova O.V. (2016). Profesiine samovriaduvannya yak harantiia nezalezhnosti prokuroriv i suddiv: porivnialnyi aspekt. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 4, 118–119.
3. Pryznacheno piatokh chleniv KDKP ta dvokh chleniv Rady prokuroriv Ukrainy. *Yurydychna hazeta*. (2024). Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/golovna/priznacheno-pyatoch-chleniv-kdkp-ta-dvoh-chleniv-radi-prokuroriv-ukrayini.html>.
4. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia): Zakon Ukrainy. (2016, 2 June). (Law No. 1401-VIII). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
5. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pershocherhovykh zakhodiv iz reformy orhaniv prokuratury: Zakon Ukrainy. (2019, 19 September). No. 113-X. Retrieved from: [tps ://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#n53](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#n53).
6. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023–2025 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. No. 220. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>.
7. Pro Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannya orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023–2027 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy. (2023, 11 May). No. 273/2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.
8. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy. (2014, 14 October). No. 1697-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
9. Pro skhvalennia Planu dlia Ukraine Facility: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2024. 18 March). No. 244-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2024-%D1%80#Text>.
10. Rada Yevropy pidtrymala provedennia stratehichnoi sesii dlia prokuroriv shchodo efektyvnogo rozsliduvannia sprav. Ofis Rady Yevropy v Ukraini. (2026, 3 July). Retrieved from: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/continuing-joint-efforts-on-the-implementation-of-the-rule-of-law-roadmap-focus-on-the-prosecution-reform>.
11. Rekomendatsii z oformlennia ta podannia dokumentiv: Rishennia Rady prokuroriv Ukrainy. (2025, 29 July). No. 102-25r. Retrieved from: <file:///C:/Users/user/Downloads/Rishennja.pdf> (data zvernennia: 25.06.2026).
12. Stratehiia rozvytku prokuratury na 2025–2028 rr.: Nakaz Heneralnoho prokurora. (2025, 8 October). No. 322. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/gp25035>.
13. Khavroniuk M.I., Krapivin Ye.O., Pysarenko D.M. (2023). Otsinka derzhavnoi polityky u sferi reformuvannya prokuratury Ukrainy protiahom 2014–2023 rokiv. 2023. 200 s. Retrieved from: <https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/Otsinka-reformuvannya-prokuratury-2014-2023.pdf>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 24.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ ОМБУДСМАНА У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ТА КАНАДІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

УДК 342.7:351.9(410+71)(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-17.14>

НАТАЛІЯ ПУЗИРНА

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та приватного права

Національного університету «Чернігівська політехніка», Україна

ORCID: 0000-0002-7297-0829

Анотація. У статті розглянута проблема адміністративно-правового забезпечення адміністративної діяльності системи омбудсманів у Великій Британії та Канаді в контексті досвіду для нашої країни. Зазначено, що у світовій практиці інститут омбудсмана функціонує в різних організаційно-правових формах, що зумовлено особливостями правових систем і державного устрою окремих країн. Проаналізована британська та канадська моделі функціонування інституту омбудсмана. Зазначено, що порядок звернення до омбудсмана у Великій Британії є досить специфічним. Громадяни не мають можливості безпосередньо подавати скарги, а повинні робити це через депутата парламенту. Така процедура, на думку окремих дослідників, обмежує один із базових принципів діяльності омбудсмана – принцип прямого доступу громадян до цього інституту. Ще однією особливістю британської моделі є вимога дотримання конфіденційності щодо осіб посадовців, дії яких стали предметом розслідування. Наголошено, що канадський омбудсман поєднує незалежний контроль за адміністративними органами з визначеними законодавчими обмеженнями. Така організаційна модель дозволяє захищати права громадян і військовослужбовців у межах його компетенції, водночас дотримуючись принципів державного устрою та автономії інших гілок влади. У статті зроблено висновок, що британська модель діяльності омбудсманів дає підстави для практичного впровадження інструментів контролю за якістю адміністрування, а досвід Канади є найбільш актуальним з огляду на необхідність правового захисту прав військовослужбовців і ветеранів. Запропоновано в контексті врахування досвіду Великої Британії викласти статтю 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» пунктом 11-1 у такій редакції: «здійснювати провадження та розслідувати випадки неналежного адміністрування (maladministration), що виявляються у формах надмірного процесуального формалізму, порушення строків розгляду або бездіяльності під час розгляду звернень громадян». Також доцільно врахувати канадський досвід Уповноваженого з питань державних мов, який, на відміну від українського мовного омбудсмана, акцентує свою увагу не тільки на контролі використання державної мови, але й на сприянні підвищенню якості державних послуг мовами меншин.

Ключові слова: адміністративна діяльність, інститут омбудсмана, досвід, повноваження, спеціалізований омбудсман.

ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE OMBUDSMAN INSTITUTION IN GREAT BRITAIN AND CANADA: EXPERIENCE FOR UKRAINE

UDC 342.7:351.9(410+71)(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.14>

NATALIIA PUZYRNA

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Public and Private Law

Chernihiv Polytechnic National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7297-0829

Abstract. The article examines the issue of administrative and legal support for the administrative activity of the ombudsman system in Great Britain and Canada in the context of relevant experience for Ukraine. It is noted that, in global practice, the ombudsman institution operates in various organisational and legal forms, which are determined by the specific features of the legal systems and state structures of individual countries.

The British and Canadian models of the functioning of the ombudsman institution are analysed. It is emphasised that the procedure for submitting complaints to the ombudsman in Great Britain is rather specific. Citizens do not have the opportunity to submit complaints directly, but must do so through a Member of Parliament. According to some scholars, such a procedure restricts one of the fundamental principles of the ombudsman's activity – the principle of citizens' direct access to this institution. Another feature of the British model is the requirement to maintain confidentiality regarding the identities of officials whose actions have become the subject of an investigation.

It is highlighted that the Canadian ombudsman combines independent oversight of administrative bodies with certain legislative limitations. Such an organisational model makes it possible to protect the rights of citizens and military personnel within the scope of the ombudsman's competence, while at the same time respecting the principles of state organisation and the autonomy of other branches of government.

The article concludes that the British model of ombudsman activity provides grounds for the practical implementation of instruments for monitoring the quality of administration, while the Canadian experience is particularly relevant in view of the need for legal protection of the rights of military personnel and veterans.

In the context of taking into account the experience of Great Britain, it is proposed to supplement Article 13 of the Law of Ukraine "On the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights" with paragraph 11-1 in the following wording: "to conduct proceedings and investigate cases of maladministration manifested in the form of excessive procedural formalism, violation of time limits for consideration, or inaction during the examination of citizens' complaints".

It is also advisable to take into account the Canadian experience of the Commissioner of Official Languages, who, unlike the Ukrainian language ombudsman, focuses not only on monitoring the use of the state language, but also on promoting the improvement of the quality of public services provided in minority languages.

Key words: administrative activity, ombudsman institution, experience, powers, specialised ombudsman.

Постановка проблеми. Інститут омбудсмана виступає важливим правозахисним механізмом, спрямованим на запобігання зловживанням владою та неправомірним діям посадових осіб, насамперед у сфері публічного управління. Його діяльність здебільшого пов'язана із позасудовими формами захисту прав людини, що дає можливість оперативно реагувати на скарги громадян та сприяти відновленню порушених прав. Аналіз практики зарубіжних країн показує, що сформувалася значна кількість моделей інституту омбудсмана, які відрізняються за організаційною структурою, сферою компетенції та рівнем функціонування. У світовій практиці інститут омбудсмана функціонує в різних організаційно-правових формах, що зумовлено особливостями правових систем та державного устрою окремих країн. У цьому контексті доцільним є розгляд практики адміністративної діяльності омбудсманів у Великій Британії та Канаді, що дозволяє простежити особливості становлення та функціонування цього інституту в цих країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема правового регулювання системи омбудсманів широко висвітлена у працях як вітчизняних, так і закордонних науковців, які досліджують природу інституту омбудсмана та особливості його функціонування в різних країнах світу. У різний час

дослідженням закордонного досвіду діяльності цього правового інституту займалися такі вітчизняні науковці: С.В. Банах [1], О.Б. Бондарев [2], В.С. Головань [3], О.М. Грезіна [4], Ю.О. Загуменна [5], О.В. Марцеляк [6] та ін. Водночас питання адміністративно-правового забезпечення діяльності системи омбудсманів у Великій Британії та Канаді в контексті досвіду для України залишаються не досить вивченими.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні адміністративно-правового забезпечення адміністративної діяльності системи омбудсманів у Великій Британії та Канаді в контексті досвіду для нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Питання ефективності механізмів публічного контролю за діяльністю державної адміністрації у Великій Британії набуло особливої актуальності після завершення Другої світової війни. У післявоєнний період у суспільстві та на сторінках преси активно обговорювалася необхідність створення незалежного інституту, який би забезпечував додатковий контроль за діяльністю органів державного управління та сприяв захисту прав громадян.

У результаті тривалих дискусій між прихильниками та противниками впровадження такого механізму було прийнято рішення про запровадження посади Парламентського уповноваженого у справах адміністрації. Призначення цієї посадової особи здійснюється монархом за поданням уряду та за попереднього погодження з лідерами політичних партій, представлених у парламенті. Створення інституту омбудсмана розглядалося як один із засобів підвищення ефективності системи гарантій прав і свобод людини та громадянина, а також як додатковий інструмент парламентського контролю за діяльністю адміністрації та вирішення адміністративних спорів [1, с. 37–38].

Британська модель омбудсмана має низку характерних особливостей. Зокрема, специфічним є порядок призначення омбудсмана, оскільки формально його призначення здійснюється органами виконавчої влади, хоча і за погодженням із парламентом. Крім того, особливості діяльності омбудсмана проявляються у підставах розгляду скарг та способах реалізації його повноважень. Основною підставою для втручання омбудсмана виступає так зване «неналежне адміністрування» (*maladministration*), зміст якого значною мірою визначається самим омбудсманом. Іншими словами, саме він оцінює, чи можуть певні дії або бездіяльність посадових осіб бути віднесені до проявів неналежного управління [3, с. 201–202].

Водночас порядок звернення до омбудсмана у Великій Британії є досить специфічним. Громадяни не мають можливості безпосередньо подавати скарги, а повинні робити це через депутата парламенту. Така процедура, на думку окремих дослідників, обмежує один із базових принципів діяльності омбудсмана – принцип прямого доступу громадян до цього інституту. Ще однією особливістю британської моделі є вимога дотримання конфіденційності щодо осіб посадовців, дії яких стали предметом розслідування.

Важливою новелою британського законодавства стало також запровадження у практику поняття «*maladministration*». Цей термін не має однозначного перекладу та зазвичай тлумачиться як «неналежне адміністрування» або «неналежне управління». Його зміст охоплює різноманітні прояви неефективної або неправомірної діяльності адміністрації. Перший Парламентський уповноважений у справах адміністрації М. Едмунд Комптон відносив до таких проявів, зокрема, недбалість у виконанні службових обов'язків, втрату документів, надмірну повільність у прийнятті рішень, прояви бюрократизму та інші порушення у діяльності органів виконавчої влади [1, с. 38].

Водночас компетенція омбудсмана у Великій Британії має певні обмеження. Зокрема, до сфери його повноважень не належить розгляд скарг, пов'язаних із діяльністю судових органів та спеціалізованих квазісудових інституцій, актів парламенту або уряду, що мають політичний характер, а також питань, пов'язаних із діяльністю церкви, націоналізованих підприємств, поліції, пенітенціарних установ чи кадрових питань державної служби [3, с. 201].

Британська модель представницького омбудсмана, що є характерною передусім для держав англосаксонської правової системи, має низку специфічних рис. До них належать застосування так званого «парламентського фільтра», обмежене коло повноважень щодо розгляду скарг, використання неформальних або «джентльменських» методів з'ясування обставин справи, а також рекомендаційний характер рішень, які приймає омбудсман [6, с. 292].

Важливим етапом подальшого розвитку інституту омбудсмана у Великій Британії стало запровадження спеціалізованого механізму захисту прав військовослужбовців. У 1990-х роках у межах реформування збройних сил було ухвалено рішення про створення інституту військового омбудсмана. Його запровадження було спрямоване на посилення гарантій дотримання прав військовослужбовців та підвищення рівня прозорості у функціонуванні військових структур.

Таким чином, британська модель омбудсмана поєднує у собі інструменти незалежного контролю з особливостями парламентської системи. Незважаючи на обмежене коло повноважень та рекомендаційний характер рішень, інститут ефективно сприяє підвищенню прозорості та підзвітності адміністративних органів, а також захисту прав громадян. Запровадження спеціалізованого військового омбудсмана додатково демонструє гнучкість цієї моделі, здатність адаптуватися до специфічних потреб суспільства та посилювати гарантії прав окремих категорій громадян, зокрема військовослужбовців. У комплексі ці риси формують стійку та функціонально збалансовану систему контролю за діяльністю державної адміністрації, яка стала орієнтиром для впровадження омбудсманських інститутів у інших англосаксонських країнах.

В Канаді інститут омбудсмана почав запроваджуватися в провінціях у той самий період, що й у Великій Британії. До 1977 року омбудсмани діяли вже в усіх провінціях. На федеральному рівні омбудсман «загальної компетенції» з'явився пізніше – у 1986 році. До цього були створені два спеціалізованих омбудсмани: з 1969 року – Уповноважений з питань державних мов, а з 1973 року – Слідчий у справах виправних установ [1, с. 38].

Міжнародний інститут омбудсмана був заснований у 1978 році в Канаді як незалежна всесвітня організація, метою діяльності якої є допомога в налагодженні співпраці між незалежними національними інститутами омбудсмана, що діють на національному, регіональному та місцевому рівнях [7]. Міжнародний інститут омбудсмана має регіональні відділення: в Африці, Азії, Австралії і Тихоокеанському регіоні, Європі, Карибському басейну і Латинській Америці, Північній Америці. Штаб-квартира (Генеральний Секретаріат) МІО знаходиться у Відні (Австрія) і функціонує на базі Ради омбудсманів Австрійської Республіки. Організація має три робочі мови: англійську, французьку та іспанську.

Федерального омбудсмана в Канаді немає, але на федеральному рівні створено низку офісів омбудсмана, незалежних у своїй діяльності, наприклад, омбудсман ветеранів та омбудсман платників податків. Починаючи з 1967 року інституції омбудсманів було створено в провінціях Канади (Альберта, Нью-Брансвік). Нині інституції омбудсманів функціонують майже в усіх провінціях. Крім того, створено Офіси омбудсманів і в низці канадських міст, наприклад, Торонто, Лаваль. Нині в Канаді омбудсмани працюють у найрізноманітніших організаціях та державних установах, університетах, коледжах, банках. Результатом функціонування такого широкого кола омбудсманів було створення Форуму омбудсмана Канади. Створення Форуму ініціювала організація – Асоціація омбудсманів Канади, що складається із законодавчих офісів омбудсмана восьми провінцій Канади та спеціальних офісів омбудсмана федерального рівня [8, с. 35].

Функції канадських омбудсманів подібні до новозеландської моделі та враховують досвід Великої Британії. Проте вони не здійснюють нагляд за діяльністю судів або міністрів уряду. Щодо органів місцевого самоврядування, то компетенція омбудсмана залежить від конкретної провінції: в одних вона охоплює місцеву владу, в інших – ні [1, с. 38]. На сьогодні канадський військовий омбудсман вважається незалежним інститутом, призначається Кабінетом Міністрів Канади, але є підзвітним Міністру оборони. Він розглядає індивідуальні скарги, що подаються військовослужбовцями, членами їхніх сімей, Міністерством оборони або починає розслідування за власною ініціативою.

Військовий омбудсман публікує річний звіт, який представляє парламенту через Міністра оборони, а також спеціальні доповіді за конкретними розслідуваннями, якщо це служить суспільним інтересам. У Канаді діяльність військового омбудсмана регламентується відповідними законами та підзаконними актами, які забезпечують захист прав військовослужбовців і належне функціонування збройних сил. Основним нормативним документом, що визначає повноваження та обов'язки омбудсмана, є Акт про збройні сили Канади (National Defence Act) [9]. Офіс омбудсмана створено для забезпечення дотримання прав військовослужбовців та розгляду їхніх скарг. Омбудсман має право проводити незалежні розслідування, вимагати інформацію від військових підрозділів та надавати уряду рекомендації щодо покращення умов служби та гарантування прав військовослужбовців. Однею

з ключових характеристик цього інституту є його незалежність, що забезпечує об'єктивність і неупередженість у розгляді скарг.

Крім військового омбудсмана, у Канаді функціонує окремий омбудсман у справах ветеранів (veterans ombudsman). Він розглядає скарги, виявляє та аналізує поточні і системні проблеми, що стосуються спеціальних програм, послуг і пільг. Такий омбудсман є незалежним та неупередженим службовцем і безпосередньо звітує Міністру у справах ветеранів Канади [2, с. 23]. Канадський омбудсман виконує роль незалежного контролюючого органу, який забезпечує захист прав громадян та військовослужбовців від неправомірних дій адміністрації. Його діяльність спрямована на те, щоб гарантувати дотримання законних прав цих категорій осіб і реагувати на порушення, що можуть виникати у взаємодії з органами державної влади.

Водночас повноваження омбудсмана обмежені у сферах, що стосуються діяльності судових органів, міністрів уряду та питань національної безпеки. Це означає, що він не має права втручатися у діяльність судів, роботу урядових міністрів та питання, що пов'язані з безпекою держави, зберігаючи таким чином певні межі своєї компетенції.

Отже, канадський омбудсман поєднує незалежний контроль за адміністративними органами з визначеними законодавчими обмеженнями. Така організаційна модель дозволяє захищати права громадян і військовослужбовців у межах його компетенції, водночас дотримуючись принципів державного устрою та автономії інших гілок влади.

Вивчаючи досвід аналізованих країн, можна також виділити багаторівневий підхід до організації інституту омбудсмана. У Канаді та Великій Британії функціонують як національні, так і регіональні або місцеві омбудсмани, що дозволяє охопити широкий спектр адміністративних питань і забезпечити ефективний контроль на різних рівнях управління [5, с. 63–65].

Висновки. З огляду на вищевикладене доходимо висновку, що британська модель діяльності омбудсманів дає підстави для практичного впровадження інструментів контролю за якістю адміністрування. Зокрема, доцільним вважається досвід практики розгляду скарг громадян, де основною підставою для втручання омбудсмана виступає «неналежне адміністрування» (“maladministration”). Це дозволить Уповноваженому Верховної Ради з прав людини реагувати не лише на прямі порушення закону, а й на бюрократичну тяганину, недбалість у документах та повільність посадовців. На основі проведеного аналізу пропонуємо доповнити статтю 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» пунктом 11-1 у такій редакції: «здійснювати провадження та розслідувати випадки неналежного адміністрування (maladministration), що виявляються у формах надмірного процесуального формалізму, порушення строків розгляду або бездіяльності під час розгляду звернень громадян».

Зважаючи на сучасні виклики в Україні, досвід Канади є найбільш актуальним з огляду на необхідність правового захисту прав військовослужбовців та ветеранів. На сьогодні в Україні діє військовий омбудсман та окреме Центральне управління захисту прав військовослужбовців при Міністерстві оборони України. Водночас, на нашу думку, досвід Канади щодо запровадження ветеранського омбудсмана, який займатиметься виключно питаннями соціальної інтеграції, медичної реабілітації в цивільних закладах, працевлаштуванням, дозволить системно аналізувати законодавчі прогалини в наданні послуг цій категорії громадян, а також здійснювати моніторинг якості послуг та захист від дискримінації. Для цього необхідно трансформувати відомче управління Міністерства оборони України у повністю незалежний інститут омбудсмана у справах ветеранів, який підзвітний безпосередньо Верховній Раді України, а не Міністру оборони України. Також доцільно врахувати канадський досвід Уповноваженого з питань державних мов, який, на відміну від українського мовного омбудсмана, акцентує свою увагу не тільки на контролі використання державної мови, але й на сприянні підвищенню якості державних послуг мовами меншин.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Банах С.В. Функції омбудсманів у сучасному світі : монографія. Тернопіль : THEU, 2016. 196 с. URL: <https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/c8cea62a-7533-48a2-8a50-5d8a2dab82d6/content> (дата звернення 24.06.2026).

2. Бондарев О.Б. Зарубіжні моделі інституту омбудсмана із захисту прав військовослужбовців: досвід для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С. 21–25. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2018/6.pdf (дата звернення 24.06.2026).
3. Головань В. Світовий досвід діяльності інституту омбудсмана. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 199–203. URL: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/38.pdf> (дата звернення 24.06.2026).
4. Грезіна О. Зарубіжний досвід упровадження інституту освітнього омбудсмана: компаративний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 134–137. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.25>.
5. Загуменна Ю.О. Міжнародний досвід функціонування військового омбудсмана: інституційні особливості та перспективи впровадження в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 30-річчю Харків. нац. ун-ту внутр. справ у статусі університету (м. Вінниця, 22 листоп. 2024 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. прав. наук України. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 63–66. URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24460/1/Конференція_%20MBC_22.11.2024.pdf#page=63 (дата звернення: 24.06.2026).
6. Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». 2004. 472 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8836adb7-8fde-4b10-92ce-70ee44aa9024/content> (дата звернення: 24.06.2026).
7. Членство омбудсмана в міжнародних об'єднаннях омбудсманів. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/chlenstvo-ombudsmena-v-mizhnarodnih-obyednanniah-ombudsmeniv> (дата звернення 24.06.2026).
8. Парламентський звіт омбудсмана. Співпраця парламенту із засобами масової інформації. *Часопис Парламент*. 2016. Випуск 2. URL: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/parlament-2-fin.pdf> (дата звернення 24.06.2026).
9. National Defence Act. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/N-5> (дата звернення 24.06.2026).

REFERENCES

1. Banakh S.V. (2016). Funktsii ombudsmaniv u suchasnomu sviti: monohrafiia. Ternopil: TNEU, 196 с. Retrieved from: <https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/c8cea62a-7533-48a2-8a50-5d8a2dab82d6/content>.
2. Bondarev O.B. (2018). Zarubizhni modeli instytutu ombudsmana iz zakhystu prav viiskovosluzhbovtiv: dosvid dlia Ukrainy. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5. S. 21–25. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/5_2018/6.pdf.
3. Holovan V. (2019). Svitovyi dosvid diialnosti instytutu ombudsmana. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3. S. 199–203. Retrieved from: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/38.pdf>.
4. Hrezina O. (2019). Zarubizhnyi dosvid uprovadzhennia instytutu osvitnoho ombudsmana: komparatyvnyi analiz. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8. S. 134–137. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.25>.
5. Zahumenna Yu.O. (2024). Mizhnarodnyi dosvid funktsionuvannia viiskovoho ombudsmana: instytutsiini osoblyvosti ta perspektyvy vprovadzhennia v Ukraini. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy*: tezy dop. XIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 30-richchiu Khark. nats. un-tu vnutr. sprav u statusi universytetu (m. Vinnytsia, 22 lystop. 2024 r.) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. Vinnytsia: KhNUVS, S. 63–66. Retrieved from: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24460/1/Konferentsiia_%20MVS_22.11.2024.pdf#page=63.
6. Martseliak O.V. (2004). Konstytutsiino-pravovi status instytutu ombudsmana: svitovi dosvid ta ukrainska model: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.02. Nats. un.-t «Odeska yurydychna akademiia». 472 s. Retrieved from: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8836adb7-8fde-4b10-92ce-70ee44aa9024/content>.
7. Chlenstvo ombudsmana v mizhnarodnykh obiednannakh ombudsmaniv. Retrieved from: <https://ombudsman.gov.ua/uk/chlenstvo-ombudsmena-v-mizhnarodnih-obyednanniah-ombudsmeniv>.
8. Parlamentskyi zvit ombudsmana. Spivpratsia parlamentu iz zasobamy masovoi informatsii. *Chasopys Parlament*. 2016. Vypusk 2. Retrieved from: <https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/parlament-2-fin.pdf>.
9. National Defence Act. Retrieved from: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/N-5>.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 07.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

УПОРЯДКУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ: ТЕХНІКО-ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТ

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2026-17.15>

ВІРА РИНДЮК

доктор юридичних наук, професор

провідний науковий співробітник відділу теорії держави і права

Інституту держави і права імені В.М. Корецького

Національної академії наук України, Україна

v_ushch@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7803-7039

Scopus-Author ID: 58727487800

Анотація. Стаття присвячена комплексному теоретико-правовому аналізу техніко-юридичного способу упорядкування законодавства як самостійного напрямку нормотворчої діяльності органів публічної влади, тобто нормотворчої техніки упорядкування законодавства. Підкреслено необхідність чіткого відмежування поняття «упорядкування законодавства» від «систематизація законодавства» в понятійно-категоріальному апараті юридичної науки як окремих напрямів нормотворчої діяльності органів публічної влади, а отже, й наявності певної специфіки техніко-юридичного способу діяльності з упорядкування законодавства. Змістом діяльності з упорядкування законодавства є приведення форми законодавства до певного порядку без зміни його змісту, який визначається мовними, логічними та процедурними правилами нормотворчої техніки. Особливості нормотворчої техніки упорядкування законодавства слід досліджувати шляхом аналізу її трьох форм: мовної (юридична лінгвістика), логічної (юридична логіка) та процедурної (врегульований законодавством порядок прийняття нормативно-правових актів).

Основним завданням юридичної лінгвістики як міждисциплінарної галузі знань на стику мовознавства та права є забезпечення максимальної ясності та точності правової комунікації, що усуває можливі маніпуляції, пов'язані з мовою нормативно-правових актів, і підвищує ефективність функціонування правової системи. Сучасною тенденцією розвитку юридичної лінгвістики є впровадження нових стандартів мови законодавства, що відповідають концепції «проста, зрозуміла, доступна мова права». Юридична логіка є галуззю знань, що вивчає специфіку мислення у сфері права, яке будується як за законами формальної логіки, так і відображає закономірності суспільного буття. Відповідно, логічний техніко-юридичний спосіб упорядкування законодавства насамперед пов'язаний з логічними правилами побудови структури текстів нормативно-правових актів, які є складовою частиною юридичного дизайну – людиноцентричного підходу до викладення правової інформації. Щодо техніко-юридичних процедур упорядкування законодавства, то слід звернути увагу на наявність міжнародного досвіду окремих процедур прийняття нормативно-правових актів, що «очищують» право без зміни правового регулювання суспільних відносин (тобто змінюють форму законодавства без зміни його змісту).

Ключові слова: нормотворча діяльність, упорядкування законодавства, нормотворча техніка упорядкування законодавства, юридична лінгвістика, проста, зрозуміла, доступна мова права, юридична логіка, юридичний дизайн, юридична процедура упорядкування законодавства.

STREAMLINING OF LEGISLATION BY PUBLIC AUTHORITIES: TECHNICAL-LEGAL ASPECTS

UDC 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.15>

VIRA RYNDIUK

Doctor of Legal Sciences, Professor,

Leading Researcher of the Department of Theory of State and Law

V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine, Ukraine

v_ushch@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7803-7039

Scopus-Author ID: 58727487800

Abstract. The article is devoted to a comprehensive theoretical-legal analysis of the technical-legal method of streamlining legislation as an independent line of rulemaking activity of public authorities, namely, the rulemaking technique for streamlining legislation. The necessity of clearly distinguishing the concept of “streamlining of legislation” from “systematization of legislation” within the conceptual-categorical framework of legal science as distinct areas of public authorities’ rulemaking activity is emphasized, thereby underscoring the presence of specific technical-legal methods involved in streamlining legislation. The essence of streamlining legislation consists in bringing the form of legislation into a certain order without altering its content, which is determined by the linguistic, logical, and procedural rules of rulemaking technique. The features of the rulemaking technique for streamlining legislation should be examined through the analysis of its three forms: linguistic (legal linguistics), logical (legal logic), and procedural (the procedure for adopting normative legal acts as regulated by legislation).

The primary objective of legal linguistics, as an interdisciplinary field at the intersection of linguistics and law, is to ensure maximum clarity and precision in legal communication, thereby eliminating potential manipulations in the language of normative legal acts and enhancing the efficiency of the legal system. A modern trend in legal linguistics is the adoption of new standards for legislative language that align with the “plain legal language” concept. Legal logic is a field of knowledge that studies the specifics of thinking in the realm of law, which is constructed both in accordance with the laws of formal logic and reflects the regularities of social existence. Accordingly, the logical technical-legal method of *streamlining* legislation is primarily associated with the logical rules of structuring the texts of normative-legal acts, which are an integral part of legal design – a human-centered approach to presenting legal information. Regarding the technical and legal procedures for streamlining legislation, attention should be drawn to international experience with specific procedures for adopting normative legal acts that “cleanse” the law without altering the legal regulation of social relations (that is, they change the form of the legislation without changing its content).

Key words: rulemaking activity, streamlining of legislation, rulemaking technique of streamlining legislation, legal linguistics, plain legal language, legal logic, legal design, legal procedure for streamlining legislation.

Постановка проблеми. Законодавча дефініція «законодавство України» закріплена в ч. 1 ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 р. № 3354-IX (із змінами). Так, законодавство України – це взаємопов’язана та *упорядкована* система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів. Разом із тим слід зазначити, що поняття «упорядковане законодавство», яке позначає відповідний якісний стан законодавства, та поняття «упорядкування законодавства», яке позначає відповідну нормотворчу діяльність органів публічної влади щодо приведення законодавства до стану упорядкованості, переважно використовуються в юридичній науці та практиці як очевидні, самі собою зрозумілі.

Т.І. Тарахонич звертає увагу, що упорядкування законодавства досить часто розглядається вченими як поняття, що є близьким за своїм змістовим наповненням із поняттям «*систематизація* законодавства» [1, с. 163]. Терміни «упорядкування» та «систематизація» в розумінні функцій (напрямів) нормотворчої діяльності органів публічної влади використані, зокрема, в п. 4. ч. 1 ст. 12 Закону України «Про правотворчу діяльність» через сполучник «або»: «упорядкування або систематизації інших первинних законів». Розділовий сполучник «або» підкреслює взаємовиключення перелічуваних предметів, явищ; вживається на означення того, що з ряду перелічуваних предметів (явищ) можливий тільки

один; вживається на означення того, що предмети чи явища періодично чергуються або змінюються іншими [2]. Це дає підстави стверджувати, що законодавець розглядає упорядкування та систематизацію законодавства як різні за своїм змістовим наповненням різновиди нормотворчості органів публічної влади.

При цьому з точки зору праксеології права нормотворча діяльність органів публічної влади з упорядкування законодавства (як і будь-яка інша правова діяльність) складається з таких структурних елементів, як суб'єкт, об'єкт, спосіб, в який здійснюється діяльність (засоби діяльності і сам процес діяльності (дії суб'єкта)), результат та мета діяльності. Отже, варто наголосити на необхідності як введення до понятійно-категоріального апарату юридичної науки поняття «упорядкування законодавства» та його чіткого відмежування від поняття «систематизація законодавства», так і на нагальній потребі дослідження специфічних особливостей зазначених структурних складників упорядкування законодавства як нормотворчої діяльності органів публічної влади.

Метою статті є з'ясування особливостей техніко-юридичного способу упорядкування законодавства органами публічної влади як специфічної нормотворчої діяльності, тобто особливостей нормотворчої техніки упорядкування законодавства. Слід зазначити, що нормотворча техніка є необхідним способом нормотворчості, що виявляється у сукупності логічних і мовних прийомів, методів та юридичних процедур нормотворчої діяльності органів публічної влади, спрямованої на вироблення (прийняття) юридичних норм у формі положень нормативно-правових актів з метою встановлення належного правопорядку у суспільстві. Сукупність правил, прийомів, методів, що визначають особливості використання мови під час вироблення (написання) текстів нормативно-правових актів, становлять мовну форму нормотворчої техніки (юридичну лінгвістику). Процедурна форма нормотворчої техніки охоплює регламентований законодавством порядок (процедури) здійснення нормотворчості [3, с. 70, 96–151]. Слід зазначити, що юридичний термін «техніка нормопроєктування» має офіційну дефініцію в п. 1 ст. 31 Закону України «Про правотворчу діяльність». Так, техніка нормопроєктування – це сукупність техніко-правових засобів, способів, прийомів та методів, за допомогою яких створюється проєкт нормативно-правового акта.

Передумовою дослідження специфічних особливостей техніко-юридичного способу упорядкування законодавства є розуміння змісту самого поняття «упорядкування законодавства» як окремого напрямку нормотворчої діяльності органів публічної влади та його відмінності від такого близького поняття, як «систематизація законодавства». Системність та упорядкованість законодавства є характеристиками якісного стану законодавства, яких останнє набуває в результаті нормотворчої діяльності із систематизації та упорядкування законодавства відповідно. Розуміння понять «системність» та «упорядкованість» законодавства слід пов'язувати з такими ключовими словами, як «система» та «порядок» відповідно, що відображають їхній понятійний зміст. Систематизація та упорядкування є самостійними різновидами удосконалення організованості законодавства щодо його змісту та форми відповідно. Системність законодавства слід розглядати як властивість змісту законодавства, яка полягає в тому, що законодавство є формою зовнішнього виразу юридичних норм, організованих за галузями та інститутами права. Відповідно, упорядкованість законодавства є властивістю форми законодавства, пов'язаною з його структурою, з класифікаційними процедурами, з групуванням нормативно-правових актів (та їх структурних складників), з розташуванням нормативно-правових приписів та встановленням взаємозв'язків між ними [4, с. 23–24], а також з особливостями мовного стилю нормативно-правових текстів.

Отже, змістом діяльності органів публічної влади з упорядкування законодавства є приведення форми законодавства до певного порядку. Порядок – це стан, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил і т. ін. [5, с. 1074]; правильне або звичне розташування, розміщення чого-небудь; додержання правил; певна послідовність, черговість чого-небудь; спосіб розміщення, розташування чогось [6]. Цей порядок визначається відповідними вимогами, правилами нормотворчої техніки, які охоплюються мовною, логічною та процедурною формами нормотворчої техніки. Відповідно, техніко-юридичним способом упорядкування законодавства є мовні, логічні та процедурні правила нормотворчої техніки. Відповідність окремих нормативно-правових актів та законодавства загалом цим правилам забезпечить необхідний порядок у формі законодавства, тобто упорядкує законодавство.

Мовна форма нормотворчої техніки як сукупність правил, прийомів, методів, які стосуються особливостей використання мови у написанні нормативно-правових актів (зокрема, і впорядкуванні законодавства) вивчається в межах *юридичної лінгвістики*. Юридична (правнича) лінгвістика – це галузь знань, що сформована на перетині юриспруденції та філології; міждисциплінарна наука, навчальна дисципліна та інструмент реалізації й удосконалення мовного забезпечення юридичної діяльності [7, с. 160]. Традиційними вимогами до мови законодавства є офіційність, документальність, позбавлений індивідуальності характер викладу, експресивна нейтральність, стандартність, стереотипність і формалізація, ясність, максимальна точність, по можливості економічність і повнота, зв'язність і логічна послідовність тощо. Я.М. Вакуліч підкреслює, що, оскільки право як соціальний інститут існує переважно в мовній формі, точність, логічність і недвозначність юридичних формулювань стають визначальними чинниками ефективності функціонування правової системи [8, с. 52]. В.В. Лазарєв зазначає, що юридичні поняття та юридичні процеси доступні лише за допомогою мови. Якщо юридичний текст критикують за незрозумілість для загальної громадськості, проблема, швидше за все, полягає в мові [9, с. 195].

Сучасною тенденцією розвитку юридичної лінгвістики є впровадження нових стандартів мови законодавства, що відповідають концепції *plain legal language* – простої, зрозумілої та доступної мови права [8, с. 52–53]. Цікавим є той факт, що у США у 2010 р. навіть був ухвалений спеціальний закон про просту мову (*Plain Writing Act of 2010*) [10]. Концепція «зрозуміла мова» передбачає висловлювання в такий спосіб, що забезпечує чіткість, компактність та впорядкованість (читабельність і зрозумілість) документів з метою максимально швидкого, легкого й повного розуміння інформації реципієнтом та її подальшого використання, а також зниження потреби громадськості звертатися за роз'ясненнями [11, с. 49, 51].

Згадаємо наші вітчизняні реалії, наприклад, проєкт нового Цивільного кодексу (№ 15150), прийнятий Верховною Радою України у першому читанні 28 квітня 2026 року, викликав шквал критики як науковців, так і практиків. Наприклад, Нотаріальна палата України у своєму правовому аналізі звертає увагу на те, що проєкт містить значну кількість нових термінів та словосполучень, які замінюють уже звичні конструкції чинного цивільного законодавства. Частина термінів у різних книгах проєкту використовується «неоднаково та послідовно», а ті норми, які фактично перенесені з чинного Цивільного кодексу України, у проєкті часто перефразовані. Такий підхід значно ускладнює сприйняття норм права, співставлення проєкту з іншими законами та підзаконними актами, може створити проблеми не лише для правозастосування в Україні, а й для перекладу документа іншими мовами [12]. Разом із тим у Пояснювальній записці до самого проєкту зазначено, що принципово важливим моментом є мовна модернізація його тексту: свідомо використовуються питома українські юридичні слова й поняття (зокрема, доброзвичайність, осідок, особистий простір), що підсилює національну термінологічну ідентичність приватного права та робить текст більш природним і зрозумілим для правозастосування [13].

Цю дискусію можна продовжити, однак беззаперечним є те, що мова законодавства має бути зрозумілою та доступною для громадян. А.В. Баровська та І.О. Коваль у своїй роботі наводять позицію парламенту Великої Британії, який визнав, що використання незрозумілої бюрократичної мови, яке завдає значної шкоди, наприклад позбавляє когось доступу до пільг або послуг, доцільно класифікувати як «недобросовісне управління» [11, с. 49, 51]. Відповідно до мовних правил нормотворчої техніки в текстах нормативно-правових актів слід використовувати максимально прості і зрозумілі слова, терміни, звороти і фрази, що мають широке застосування у звичайному вжитку і легко сприймаються, а термінологія має бути уніфікованою. Ключовими правилами «простої мови» є економічність тексту, максимально спрощена структура речення, структурування тексту документа [10]. Вимоги до мови та стилю нормативно-правового акта визначені ст. 35 Закону України «Про правотворчу діяльність». Однак ця стаття потребує внесення змін щодо уточнення вимог до мови законодавства в контексті концепції *plain legal language* (проста зрозуміла мова).

Логічна форма нормотворчої техніки як сукупність правил, прийомів, методів, пов'язаних з особливостями використання законів логіки у виробленні нормативно-правових актів, вивчається в межах *юридичної логіки* (*логіки права*). Юридична логіка (формальна та неформальна) – прикладний вид знань, що розглядає застосування загальної логіки в конкретній специфічній сфері людської діяльності – юриспруденції [14, с. 12]. Право постає як логічна система, яка відповідає нормам і вимогам

формальної логіки. Водночас право як різновид соціальної дійсності має свої специфічні особливості, йому притаманна особлива логіка, в основі якої лежать закономірності суспільного буття, соціальні закони і стандарти [15, с. 17–18]. Нехтування законами формальної логіки у процесі складання юридичних документів (тотожності, суперечності, виключеного третього та достатньої підстави) призводить до помилок. Відсутність необхідних вмінь може виявлятися в композиції тексту юридичних документів у вигляді помилок, що, своєю чергою, може спричинити серйозні наслідки у вигляді порушень прав та свобод людини та, як наслідок, – принципу верховенства права [16, с. 434]. Отже, якщо говорити про логічний техніко-юридичний спосіб упорядкування законодавства, то насамперед слід звернути увагу на логічні правила побудови структури тексту нормативно-правових актів (композиція або дизайн нормативно-правового акта).

Нормативно-правовий акт має бути структурований таким чином, щоб його текст був логічно послідовним, зручним та простим для сприйняття, а всі, хто читає нормативно-правовий акт, могли легко знайти необхідну інформацію та зрозуміти те, що написано. Назва нормативно-правового акта має бути лаконічною та чітко вказувати на предмет правового регулювання. Саме за назвою громадяни шукають нормативно-правові акти та з'ясовують для себе, про що в них ідеться. Таким інструментом, за допомогою якого складну правову інформацію (текст нормативно-правового акта) можна подати більш зручно і доступно, зробити її візуально привабливою, легшою у сприйнятті, розумінні та навігації для пересічної людини, є *юридичний дизайн* (legal design).

Щоб документ було просто читати, необхідно подбати про правильне текстуальне та візуальне оформлення інформації, чітку структуру тексту, змістові акценти та просту мову. Все це допомагає зробити юридичні документи зрозумілішими та переконливішими, і відповідно, задовольнити потреби читачів у швидкому й ефективному ознайомленні з ними. Для цього необхідно змінити усталені, традиційні підходи не лише до практичного розроблення юридичних документів, але насамперед до мислення, яке має стати людино-орієнтованим, спрямованим на задоволення потреб користувачів. На допомогу в цьому приходить юридичний дизайн – новий, орієнтований на людину підхід викладення юридичної інформації у різних сферах права. Юридичний дизайн розглядається як втілення принципів дизайн-мислення в юридичну теорію та практику, що спрямовані на легше сприйняття юридичної інформації як пересічною людиною, так і фахівцями в галузі права. Це людиноцентристський підхід до розв'язання юридичних проблем, оскільки тримає у центрі уваги користувачів юридичних продуктів, пропонує рішення відповідно до їхніх потреб. Щоразу, коли людина стикається з труднощами у розумінні договору, закону чи будь-якої іншої юридичної інформації, це сигналізує про те, що повідомлення занадто складне для адресата, така інформація не орієнтована на людину, тому її можна і потрібно подавати по-іншому [17, с. 10–11].

Одним із інструментів юридичного дизайну є структура тексту нормативно-правового акта, яка забезпечує його ясність та зрозумілість, робить зручним для використання незалежно від його обсягу. Структуру тексту нормативно-правового акта визначає вимога логічної послідовності розвитку теми правового регулювання. Згідно зі ст. 32 Закону України «Про правотворчу діяльність» правові положення в тексті нормативно-правового акта групуються, як правило, таким чином: загальні положення; права та обов'язки суб'єктів; положення щодо обсягу повноважень органів публічної влади; юридичні процедури; порядок фінансування, порядок вирішення спорів, порядок введення в дію нормативно-правового акта та переходу від існуючого регулювання до нового; набрання чинності нормативно-правовим актом, внесення змін до чинних нормативно-правових актів тощо. Основні структурні елементи нормативно-правового акта визначаються юридичною формою нормативно-правового акта органу публічної влади (наприклад, закон України або постанова Кабінету Міністрів України). Так, закон складається з таких елементів, як: назва; преамбула; розділи, підрозділи, глави, параграфи; статті, що складаються з частин статей (частини статей можуть включати абзаци, пункти, підпункти пунктів); примітки до статей або до їхніх структурних елементів; перехідні та прикінцеві положення; додатки.

У контексті юридичного дизайну нормативно-правових актів також слід звернути увагу ще на одну досить поширену нині проблему – складні та заплутані переліки в текстах нормативно-правових актів, які важко зрозуміти через використання занадто довгих речень з множинними пунктами, підпунктами та їх частинами; плутаниною з розділовими знаками («,» та «;») та сполучниками («і» та

«або») тощо. Це порушує такий базовий принцип права, як правова визначеність, робить текст нормативно-правового акта неточним і таким, що може бути зрозумілий неоднозначно. Слід згадати й про використання в текстах нормативно-правових актів множинних посилань (відсилань) – вказівок на те, що звертатися за якимось елементом юридичної норми слід до відповідної структурної частини (пункту, статті, глави, розділу) такого або іншого нормативно-правового акта (або до іншого нормативно-правового акта загалом). Зловживати посиланнями, занадто часте та невиправдане їх використання, посилання на ті положення, які вже містять посилання (посилання на посилання), ускладнює правильне та цілісне розуміння змісту нормативно-правових актів.

Щодо техніко-юридичних процедур упорядкування законодавства, то це встановлений законодавством порядок прийняття упорядковуючих законодавство нормативно-правових актів (тобто нормативно-правових актів, які змінюють форму законодавства без зміни його змісту). Порядок прийняття таких упорядковуючих нормативно-правових актів нічим не відрізняється від порядку прийняття інших нормативно-правових актів тим чи іншим органом публічної влади (прикладом такого формального упорядкування законодавства може бути Закон України «Про дерадянізацію законодавства України» № 2215-ІХ від 21.04.2022 р.). Разом із тим Н.Ю. Гунько зазначає, що в інших державах є досить цікавий феномен прийняття так званих законів, що очищують право (Німеччина, Австрія), та прийняття законів, пов'язаних з незначними, безспірними змінами (Канада). Метою такої практики є усунення дублювання, неузгодженостей, суперечностей, помилок, застарілих термінів, положень тощо [18, с. 165–166], тобто внесення змін до нормативно-правових актів без зміни змісту правового регулювання суспільних відносин.

Питання про те, чи доцільно встановлювати законодавством окрему процедуру прийняття суб'єктами нормотворчості нормативно-правових актів, які змінюють тільки форму законодавства без зміни його змісту (упорядковуючі або техніко-юридичні нормативно-правові акти), є предметом подальших наукових дискусій. Разом із тим для практичного здійснення упорядкування законодавства необхідно закріпити в законодавстві, яке регулює нормотворчість різних органів публічної влади, відповідний обов'язок суб'єктів нормотворчості з певною періодичністю на постійній основі здійснювати упорядкування виданих ними нормативно-правових актів. Наприклад, ст. 76 Закону Республіки Молдова «Про нормативні акти» передбачає, що органи, відповідальні за виконання положень нормативних актів, здійснюють їх перегляд. За результатами перегляду можуть бути подані пропозиції щодо внесення змін до нормативних актів з метою їх оновлення або скасування [19].

Підсумовуючи, слід зазначити, що упорядкування законодавства є самостійним напрямом нормотворчої діяльності органів публічної влади щодо вдосконалення форми законодавства. Техніко-юридичні способи нормотворчості органів публічної влади з упорядкування законодавства визначаються в межах мовної, логічної та процедурної форм нормотворчої техніки. Відповідно, мовним техніко-юридичним способом упорядкування законодавства є впровадження концепції простої та зрозумілої мови; логічним техніко-юридичним способом упорядкування законодавства є застосування юридичного дизайну. Техніко-юридичні процедури упорядкування законодавства передбачають встановлення обов'язку суб'єктів нормотворчості систематично та періодично здійснювати перегляд і упорядкування виданих ними нормативно-правових актів.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Тарахонич Т.І. Упорядкування законодавства: доктринальний підхід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : ПРАВО*. 2025. Випуск 90: частина 1. С. 163–168. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.22>.
2. Словник української мови. URL: <https://slovnkyk.ua/index.php?sword=%D0%B0%D0%B1%D0%BE> (дата звернення: 15.07.2026)
3. Риндюк В.І. Проблеми законодавчої техніки в Україні: теорія та практика : монографія. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2012. 272 с.
4. Риндюк В.І. Системність та упорядкованість законодавства: співвідношення понять. *Юридична Україна*. 2025. № 10. С. 23–29. DOI: 10.37749/2308-9639-2025-10(274)-3.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Словник української мови в 11 томах, виданий в 1970–1980 роках. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 15.07.2026).

7. Гребенюк А.В. Правнича лінгвістика: поняття, мета, функції та завдання. *Вісник кримінального судочинства*. 2020. № 3–4. С. 160–167. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2020.3-4/160-167> (дата звернення: 15.07.2026).
8. Вакуліч Я.М. Юридична лінгвістика як міждисциплінарний науковий напрям: стан, тенденції та перспективи розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2025. № 4. С. 50–54. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2025.7.
9. Лазарев В.В. Поняття «юридична мова»: сучасні наукові інтерпретації. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 195–197. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.28>.
10. Кібенко О. Проста мова юридичних документів – що це і навіщо? *Судова влада України*. 2 вересня 2020 р. URL: <https://court.gov.ua/press/point/987193/> (дата звернення: 15.07.2026).
11. Баровська А.В., Коваль І.О. «Зрозуміла мова» / plain language як умова реалізації комунікації влада – громадськість та побудови наративів. *Стратегічні комунікації*. 2016. № 4 (41). С. 49–54.
12. Новий Цивільний кодекс переписує юридичний словник: частину термінів неможливо перекласти іншими мовами. *Судово-юридична газета*. 25 травня 2026 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/laws/361762-novyuy-grazhdanskiy-kodeks-perepisyvaet-yuridicheskiy-yazyk-chast-terminov-nevozmozhno-perevesti-na-drugie-yazyki> (дата звернення: 15.07.2026).
13. Пояснювальна записка до проєкту Цивільного кодексу України (09.04.2026 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837> (дата звернення: 15.07.2026).
14. Юридична логіка : підручник / за наук. ред. проф. В.С. Бліхара. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 248 с.
15. Косович В. Логічні засоби забезпечення досконалості нормативно-правових актів України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Випуск 59. С. 17–27.
16. Хребтова А.А., Шуть А.О., Солоха О.В. Логіка як елемент юридичних міркувань та її застосування у процесі складання юридичних документів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Серія : ПРАВО. Випуск 83: частина 3. С. 434–438. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.67>.
17. Афанасьєва М.В. Юридичний дизайн та «намальовані» закони. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2023. № 64. С. 10–13. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.2>.
18. Гулько Н.Ю. Зміни та доповнення до законів України: загальнотеоретичні та техніко-технологічні питання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2020. 227 с.
19. Lege «Cu privire la actele normative» № 100 din 22-12-2017. Republica Moldova. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=105607&lang=ro (дата звернення: 15.07.2026).

REFERENCES

1. Tarakhonch T.I. (2025). Uporiadkuvannya zakonodavstva: doktrynalnyi pidkhid. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya PRAVO*. Vypusk 90: chastyna 1. S. 163–168. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.22>.
2. Slovyk ukrainskoi movy. Retrieved from: <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%B0%D0%B1%D0%BE>.
3. Ryndiuk V.I. (2012). Problemy zakonodavchoi tekhniki v Ukraini: teoriia ta praktyka: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo “Iurydychna dumka”, 272 s.
4. Ryndiuk V.I. (2025). Systemnist ta uporiadkovanist zakonodavstva: spivvidnoshennia poniat. *Iurydychna Ukraina*. № 10. S. 23–29. DOI: 10.37749/2308-9639-2025-10(274)-3.
5. Velykyi tlumachnyi slovyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 s.
6. Slovyk ukrainskoi movy v 11 tomakh vydanyi v 1970–1980 rokakh. Retrieved from: <http://sum.in.ua>.
7. Hrebenuk A.V. (2020). Pravnycha linhvistyka: poniattia, meta, funktzii ta zavdannia. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 3–4. S. 160–167. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2020.3-4/160-167>.
8. Vakulich Ya.M. (2025). Yurydychna linhvistyka yak mizhdystsyplinarnyi naukovyi napriam: stan, tendentsii ta perspektivy rozvytku. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 4. S. 50–54. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2025.7.
9. Lazarev V.V. (2021). Poniattia «iurydychna mova»: suchasni naukovy interpretatsii. *Nove ukrainske pravo*. Vyp. 3. S. 195–197. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.28>.
10. Kibenko O. (2020). Prosta mova yurydychnykh dokumentiv – shcho tse i navishcho? *Sudova vlada Ukrainy*. 2 veresnia. Retrieved from: <https://court.gov.ua/press/point/987193/>.
11. Barovska A.V., Koval I.O. (2016). «Zrozumila mova» / plain language yak umova realizatsii komunikatsii vlada – hromadskist ta pobudovy naratyviv. *Stratehichni komunikatsi*. № 4 (41). S. 49–54.
12. Novyi Tsyvilnyi kodeks perepysuie yurydychnyi slovyk: chastynu terminiv nemozhlyvo pereklasty inshymy movamy. *Sudovo-yurydychna hazeta*. 25 travnia 2026 r. Retrieved from: <https://sud.ua/uk/news/laws/361762-novyuy-grazhdanskiy-kodeks-perepisyvaet-yuridicheskiy-yazyk-chast-terminov-nevozmozhno-perevesti-na-drugie-yazyki>.
13. Poiasniuvalna zapyska do proektu Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy (09.04.2026 r.). Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837>.
14. Yurydychna lohika: pidruchnyk / za nauk. red. prof. V.S. Blikhara. Lviv: LvDUVS, 2016. 248 s.
15. Kosovych V. (2014). Lohichni zasoby zabezpechennia doskonality normatyvno-pravovykh aktiv Ukrainy. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya yurydychna*. Vypusk 59. S. 17–27.

16. Khrebtova A.A., Shut A.O., Solokha O.V. (2024). Lohika yak element yurydychnykh mirkuvan ta yii zastosuvannya u protsesi skladannia yurydychnykh dokumentiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: PRAVO*. Vypusk 83: chastyna 3. S. 434–438. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.67>.
17. Afanasieva M.V. (2023). Yurydychnyi dyzain ta «namalovani» zakony. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia*. № 64. S. 10–13. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.2>.
18. Hunko N.Iu. (2020). Zminy ta dopovnennia do zakoniv Ukrainy: zahalnoteoretychni ta tekhniko-tekhnologichni pytannia: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Lviv, 227 s.
19. Lege «Cu privire la actele normative» № 100 din 22-12-2017. Republica Moldova. Retrieved from: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=105607&lang=ro.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

ОСОБИСТІСНО-РОЛЬОВІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИ-ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКА ПОРУШУЄ ВИМОГИ РЕЖИМУ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.16>

ПАВЛО ТКАЧЕНКО

науковий співробітник

Науково-дослідної лабораторії вивчення проблем радіоекологічної злочинності

Асамблеї правників України,

асистент-дослідник

Академії політико-правових наук України, Україна

alu.ua@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2378-8895

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особистісно-рольових властивостей у структурі кримінологічної характеристики особи-злочинця, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки. Розкрито сутність особи-злочинця як складного соціально зумовленого феномену, що формується під впливом взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників, із визначальною роллю останніх. Проаналізовано структуру особи-злочинця та обґрунтовано значення особистісно-рольових властивостей як ключового елемента кримінологічної характеристики, що відображає зв'язок між соціальним статусом індивіда, виконанням ним відповідних ролей і формуванням девіантної поведінки. Встановлено, що криміногенне значення мають деформації рольової поведінки, зокрема невиконання або формальне виконання соціальних обов'язків, рольова неадекватність, конфлікт соціальних ролей, ухилення від нормативних обмежень та маргіналізація способу життя.

Доведено, що для осіб, які вчиняють порушення вимог режиму радіаційної безпеки, характерною є невідповідність між займаною соціальною позицією та фактичним рівнем реалізації рольових функцій, що у поєднанні з деформаціями правосвідомості та мотиваційної сфери зумовлює протиправну поведінку. Обґрунтовано, що зазначені порушення мають переважно ситуаційний характер і не завжди свідчать про стійку кримінальну спрямованість особи. Зроблено висновок про необхідність урахування особистісно-рольових характеристик у формуванні ефективної системи запобігання правопорушенням у сфері радіаційної безпеки, що дозволить підвищити результативність кримінологічних заходів впливу та вдосконалити механізми кримінально-правового реагування.

Ключові слова: радіаційна безпека, радіоекологічна безпека, порушення вимог режиму радіаційної безпеки, Чорнобильська зона відчуження, кримінологічна характеристика, особа-злочинець.

PERSONAL AND ROLE PROPERTIES OF A CRIMINAL PERSON WHO VIOLATES THE REQUIREMENTS OF THE RADIATION SAFETY REGIME

UDC 343.3

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.16>

PAVLO TKACHENKO

Researcher of the Research Laboratory

Study of Problems of Radioecological Crime of the Assembly of Lawyers of Ukraine,

Research Assistant

Academy of Political and Legal Sciences of Ukraine, Ukraine

alu.ua@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2378-8895

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of personal and role properties in the structure of the criminological characteristics of a criminal who violates the requirements of the radiation safety regime. The essence of the criminal's personality is revealed as a multidimensional socially determined phenomenon that is formed as a result of the interaction of biological, psychological and social factors, with the decisive role of the latter in determining behavior. It is emphasized that biological and mental properties are a prerequisite for the formation of a personality, however, it is the social environment, the system of social relations and the nature of activity that determine the content of its behavior and value orientations.

The structural elements of the criminal's personality are analyzed, among which socio-demographic characteristics, socio-psychological qualities, legal and moral consciousness, criminal-legal features, as well as personal and role properties as a key component are distinguished. It is substantiated that the latter reflect the relationship between the social status of the individual and the level of his performance of the corresponding role functions, which is of significant criminological importance for understanding the mechanism of formation of deviant behavior.

It is established that the criminogenic potential is caused by deformations of role behavior, in particular, non-fulfillment or formal fulfillment of socially determined duties, role inadequacy to the position occupied, conflict of social roles, conscious ignoring of normative restrictions, as well as marginalization of lifestyle. It is emphasized that such deformations cause a gap between normatively established requirements and the actual behavior of the person, which creates the prerequisites for committing criminal offenses.

It is proven that for persons who violate the requirements of the radiation safety regime, a discrepancy between their social position and the real level of implementation of role functions is characteristic, which is combined with deformations of legal awareness, a decrease in the level of legal culture and the influence of situational motivational factors (cognitive interest, desire for risk, material gain, etc.). It is substantiated that such offenses are mainly situationally determined in nature and do not always indicate a stable antisocial orientation of the person.

The conclusion is made about the need to take into account personal and role characteristics when forming a system of criminological prevention of violations of the requirements of the radiation safety regime, which will contribute to increasing the effectiveness of preventive measures, improving the mechanisms of criminal and legal response and minimizing criminogenic risks in this area.

Key words: radiation safety, radioecological safety, violation of radiation safety requirements, Chernobyl Exclusion Zone, criminological characteristics, criminal person.

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів у сфері радіоекологічної безпеки держави особливої актуальності набуває проблема порушення вимог режиму радіаційної безпеки, зокрема в межах Чорнобильської зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення. Вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 267-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), посягає на встановлений порядок забезпечення радіаційної безпеки, створює потенційну загрозу життю і здоров'ю населення та характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпеки. Зростання випадків таких правопорушень, а також їх латентний характер зумовлюють необхідність поглибленого кримінологічного аналізу [1, с. 147–149; 3, с. 303].

Водночас важливим складником кримінологічного дослідження зазначеного виду кримінальних правопорушень є вивчення особистісно-рольових властивостей особи-злочинця, які відображають специфіку її соціального статусу, характер виконання соціальних ролей та рівень правової інтеграції у суспільство. Саме деформації у сфері рольової поведінки, зокрема невиконання або неналежне виконання соціально зумовлених обов'язків, конфлікт соціальних ролей, ігнорування нормативних обмежень, можуть виступати ключовими криміногенними чинниками формування протиправної поведінки у сфері радіаційної безпеки [2, с. 142].

Разом із тим багатогранність особистісно-рольових характеристик, їх залежність від соціальних, психологічних та ситуаційних чинників, а також специфіка умов вчинення кримінальних правопорушень у зонах із особливим правовим режимом ускладнюють формування єдиного наукового підходу до їх кримінологічної оцінки. За таких обставин виникає об'єктивна необхідність комплексного дослідження особистісно-рольових властивостей як складника кримінологічної характеристики особи-злочинця з метою подальшого розроблення науково обґрунтованих заходів запобігання порушенням вимог режиму радіаційної безпеки.

Оцінка ступеня наукової розробки проблеми свідчить, що окремі кримінально-правові та кримінологічні аспекти порушення вимог режиму радіаційної безпеки досліджували: Г.І. Балюк, П.Д. Біленчук, Л.Г. Козлюк, Я.О. Леляк, О.В. Маслюк, А.С. Нерсисян, С.А. Новачук, О.О. Пащенко, С.Г. Поліщук, К.В. Плева, А.А. Тернавська, А.О. Ткаченко, М.О. Торбєєв, Ю.А. Турлова та інші вчені. Їхні наукові праці сформували теоретико-методологічне підґрунтя дослідження зазначеної проблематики. Водночас комплексна кримінологічна характеристика особи-злочинця, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки, залишається не досить розробленою, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження особистісно-рольових властивостей особи-злочинця, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки.

Завдання дослідження. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: розкрити сутність поняття особи-злочинця та її місце у структурі кримінологічної характеристики порушення вимог режиму радіаційної безпеки; дослідити особистісно-рольові ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 267-1 КК України; визначити типові кримінологічні риси та мотиваційні особливості зазначеної категорії правопорушників; здійснити розмежування осіб із корисливою мотивацією та так званих «сталкерів» як окремих кримінологічних типів; сформулювати кримінологічний портрет особи-злочинця, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки, та визначити його значення для вдосконалення заходів запобігання таким кримінальним правопорушенням.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, серед яких аналіз наукової літератури, дослідження статистичних даних, судової практики, а також діалектичний, емпіричний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий та статистичний методи. Для узагальнення та систематизації окремих масивів інформації додатково використовуються сучасні інструменти штучного інтелекту, зокрема для структуризації матеріалів, при цьому їх застосування здійснюється виключно в межах академічної доброчесності, без заміщення власного аналітичного та наукового дослідження автора.

Виклад основного матеріалу. Дослідження кримінологічної характеристики порушень вимог режиму радіаційної безпеки та проблем їх запобігання неможливе без урахування особи-злочинця, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 267-1 КК України.

Особа-злочинець являє собою складне інтегративне поняття, що охоплює біологічні, психологічні та соціальні аспекти людської природи. До біологічних характеристик належать анатомо-фізіологічні, генетичні, нервово-психічні та інші властивості організму, а також особливості спадковості [4, с. 34].

У більшості філософських, природничих і соціальних наук біологічні властивості розглядаються як відносно нейтральні поза соціальним контекстом. Водночас вони набувають суттєвого значення на етапах формування особистості та розвитку її поведінкових реакцій. У цьому сенсі біогенетичний чинник виступає вихідною основою становлення соціальної сутності людини, яка може реалізовуватися як у конструктивному, так і в деструктивному напрямі залежно від умов життя. Реалізація генетичних і психофізіологічних характеристик особи відбувається під впливом соціального середовища, міжособистісних взаємодій та характеру діяльності. Таким чином, будь-які зовнішні впливи на поведінку

індивіда опосередковуються його біологічною природою, що є важливим елементом детермінованості людських дій. Разом із тим біологічний складник сам по собі не містить морально-етичного змісту та не визначає характер правової чи соціально значущої поведінки [4, с. 34–35].

Психічний компонент особистості охоплює її внутрішній світ – емоційну, волюву та інтелектуальну сфери, а також характер і темперамент, які мають як природне, так і соціальне походження. Ці властивості відзначаються відносною стабільністю, однак змінюються під впливом виховання, соціального оточення та життєвого досвіду, що свідчить про їх психосоціальну природу. Вагому роль у формуванні психіки відіграє комунікація та взаємодія з іншими людьми, оскільки саме у соціумі людина набуває здатності до усвідомленої поведінки та її саморегуляції.

У наукових підходах до співвідношення біологічного та соціального в особистості підкреслюється їх органічна єдність. Хоча біологічні чинники формують основу розвитку, вирішальне значення у становленні особистості мають соціальні умови та суспільні відносини, які визначають зміст поведінки, систему цінностей і життєві орієнтири індивіда, тоді як біологічне лише опосередковує їх прояв.

Отже, особистість є продуктом суспільних відносин і водночас їх активним суб'єктом, здатним до свідомої діяльності. Навіть у разі вчинення злочину особа не втрачає свого соціального статусу, залишаючись носієм прав і обов'язків, хоча й зазнає певних обмежень у зв'язку з кримінальною відповідальністю.

Злочинці становлять специфічну категорію осіб, для яких характерні відхилення від загальноприйнятих соціальних норм. Як правило, ще до вчинення злочину у них формується негативне ставлення до соціальної дійсності, своєрідна система цінностей і життєва «філософія», що не узгоджується з позицією законослухняної більшості. Вони схильні ігнорувати моральні та правові норми, а їхній спосіб життя часто свідчить про соціальну занедбаність. Проте на цьому етапі розвитку особи ще немає підстав розглядати її як злочинця у кримінально-правовому розумінні [4, с. 35].

Про особу-злочинця можна говорити лише у зв'язку з вчиненням кримінально караного діяння. Це зумовлено тим, що властивості індивіда, у тому числі й злочинця, проявляються саме через його діяльність. Суспільна небезпечність є матеріальною ознакою злочину, і вчиняючи його, особа набуває відповідної властивості. Таким чином, момент формування поняття «особа злочинця» співпадає з фактом вчинення злочину [4, с. 35].

Наведені ознаки дозволяють визначити особу злочинця як сукупність істотних і відносно стійких соціальних властивостей, а також соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, реалізуючись у конкретному кримінальному правопорушенні, зумовлюють суспільну небезпечність як діяння, так і особи, що його вчинила, у зв'язку з чим вона підлягає кримінальній відповідальності [4, с. 36].

У філософському розумінні структура трактується як внутрішня будова об'єкта чи явища, що передбачає виділення його складових елементів та встановлення між ними системних зв'язків і взаємодії. У цьому контексті структура особи злочинця також є багатокомпонентною і включає сукупність взаємопов'язаних характеристик. До основних елементів такої структури належать соціально-демографічні ознаки, особистісно-рольові властивості, соціально-психологічні якості, особливості правової та моральної свідомості, а також кримінально-правові ознаки. У сукупності ці компоненти дозволяють комплексно охарактеризувати особу злочинця та визначити закономірності кримінальної поведінки [4, с. 37].

Особистісно-рольові властивості особи визначаються її соціальним становищем у суспільстві та здатністю усвідомлювати й належно виконувати відповідні рольові функції. Кожна людина займає певні соціальні позиції й виконує пов'язані з ними ролі, що формують її поведінку. Водночас кримінологічне значення мають не всі прояви рольової поведінки, а лише ті, що здатні зумовлювати криміногенний вплив. До таких належать випадки, коли особа уникає виконання соціальних ролей, не бажає або не може дотримуватися пов'язаних із ними обов'язків, намагається зайняти позиції, яким не відповідає, поєднує несумісні соціальні ролі або веде маргінальний спосіб життя. Саме такі деформації рольової поведінки можуть сприяти формуванню протиправної спрямованості та вчиненню кримінальних правопорушень [4, с. 38; 5, с. 85; 6, с. 63].

У межах кримінологічної характеристики особи-злочинця, яка вчиняє діяння, передбачене ст. 267-1 КК України, доцільним є дослідження особистісно-рольових ознак, що дозволяє розкрити

механізм формування девіантної поведінки через аналіз соціальних позицій індивіда та рівня виконання ним відповідних рольових функцій [7, с. 75].

Зазначений підхід виходить із того, що кожна особа одночасно займає декілька соціальних позицій (професійних, правових, побутових), кожна з яких передбачає систему нормативно закріплених вимог. Кримінологічного значення набувають ті ситуації, за яких відбувається розрив між соціальною позицією та фактичним виконанням рольових обов'язків, що формує передумови для відхилення від правомірної поведінки [8, с. 71–75].

Для осіб, які вчиняють порушення вимог режиму радіаційної безпеки в Чорнобильській зоні відчуження або зоні безумовного (обов'язково) відселення, характерними є такі особистісно-рольові деформації:

- невиконання або формальне виконання рольових обов'язків, пов'язаних із дотриманням спеціального правового режиму. Це проявляється у нехтуванні обов'язковими вимогами (правилами) радіаційної безпеки, інструкціями щодо доступу та перебування у зоні відчуження, що свідчить про зниження рівня правової та професійної дисципліни;

- рольова неадекватність соціальній позиції, коли особа фактично не відповідає вимогам займаної статусу (службового, професійного або ситуативного), але продовжує реалізовувати поведінкові практики, пов'язані з підвищеним рівнем ризику. Це може стосуватися як службових осіб, так і цивільних суб'єктів, які отримали доступ до зони;

- конфлікт соціальних ролей, що полягає у суперечності між нормативно очікуваною поведінкою (дотримання вимог режиму радіаційної безпеки) та фактичними мотивами поведінки (пізнавальний інтерес, екстремальна мотивація, матеріальна вигода, маргінальні практики). Такий конфлікт знижує ефективність внутрішнього самоконтролю;

- ухилення від соціально значущих обмежень, зокрема свідоме ігнорування заборон і режимних вимог, що свідчить про деформацію правосвідомості та зниження рівня нормативної інтеграції особи у правове середовище;

- маргіналізаційні тенденції у поведінці, які проявляються у схильності до ризикованих дій, ігноруванні потенційних наслідків радіаційного впливу та загальному зниженні цінності правових і безпекових обмежень.

Таким чином, особа-злочинець, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки на рівні особистісно-рольових властивостей, характеризується не стільки стійкими антисоціальними (антисупільними) установками, скільки ситуаційно зумовленою деформацією особистісно-рольової структури. Ключовим криміногенним чинником виступає невідповідність між соціальною позицією індивіда та реальним рівнем виконання нормативно закріплених рольових вимог, що у сукупності формує передумови для вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 267-1 КК України.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що особа-злочинець, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки, є складним багаторівневим утворенням, у структурі якого поєднуються біологічні, психологічні та соціальні характеристики. Визначальну роль у формуванні протиправної поведінки відіграють саме соціальні чинники, які опосередковують прояв біопсихологічних властивостей індивіда.

Обґрунтовано, що кримінологічне значення має не лише загальна характеристика особи-злочинця, а й аналіз її внутрішньої структури, зокрема особистісно-рольових властивостей. Саме через дослідження соціальних ролей та рівня їх виконання розкривається механізм формування девіантної поведінки. Встановлено, що ключовим криміногенним чинником виступає деформація рольової структури особистості, яка проявляється у невиконанні або формальному виконанні соціально значущих обов'язків, конфлікті соціальних ролей, їх ігноруванні або неадекватному поєднанні.

Доведено, що для осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені ст. 267-1 КК України, характерною є не стільки стійка антисоціальна спрямованість, скільки ситуаційно зумовлені відхилення у виконанні соціальних ролей, зумовлені корисливими, пізнавальними або ризик-орієнтованими мотивами. Це зумовлює специфіку їх кримінологічного портрета та відрізняє їх від осіб із усталеною кримінальною поведінкою.

Встановлено, що невідповідність між соціальним статусом особи та фактичним рівнем виконання нею нормативно визначених рольових вимог формує передумови для порушення вимог режиму

радіаційної безпеки. Така невідповідність супроводжується зниженням рівня правосвідомості, ігноруванням встановлених обмежень і недооцінкою суспільно небезпечних наслідків відповідних діянь.

З огляду на викладене доведено необхідність урахування особистісно-рольових властивостей у формуванні кримінологічної характеристики особи-злочинця, що дозволяє більш глибоко зрозуміти детермінанти протиправної поведінки та створює підґрунтя для розроблення ефективних заходів запобігання порушенням вимог режиму радіаційної безпеки.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Ткаченко П.І. Порушення вимог режиму радіаційної безпеки: кримінально-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2025. № 3. С. 147–155. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.21>.
2. Ткаченко П.І. Чорнобильська зона відчуження як об'єкт кримінально-правової охорони. *Нове українське право*. 2025. № 5. С. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.19>.
3. Ткаченко П.І. Кваліфікуючі ознаки порушення вимог режиму радіаційної безпеки. *Право і суспільство*. 2025. № 5. С. 298–303. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.37>.
4. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.
5. Лесяк Я.О. Особливості протидії злочинності на території Чорнобильської зони відчуження : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 2015. 243 с.
6. Кальман О.Г. Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Харків : Гімназія. 2003. 352 с.
7. Іванов Ю.Ф. Кримінологія : навчальний посібник / Ю.Ф. Іванов., О.М. Джу́жа. Київ : Вид-во. Паливода А.В., 2006. 264 с.
8. Торбієв М.О. Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2019. 281 с.

REFERENCES

1. Tkachenko P.I. (2025). Porushennia vymoh rezhymu radiatsiinoi bezpeky: kryminalno-pravovyi analiz [Violation of the requirements of the radiation safety regime: criminal law analysis]. *Pravo i suspilstvo*, No. 3, pp. 147–155. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.21>.
2. Tkachenko P.I. (2025). Chornobylska zona vidchuzhennia yak ob'iekt kryminalno-pravovoi okhorony [The Chornobyl Exclusion Zone as an object of criminal law protection]. *Nove ukrainske pravo*, No. 5, pp. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.19>.
3. Tkachenko P.I. (2025). Kvalifikuiuchi oznaky porushennia vymoh rezhymu radiatsiinoi bezpeky [Qualifying features of violations of radiation safety regime requirements]. *Pravo i suspilstvo*. No. 5, pp. 298–303. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.37>.
4. Danshyn I.M., Holina V.V., Valuiska M.Yu. et al. (2009). Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny [Criminology: General and Special Parts]: textbook. 2nd ed., revised and expanded. / Ed. by V.V. Holina. Kharkiv: Pravo, 288 p.
5. Leliak Ya.O. (2015). Osoblyvosti protydii zlochynnosti na terytorii Chornobylskoi zony vidchuzhennia [Peculiarities of combating crime in the Chornobyl Exclusion Zone]. PhD thesis (Law). Kyiv, 243 p.
6. Kalman O.H. (2003). Stan i holovni napriamy poperedzhennia ekonomichnoi zlochynnosti v Ukraini: teoretychni ta prykladni problemy [The state and main directions of prevention of economic crime in Ukraine: theoretical and applied issues]. Kharkiv: Himnaziia, 352 p.
7. Ivanov Yu.F., Dzhuzha, O.M. (2006). Kryminolohiia [Criminology]: textbook. Kyiv: Vydavnytstvo Palyvoda A.V., 264 p.
8. Torbieiev M.O. (2019). Zlochyny proty radiatsiinoi bezpeky: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiia ta zapobihannia [Crimes against radiation safety: criminological characteristics, determination and prevention]. PhD thesis (Law). Classical Private University. Zaporizhzhia, 281 p.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 22.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026

ДО УВАГИ АВТОРІВ FOR AUTHORS

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

Редакція журналу приймає до публікації наукові статті, есе, лекції, рецензії на книги, а також переклади праць Євгена Ерліха.

Стаття повинна бути створена особисто тією особою (особами), що вказана (вказані) як автор (автори); не повинна бути опублікованою (повністю або частково) чи перебувати на розгляді щодо опублікування у будь-якому іншому виданні.

Статті повинен бути властивий науковий стиль викладу матеріалу (точність, лаконічність, логічність, зрозумілість) та високий науковий рівень.

Наукова стаття має містити такі **структурні елементи**:

- 1) постановку проблеми та визначення її зв'язку з важливими науковими чи практичними проблемами;
- 2) оцінку ступеня наукової розробки проблеми із зазначенням невирішених попередниками аспектів загальної проблеми, розв'язанню котрих присвячується стаття;
- 3) мету дослідження;
- 4) конкретні задачі дослідження;
- 5) обґрунтування методології дослідження (в тому випадку, якщо вона містить новизну і може зацікавити читача, зважаючи на предмет статті);
- 6) виклад основного матеріалу дослідження та здобутих автором (авторами) наукових результатів;
- 7) висновки, у яких стисло зазначається, в чому саме полягає досягнення поставленої мети та вирішення конкретних задач дослідження.

Дані елементи у тексті виділяти не потрібно.

Порядок розміщення структурних елементів:

- Рубрика журналу.
- Назва (не більше 15 повнозначних слів), котра повинна точно відображати зміст праці, містити ключові слова.
- УДК.
- Ім'я, прізвище автора(ів), науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи/навчання, електронна пошта, номер ORCID (<http://orcid.org/>), Scopus-Author ID (зазначається за наявності індексованих публікацій у Scopus).
- Анотація (обсягом не менш як 1800 знаків) – містить коротку стислу характеристику змісту праці і результатів досліджень, що дозволяє читачеві зрозуміти, чи може зацікавити його повний текст рукопису.
- Ключові слова. Сукупність ключових слів повинна відповідати основному змісту статті, відображати результати дослідження і забезпечувати їх тематичний пошук. Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через кому.

Перелічені структурні елементи подаються українською і англійською мовами.

Усі аббревіатури та скорочення, за винятком загальноприйнятих, повинні бути розшифровані при першому використанні у тексті. Необхідно точно вказувати джерело згадуваних у статті цитат, цифрових і фактичних даних. Бібліографічні посилання в тексті оформляються за допомогою квадратних дужок. Перша цифра – порядковий номер праці в списку літератури, друга – сторінка цитованої праці (наприклад [2, с. 148], або [4, ст. 26] – якщо посилання на статтю закону).

Список літератури подається в кінці статті (в алфавітному порядку або в порядку згадування) під назвою «Використані матеріали». При оформленні бібліографічних посилань та списку літератури слід дотримуватись ДСТУ 8302:2015. Також подається список літератури, оформлений латиницею – References. Даний список оформлюється згідно з міжнародним стандартом APA.

Відповідальність за зміст і достовірність рукопису несе автор.

Редакційна колегія зберігає за собою право редагувати рукописи, а після публікації розмішувати їх на веб-сайті журналу.

REQUIREMENTS FOR MANUSCRIPTS

Ehrlich's Journal admits for publication Articles, Essays, Book Reviews and translations of Eugen Ehrlich's papers in English and Ukrainian.

The paper must be created individually by the person(s) indicated as the author (authors). The paper should not have been published, and should not be reviewed for publication elsewhere.

The manuscript must be written in a scientific style of presentation of the material (accuracy, conciseness, logic, clarity) and have a high scientific level.

The article sent to the Journal should include the following elements:

- 1) description of the problem and research area and its connection with important scientific or practical tasks;
- 2) review of scientific publications on the topic of research with the indication of the unsolved aspects of the general problem to which this article is devoted;
- 3) purpose of the research;
- 4) specific objectives of the research, solution of which is required to achieve the purpose of the research;
- 5) justification of the research methodology (in the case if it contains novelty and may interest the reader, taking into account the subject of the article);
- 6) presentation of the main research material with full scientific substantiation of the received scientific results;
- 7) conclusions which summarize briefly, what exactly is the achievement of the purpose and the solution of specific research tasks.

These elements are not required to be highlighted in the text.

Manuscript should include:

- The section of the journal.
- The title should include reflect the content of the paper; contain keywords, but no more than 15 full-wording words.
- UDC.
- The first name, surname of each author, academic degree, position, name of scientific institution (including department), E-mail address, ORCID and ResearcherID identifiers (if any).
- Abstract of no less than 1800 symbols (summarizes the paper and research results and allows the reader to understand, whether it's full text is interesting).
- The set of keywords should correspond to the main content of the article, reflect the results of the research and provide the thematic search. Keywords must be submitted in the nominal case.

The listed structural elements are presented in Ukrainian and English.

All abbreviations, except for common, may be introduced when first occurred in the text. It is necessary to indicate precisely the source of citations quoted in the manuscript, numerical and factual data. Bibliographic references in the text are made using square brackets with two numbers. The first is the number of the sources in the list of literature (references), the second is the number of the page of the quoted source (for example [2, 148], or [4, art. 26] – if reference to the article of the legal material).

If the paper is in Ukrainian, the references should be given in the end of the paper in two formats:

- 1) USED MATERIALS (in Cyrillic), presented according to the national standards 8302:2015
- 2) References (in Latin), presented according to the international standard APA.

The author is responsible for the content and authenticity of the manuscript.

ПОЛІТИКА РЕЦЕНЗУВАННЯ

Процес рецензування

«Ерліхівський журнал» публікує лише ті матеріали, що успішно пройшли процедуру рецензування. Усі матеріали, які надходять до редакції «Ерліхівського журналу», проходять «подвійне 'сліпе' рецензування». Воно здійснюється двома незалежними рецензентами, котрі діють окремо, не знають про оцінки один одного. Імена рецензентів та авторів приховані один від одного.

Матеріал, що надсилається на розгляд «Ерліхівського журналу», перш за все має відповідати тематичним та технічним вимогам. Якщо матеріал не відповідає вимогам журналу, він одразу повертається автору для виправлення. Рецензування та публікація рукописів є настільки оперативною, наскільки це можливо. Як правило, рецензентам пропонується надати відповідь до 2 тижнів.

Рецензування передбачає співпрацю з експертами в конкретній (вузькій) галузі, які є кваліфікованими і здатні забезпечувати об'єктивний розгляд.

Остаточне рішення щодо публікації приймає редакційна колегія та головний редактор, зокрема.

На підставі рішення, котре приймається із врахуванням отриманих рецензій, авторам надсилається лист електронною поштою, який містить загальну оцінку статті і остаточне рішення щодо прийняття до публікації чи відхилення рукопису.

Інструкція для рецензентів

Оцінювання включає два етапи: попередній огляд та детальний огляд.

Обґрунтованість і достовірність отриманих результатів – є ключовими аспектами, які повинні бути відзначені в рецензії (форма рецензії додається).

Попередній огляд дає можливість рецензенту дослідити загальну цінність матеріалу і повинен містити відповіді на питання:

- Чи є актуальною наукова проблема, обрана автором?
- Чи чітко сформульовано мету та завдання дослідження?
- Чи відповідає стиль і логіка викладу тексту науковій природі матеріалу?
- Чи містяться посилання на актуальну літературу з обраної проблеми?

Детальний огляд ґрунтується на розгорнутому дослідженні рукопису і включає наступні питання:

- Чи має місце особистий внесок автора у вирішення поставленої проблеми?
- Чи використовуються в дослідженні новаторський та творчий підходи?
- Чи чітко представлено отримані результати?
- Чи містяться в роботі значимі результати?
- Чи мають отримані результати теоретичне значення?
- Чи мають отримані результати прикладне значення?
- Чи можна вважати рукопис цінним внеском для галузі?

Рецензенту також пропонується надати коментарі щодо рукопису із зазначенням обов'язкових та рекомендованих змін.

І, насамкінець, рецензент підводить *підсумок* щодо рецензованої роботи:

- 1) рекомендувати рукопис до друку;
- 2) рекомендувати рукопис до друку після відповідних виправлень та вдосконалень;
- 3) відхилити рукопис.

Політика рецензування «Ерліхівського журналу» покликана забезпечувати найвищі стандарти опублікування рукописів. Добір рецензентів проводиться із врахуванням їх спеціальних знань та наукового досвіду.

THE REVIEW POLICY

Review Process

«Ehrlich's Journal» publishes only those materials that have successfully passed the review process. All materials submitted to the «Ehrlich's Journal» are double-blind reviewed. It is carried out by two independent reviewers who operate separately and don't know about each other assessments. The names of the reviewers and authors are hidden from each other.

The material sent to the «Ehrlich's Journal» primarily should correspond to the thematic and technical requirements. If the material does not correspond to requirements of the Journal, it is being immediately returned to the author to make corrections. Reviewing and publishing of manuscripts are as prompt as possible. Reviewers are proposed to give an answer within 2 weeks.

Reviewing involves collaboration with experts in specific (narrow) field, who are qualified and able to provide an objective review.

The final decision on paper is made by the Editorial Board and Editor-in-Chief.

On the basis of the decision, which was adopted with taking into account the received reviews, the authors are sent an email, containing an overall assessment of the manuscript and the final decision in relation to an acceptance to the publication or rejection of the manuscript.

Instructions for Reviewers

Evaluation involves two stages: a preliminary overview and a detailed review.

Validity and authenticity of the results – are key aspects that should be noted in the review (The Review Form added).

Preliminary review of the manuscript gives an opportunity to the reviewer to investigate the overall value of the material and should contain the answer to the questions:

- Is the scientific issue, chosen by the author, relevant?
- Are the purpose and objective of the research properly formulated?
- Do the style and the logics of rendering correlate with the scientific nature of the material?
- Are the references to the relevant literature on the issue, present?

Detailed review of the manuscript based on an expanded study of the manuscript and includes the following items:

- Does the author personally contribute to solving the designated issue?
- Are the innovative and creative approaches being used in the research?
- Are the achieved results clearly presented?
- Does the work include significant results?
- Do the achieved results have a theoretical value?
- Do the achieved results have a practical value?
- Can the manuscript be considered as a valuable contribution to the sphere?

The reviewer is also suggested to present comments to the paper and to suggest mandatory and recommended amendments.

Finally, the reviewer is asked to present the conclusion:

1. Recommend the manuscript to be published.
2. Recommend the manuscript to be published after appropriate amendments and improvements.
3. Reject manuscript.

НОТАТКИ